

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI: NUMBER: 95

OCAK - ŞUBAT - MART 1992

JANUARY - FEBRUARY - MARCH

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı: 95

Ocak/Şubat/Mart 1992

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Fiyatı: 7.500.-TL.

Yıllık Abone: 30.000.-TL.

Yurtdışı: 3 \$

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 431 61 25 - 431 61 26, Faks: 134 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi

Hüsnü POYRAZ

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Celâl ER

Raportör: Erol DOK

Üye: Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Üye: Alâaddin KORKMAZ

Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ

Üye: Osman OKTAY

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı / Kooperatifçilikte Çağdaş Anlayışa Doğru Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ	3
Tüketicinin Korunmasında Tüketim Kooperatiflerinin Önemi/ Ahmet ÖZÇELİK	5
Tarım Arazisi Kıymet Takdiri Kavramlar Metodlar Problemler ve Çözüm Yolları / Avni CİNEMRE	21
Kooperatiflerde Muhasebe-Mevzuat İlişkileri ve Konut Yapı Kooperatiflerine Konut Tesliminde Geçici KDV İstisnası / Yrd. Doç. Dr. Halim ERGEN	35
Türkiye'de Fındık Üretimi, Üretimi Etkileyen Bazı Ekonomik Faktörler ve Üretim Politikasının Değerlendirilmesi / Harun TANRIVERMİŞ	63
Orta Doğu'da Bitmeyen Kavga: Petrol / Şenol DURGUN	75

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER: 95

January/February/March 1992

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA

Tel: 431 61 25 - 431 61 26, Faks: 134 06 46

Proprietor on behalf on the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Hüsni POYRAZ

(The opinions expressed in the article belong to the authors)

CONTENTS

Editorial / Towards a contemporary Understanding in Cooperative Work	3
Importance of Consumer Cooperatives in Protection of Consumers / <i>Ahmet ÖZÇELİK</i>	5
Evaluation of Agricultural Land: Concepts, Methods, Problems and Solutions / <i>Avni CİNEMRE</i>	21
Accountancy - Regulations relationship in Cooperatives and Temporary V.A.T. (KDV) Exception on House Construction Cooperatives in the Delivery of the Houses / <i>Halim ERGEN</i>	35
Hazel-nut Production in Türkiye and Some Economic Factors affecting the production and evaluation of production methods / <i>Harun TANRIVERMİŞ</i>	63
The Ongoing fight in the Middle East: Petroleum / <i>Şenol DURGUN</i>	75

DİZGİ: KAMER MATBAACILIK - 229 87 67

BASKI: G.Ü. TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ MATBAASI

KOOPERATİFÇİLİKTE ÇAĞDAŞ ANLAYIŞA DOĞRU

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Günümüz dünyasında ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan insanlar, sahip oldukları kaynaklar ve bunları verimli kullanabildikleri oranda ekonomik güç sahibidirler. Dünya üzerinde çeşitli ülkelerde ve özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde son yıllarda sosyal ve ekonomik alanlarda başlatılan yenilikçi gelişmeler devam etmektedir. Bu ülkelerde devlet güdümündeki kaynak tasarrufunun verimsizliği anlaşılmış ve uygulanan politikalar esasen mevcut kabiliyet, mesleki ve teknik imkânlarla rağmen, sistem başarısızlığa uğramıştır. Merkezi plâncı sistem, sanayi toplumuna adapte olamamıştır. Hammadde kaynakları yeterli olan bu ülkelerde, sanayileşme konusunda önemli adımlar atılmış olmasına rağmen, sanayi toplumu teşekkül ettikten sonra, yani yatırım yapma ve ekonomiyi geliştirme yerine, verimli işletmenin ve yoğun sermayenin önplâna çıktığı dönemde, merkezi plânlama sisteminin tıkandığını görüyoruz.

Son yıllardaki gelişmelerle dünya milletleri yeni bir oluşum içine girmektedir. İdeolojik ekonomik anlayışın çöküşü yaşanmaktadır. Artık sloganlarla ekonominin yönetilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Zira ideolojik doğmalarla düşünen, hakikati ve ne yapacağını yukarılardan birinin emretmesiyle yapan insan tipi, yaratıcı kafaya sahip olmadığından gelişmeci de değildir. Diyebiliriz ki, bir asra yakın bir zamandır, milletlerarası ekonomik ve siyasi mücadelede yer alan iki ekstrem sistem ve bu sistemlerin hukuki ve sosyal anlayış ve kurallarına dayalı mücadele artık, birlikte yaşamaya (Koexistens) dönüşmek yolundadır. Milletlerarası mücadelenin, artık kendisine kalkan ettiği sistem meselesinden sıyrılıp, birlikte varolma ve yaşama stratejisine dönüşeceğini ümit etmekteyiz.

Dünya üzerindeki kooperatîfçilik hareketin gelişmesini, bu değişimlerden soyutlamamız mümkün değildir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ekonomik, siyasi ve sosyal alandaki değişikliklerin bu ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yeri olan kooperatîfler üzerine etki etmemesi düşünülemez. Devlet kooperatîfçiliğinden uzaklaşma, demokratikleşme ve serbest piyasa düzenine geçişte rekabete açılma temayülleri kendini gösterecektir. Bu ülkelerin bazılarında çok partili demokratik yapıların gelişmesi ile kooperatîfçilik hareketleri ile parti politikaları arasındaki bağın kesilmesi söz konusudur. Diğer taraftan bir çok kooperatîf kuruluşu hükümetleri ile imtiyazlı

bağlarını koparıp, ortaklarına daha fazla yaklaşma, ortaklarına hizmet etme ve gönüllü kooperatifçiliğe dönmek ve daha fazla ekonomiye sahip olma temayülü belirlemektedir. Esas önemli konu, imtiyazlı ideolojik durumlarını kaybeden kooperatifcilik hareketlerin, süratli büyüyecek özel sektörün rekabetine dayanabilecek yapıya kavuşmalarıdır. Bu konuda bazı istisnalar hariç tutulursa, bu temayüllerin tabii sonucu olarak bütün ülkelerde millî kooperatifcilik hareketleri yeniden önemli bir yapılanmaya girmiştir. Ayrıca, ülkelerarasında kooperatif alanında dayanışma ve yardımlaşma gayretleri, milletlerarası çalışma teşkilâtı (ILO) ve Dünya Bankası ile bu ülkelerin işbirliği arayışları sevindirici gelişmelerdir.

Ayrıca, son yıllarda piyasa ekonomisi kuralları içerisinde çalışan işletmelerde, sosyoekonomik şartlarda meydana gelen değişimler, teknoloji sahasındaki gelişmeler, haberleşme ve ulaşım imkânlarındaki yeni açılan ufuklar, organizasyon yapılarını önemli ölçüde farklılaştırmıştır. Birim maliyetlerini düşürebilmek, tüketiciyi miktar ve kalite açısından tatmin ederek satışlarını artırabilmek için bir taraftan kendi iç bünyelerinde yatırıma yönelerek büyüme çabası gösterirken, diğer taraftan da aynı piyasa basamağında veya farklı piyasa basamaklarındaki işletmelerle birleşerek yatay veya dikey bütünleşmeyi gerçekleştirmeyi hedef almışlardır. Bu gelişmelerden kooperatif işletmelerinde etkilenmesi kaçınılmazdır. Nitekim dünya üzerinde bütün kooperatiflerde "ölçek ekonomisi"nin sağladığı avantajlardan yararlanmak için bu yola girmişlerdir. Her iki yönde de görülen bütünleşme hareketlerine, bugün gelişmiş ülkelerin pek çoğunda tesadüf etmek mümkündür. Bu ülkelerde pek çok birim kooperatif veya kooperatif birliklerinin ileriye doğru bütünleşme suretiyle kendi ürünlerine talep yaratan ve işleyen sınıflar tesisi kurmaları, ya da tüketici kooperatiflerinin geriye doğru bütünleşerek bazı temel gıda ve ihtiyaç maddeleri (un, ekmekek, makarna, bisküvi, konserve, ayakkabı, konfeksiyon vs.) üretimi için kendi sınıflarını kurarak işlettikleri görülmektedir.

Hiç şüphesiz kooperatifler arasında işbirliği ve bütünleşmenin ortaya çıkması ve etkili bir şekilde işleyebilmesi için bazı şartların buna elverişli ve kooperatiflerarası teşkilatlanma seviyelerinin buna hazır olması gerekir. Kooperatiflerarası işbirliğini hazırlayan en önemli faktör de kooperatiflerin üst teşkilatlanma dereceleridir. Yöre veya bölge seviyesindeki bir işbirliği için kooperatiflerin bölge birlikleri seviyesinde üst teşkilatlanmalarını gerçekleştirmiş olmaları yeterli sayılabilecek iken, millî seviyede etkili olabilecek bir temerküz hareketini ortaya çıkarabilmek için, işbirliğine taraf olan kooperatiflerin merkez birlikleri kademesine kadar teşkilatlanmalarını tamamlamış olmalarında mecburiyet vardır.

Sonuç olarak ifade edersek, kooperatif işletmeler her ülkede, o ülkenin özellikleri, sosyal ve ekonomik bünyelerine uygun olarak şekillendiği takdirde başarılı olmaktadır. Kooperatifler, insan kaynağının düşünce ve davranışına göre şekillendiklerinden, insan unsuruna dayalı bu kooperatif organizasyonlar insan unsurunun varlığını ihmal etmemelidirler.

Kooperatifçi Selamlarımızla.

TÜKETİCİNİN KORUNMASINDA TÜKETİM KOOPERATİFLERİNİN ÖNEMİ

Ahmet ÖZÇELİK (1)

1- GİRİŞ

Sanayi inkılabını izleyen günlerde sayıları hızla artmaya başlayan sanayi kuruluşlarında çalışmak üzere, kırsal kesimde yaşayan bir çok kimse, köylerinden sanayi tesislerinin bulunduğu kentlere doğru göçe başlamışlar ve şehirlerde büyük işçi kitleleri meydana gelmiştir.

Şehirlerde toplanan bu büyük kitle, feodal ilişkilerden kapitalist üretim sürecine geçmenin yarattığı bunalımlarla karşılaşmışlar, malın para ile mübadelesine dayanan değişim ekonomisinin güçlüklerine alışmaya çalışmışlardır. Bu arada temerküz sonucunda büyük işletmelerle rekabete dayanamayan küçük işletmeler piyasadan silinmişlerdir.

Zaman içerisinde makinanın insan işgücü yerine ikamesi, şehirlerde biriken geniş işçi kitleleri için işsizlik tehdidini getirmiş ve bu şartlar altında birbirleriyle giriştikleri hızlı rekabeti kazanmanın yollarını arayan işverenler, maliyeti düşürüp bu yarışı kazanabilmek için işgücü arzının fazlalığından istifade ederek ücretleri geçinmeyi ancak sağlayabilecek bir seviyeye düşürmüşlerdir.

Kırsal kesimden, kente gelen işçiler, aldıkları ücretlerle zorunlu ihtiyaç maddelerini karşılamının giderek güçleştiğini, fiatların, ücretlerinden daha hızlı artarak reel ücretlerin azalmasına yol açtığını anlamışlardır. Buna tepki olarak çıkan örgütlerden birisi de, işçilerin ekonomik güçlerini birleştirerek, taleplerini biraraya getirip, hayat seviyelerini korumak hatta yükseltebilmek amacıyla kurulan kooperatiflerdir.

İşçilerin bütçelerinde konut ve tüketim maddeleri giderleri en önemli harcama kalemlerini oluşturduğundan dolayı, işçilerin kooperatifçilik faaliyetleri genellikle konut ve tüketim kooperatifçiliği alanlarında yoğunlaşmıştır.

(1) Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi.

Kooperatifçilik hareketi ilk defa bir işçinin rehberlik etmesiyle Rochdale'de 28 dokuma işçisinin ortaklığıyla 1844 yılında kurulmuş, daha sonra hızla yayılıp, bugün beş katada yarım milyarın üzerinde insanı bünyesinde toplayan, yeryüzünün en büyük sosyo - ekonomik akımı niteliğini kazanmıştır.

İlk tüketim kooperatifinin üyeleri olan tüketicilere ekonomik menfaat sağlama da gösterdiği başarı ile dünyanın her yanında kurulan tüketim kooperatifleri kuruldukları ülkenin koşulları ölçüsünde başarılı olmuşlardır.

Bugün, kalite - fiyat ilişkisinin sağlanmasında dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bile başarıyla sürdürülen tüketim kooperatifçiliği, demokratik yönetimin değerini ortaya koyan, demokrasinin yerleştirilmesine katkısı bulunan, piyasada düzenleyici fonksiyonları üstlenebilen ve ekonomik örgütlenmenin ayrılmaz bir parçası haline gelen bir teşkilatlanma biçimidir.

Türkiye'de de, tüketicinin korunması çerçevesinde etkin biçimde faydalanılabilecek bir araç olan tüketim kooperatiflerinin geçmişi 70 yıla yaklaşırken, ulaşılan noktaya, henüz arzulananın çok gerisinde olup, beklenen amaçlar genellikle gerçekleştirilememektedir.

Bu tebliğde, öncelikle fiyat hareketleri ve ücretlerdeki gelişmeler ile tüketim kooperatiflerine olan gereksinim belirlendikten sonra, tüketim kooperatifleri hakkında genel bilgiler verilip, bu kooperatiflerin amacı, tarihi gelişimi ve içinde buldukları sorunlara temas edilecektir.

2. TÜRKİYE'DE FİYAT HAREKETLERİ VE ÜCRETLER

Ekonomide meydana gelen fiyat hareketlerinin temelinde arz ve talep dengesizliği yatmaktadır. Arz ve talep, fiyat değişimleri karşısında ters yönde değişen iki alt kuvvet oldukları için bu iki etkinin eşit güce sahip olduğu noktada kararlı denge yani piyasa dengesi kurulacaktır. Arz ve talep şartlarında bir değişiklik olmadığı sürece denge fiyatı aynı kalır ve bir mal için bir piyasada tek fiyat sözkonusu olur (Üstünel, 1969: 102).

Talebi teşekkül ettiren faktörler, tüketicinin zevkleri, tercihleri, alışkanlıkları ve inançları, tüketicinin geliri, sözkonusu malın ve o malla ilgili diğer malların (ikame ve tamamlayıcı mallar) fiyatları, malın tüketicinin ümit ve tahmin ettiği gelecekteki fiyatı, pazardaki tüketici sayısıdır (Güneş, 1985: 28). Arza etki yapan faktörler ise sözkonusu malın fiyatı, üretim faktörlerinin fiyatı, diğer malların fiyatları, üretim tekniği ve verimlilik, piyasadaki üretici sayısı, fiyatlar hakkındaki tahminler olarak sıralanabilir (Aksöz, 1978: 99)

Türkiye'de fiyatlar, bazen hızlanarak bazende yavaşlayarak devamlı bir artış eğilimi göstermişlerdir. Planlı dönemde fiyat istikrarının korunması Beş Yıllık Kalkınma planlarının temel politikalarından birisi olmuştur. Halen ülkemizde makul fiyat yükselişlerine ulaşabilmek için yoğun çabalara ihtiyaç bulunmaktadır.

V. Beş yıllık kalkınma planının III. plan döneminde fiat denetiminin etkinlikle yapılmayı ve tüketicilerin kooperatifler yapısında örgütlenmeyişleri sebebiyle de fiatların düzenlenemediği, böylece artan enflasyon ve oluşan ikili fiat yapısının toplumsal refahı ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır (ANONYMOUS, 1979: 121)

İktisadi hayatın düzenli bir şekilde işleyebilmesi, belirli mikro hedeflerin gerçekleşmesine bağlı olup, bu hedeflerden en önemlisi ise fiat istikrarının sağlanmasıdır. Uygulanan iktisadi politikalarla bu hedefe ulaşamaması halinde, olumsuz sosyo - ekonomik ve politik sonuçlar meydana getiren ve günümüz ekonomileri için önemli bir problem olan enflasyon olduğu gündeme gelmektedir. Zaten, Türkiye ekonomisinin uzun yıllar en önemli problemlerinden birisi olan enflasyon içinde bulunduğumuz dönemde de önemini korumaktadır. Ülkemizde enflasyonu besleyen önemli kaynaklardan birisinin konsolide bütçe açıkları olduğu öne sürülmektedir.

2.1. Toptan Eşya Fiyatları İndeksleri

Türkiye’de çeşitli kuruluşlar, Toptan Eşya Fiyatları indekslerini hesaplayarak yayınlamaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile İstanbul Ticaret Odasının indeksleri bilinmektedir. Bunların yapısı, kapsamı ve ağırlıkları birbirinden farklıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hazırlanan Toptan Eşya Fiyatları İndeks Sayıları, 636 madde grubu içinde 1422 maddeyi kapsamaktadır. Bu çalışmada sözkonusu indeks sayıları dikkate alınacaktır.

Tablo 1’de tarım, madencilik, imalat sanayi ve enerji sektörü ile toptan eşya fiyatları genel indeksi yer almaktadır. Ayrıca genel indeksten yararlanılarak yıllık enflasyon oranları son sütunda hesaplanmıştır. 1981 temel yılına göre 1990 senesinde fiatlardaki artış tarımı sektöründe 26.7; madencilik sektöründe 27,8 kat olup genel indeks 27 kat artış göstermiştir. Ele alınan 1983 - 1990 periyodunda en fazla fiat artışının enerji sektöründe gerçekleştiği, bunu madencilik, tarım ve imalat sanayinin izlediği anlaşılmaktadır.

Toptan eşya fiyatlarının 12 aylık ortalamalarına göre artış oranı 1988’de % 68,3; 1989’da % 69,6; 1990 yılında ise % 54.9 olmuştur. 1983-1990 dönemi içinde enflasyonun en düşük olduğu yıl 1986 senesi olup toptan eşya fiyatları indeksi önceki yıla göre % 29,6 yükselmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda fiat artışları alınan çeşitli tedbirlere rağmen daha yüksek oranda gerçekleşmiş ve özellikle dar ve sabit gelirlilerin elde ettikleri, gelirleri büyük ölçüde yıpratarak, geçim güçlüklerini artırmıştır.

TABLO: 1. Toptan Eşya Fıatları İndeksleri (1981 = 100)

YILLAR	Tarım Sektörü Genel İndeksi	Madencilik Sektörü Genel İndeksi	İmalat Sanayi Sektörü Genel İndeksi	Enerji Sektörü Genel İndeksi	GENEL İNDEKS	ENFLASYON ORANI
1983	163,4	179,9	166,0	183,2	165,7	-
1984	267,4	254,0	243,0	321,2	249,1	50,3
1985	353,6	416,2	345,2	634,6	356,8	43,2
1986	442,9	441,4	457,7	860,3	462,3	29,6
1987	574,2	599,1	611,3	1061,4	610,4	32,0
1988	866,9	1018,3	1086,6	1488,5	1027,3	68,3
1989	1572,7	1875,0	1789,0	2470,6	1741,9	69,6
1990	2666,5	2777,2	2662,3	3979,4	2698,4	54,9

KAYNAK: - ANONYMOUS, Aylık İstatistik Bülteni 1987, II - III, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1987, s. 62.

- ANONYOUS, Aylık İstatistik Bülteni 1991, I - II, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1991, s. 60.

Tarımsal üretim artışı, iç piyasada bazı malların (özellikle meyve, sebze) bollaşması, Amerikan dolarının diğer konvertibl paralar karşısında değer kaybetmesi ve bu paraya bağlı ithal mallarımızın fiyatlarında fazla yükselme olmaması, kamu açıklarının artmaması v.b. faktörlerdeki olumlu gelişmeler 1985, 1986 ve 1987 yıllarında enflasyon oranının düşmesine neden olmuşlardır.

Dönem boyunca talebin fiyatlar üzerindeki baskısı sürmüştür. Enerji, ulaştırma, haberleşme ve temel girdi fiyatlarındaki artışların işletmelerin daha yüksek maliyetlerle çalışmalarına yol açması, uzun vadeli kamu yatırımları için yapılan büyük harcamalar 1987'den itibaren enflasyonun artışına sebep olan bazı faktörlerdir.

Türk ekonomisinin son on yıldır bir enflasyon sürecinin içinde bulunduğu görülmektedir. Bu sürede enflasyonun yeterli bir şekilde kontrol altına alındığını söylemek mümkün değildir. Enflasyonun ekonomik hayatta belirsizlik yaratması ve rasyonel hesap yapmaya imkan vermemesi sebebiyle kaynakların etkin dağılımının sağlanmasını önlediği, tasarruf ve yatırımları olumsuz yönde etkilediği ve gelir dağılımını bozduğu bilinen bir gerçektir.

TABLO: 2. Ankara ve İstanbul Şehirleri Geçinme İndeksleri (1978 - 79 = 100)

	ANKARA YILLAR					İSTANBUL YILLAR				
	1986	1987	1988	1989	1990	1986	1987	1988	1989	1990
Genel İndeks	1752.8	2447.7	4219.4	7171.1	11776.2	1765.7	2490.1	4347.0	7405.1	12091.4
Gıda	1640.4	2298.7	3927.7	6679.8	11046.6	1662.7	2406.4	4167.2	7298.0	12005.8
Konut	2193.1	2814.3	4387.3	7501.2	12068.2	1954.7	2513.8	4013.0	6476.2	10725.9
Ev Eşyası	1232.1	1847.3	3435.4	5641.0	8608.8	1394.8	1995.9	3743.3	6380.3	9356.4
Giyim Eşyası	1933.3	2908.8	5077.4	8496.1	14325.4	1957.0	2899.5	5192.8	8646.6	14591.1
Sağlık ve Kişisel	2520.7	3699.7	6543.8	11896.6	18495.3	2290.8	3432.7	6415.1	11223.6	17528.3
Ulaştırma	1917.0	2383.6	4405.3	7584.6	13305.5	1315.6	2466.6	4485.6	7536.6	12879.1
Kültür ve Eğlence	1420.9	2156.8	4031.5	6957.5	11506.1	1701.0	2600.0	5030.3	8452.8	13038.9

KAYNAK: - ANONYMOUS, Aylık İstatistik Bülteni 1987, II - III, A.g.e., s. 66

- ANONYMOUS, Aylık İstatistik Bülteni 1991, I - II, A.g.e., s. 62

2.2. Tüketici Fiyatları İndeksleri

Tüketim indeksi, dar anlamda tüketim malları indeksi niteliğindedir. Perakende fiyatlarda meydana gelen değişimleri göstermesi ve yalnız tüketim mallarını ihtiva etmesi yönünden tüketim indeksleri önem taşımaktadır (ÖZÇELİK, 1989)

Tablo 2'de verilen Ankara ve İstanbul şehirleri tüketici fiyatları indeks sayılarının hesaplanmasında dikkate alınan başlıca harcama kalemleri; gıdalar, konut ile ilgili harcamalar, ev eşyasıyla ilgili harcamalar, giyim eşyası, sağlık ve kişisel bakım harcamaları, ulaştırma ile kültür ve eğlence harcamalarıdır.

1978 - 79 temel dönemine göre Ankara geçinme indeksi 1990 yılında 118 kat artmıştır. Ankara'da sağlık ve kişisel bakım maddelerinin indeksi 12 yılda 185 kat artarken, bunu artış hızı açısından sırasıyla giyim eşyası, ulaştırma, konut, kültür ve eğlence, gıda ve ev eşyası harcamalarının indeksi izlemektedir.

İstanbul şehrinde ise geçinme indeksi 1978 - 79 dan 1990 yılına kadar 121 kat artarken indeksi en fazla artan harcama kalemleri sırasıyla sağlık ve kişisel bakım, giyim eşyası, kültür ve eğlence, ulaştırma, gıda ve ev eşyası olmuştur.

İki büyük şehrimizin geçinme indeksleri incelendiğinde tüketim kooperatiflerinin üyelerine temin ettiği gıda maddeleri, ev eşyası ve giyim eşyasına ait indekslerdeki hızlı artış bu kooperatiflerin özellikle dar ve sabit gelire sahip ücretlilerin yoğun bulunduğu büyük yerleşim yerlerinde önemlerini vurgulamaktadır.

2.3. İşçi Ücretleri ve Memur Maaşlarındaki Gelişmeler

Türkiye'de işgücü piyasasının temel sorunlarından birisi ücretlilerin gelir seviyesinin reel olarak iyileştirilmesi ve bunların satınalma güçlerinin yükseltilmesidir.

İşçi ücretlerindeki artışların genelde enflasyon oranının gerisinde kaldığı ve reel artışın negatif olduğu gözlenmektedir. Aynı durum memur maaşları içinde geçerlidir (Tablo 3).

Tablo 3'de yer alan rakamlar bir önceki yıla göre reel artışları göstermektedir. Hem işçi ücretleri hem de memur maaşlarında 1987 ve 1989 yılları dışında kalan senelerde gerileme olmuştur. Türkiye'de de gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ücret politikalarının kesin esaslara bağlanmasında güçlük çekilmektedir. Çalışanların yükselen tüketim standartlarına uygun ücret politikalar oluşturma ve tasarruf seviyesini yükseltme amacına yönelik tedbirlerin paralel alınması, dolayısıyla yatırım hacminin genişletilmesi kaçınılmazdır.

Daha önceki kısımda ortaya konan hızlı enflasyona ücret ve maaşlardaki artışların yenik düşmesi sabit ve dar gelirli kesime ekonomik yararlar sağlayabilecek teşkilatların özellikle de tüketim kooperatiflerinin gereksinimini açıkça belirtmektedir.

TABLO: 3. İŒi Ücretleri ve Memur MaaŒlarındaki Reel ArtıŒlar (1983 - 1989)

YILLAR	İŒi Ücretlerindeki Reel ArtıŒlar		Memur MaaŒlarındaki Reel ArtıŒlar
	Kamu Kesimi Reel ArtıŒı	Özel Kesim Reel ArtıŒı	
1983	-3,6	-8,3	-2,0
1984	-13,5	-5,8	-12,2
1985	-16,2	-6,9	-5,5
1986	-13,3	-1,9	-0,3
1987	1,5	12,6	1,4
1988	-14,8	-4,9	-7,7
1989	26,6	35,2	18,2

KAYNAK: ANONYMOUS, İktisadi Rapor 1990, TOBB Yay. No. Genel 165, Ar - Ge 73, Ankara 1990, s. 83 ve 86

3. TÜKETİM KOOPERATİFLERİNİ GEREKLİ KILAN SEBEPLER

Ekonomik ve sosyal hayatın geliŒmesi, mal ve hizmetlerdeki çeŒitliliğin artıŒı teknolojinin ve medeniyetin sunduğu yeni imkanlar, tüketici durumunda olan kiŒileri, seçimlerinde büyük bir ŒaŒkınlıđa ve çaresizliğe uğratmıŒtır. Yani tüketiciler bu mal ve hizmetleri seçip kullanırken bir hayli zorlanır hale gelmiŒlerdir.

Teknolojinin devamlı yeni ürünler arzetmesi, reklamlar, yeni satıŒ teknikleri tüketiciyi yönlendirebilmektedir. Bu faaliyetler sonucunda piyasaya arz edilen malların sağlığa zararlı olup olmadığı ve verilen paranın karŒılıđında değer miktar ve kalitede mahın alınıp, alınmadığı gibi iki önemle ortaya çıkmaktadır (Yener, 1987).

Tüketim kooperatifleri iyi kalitede ve uygun fiyatla çeŒitli tüketim malları sağlayarak, üyelerinin gerçek gelirlerini artırmak ve yaŒam düzeylerini yükseltmek için kurulan (Helm, 1976: 124) tüketicilerin üretim davranıŒlarında toplu hareket etmeleri ile bazı avantajlar kazanarak, bunları tüketiciler lehine değerlendirebilen teŒkilatlar-
dır.

Sabit gelirliilerin mutlak ihtiyaçlarını karŒılayabilmeleri, aldıkları ücretin, yüksek seyreden enflasyon ortamında, genellikle düşük ve fiyatların yüksekliği dolayısıyla güç

olabilmektedir.

Devletin tüketiciyi korumayı amaçlayan tedbirlerine rağmen, tüketiciler kullandıkları tüm mal ve hizmetlerin kalite ve fiyatları, hakkında bilgi sahibi olamamakta, pazarda hileli ve insan sağlığına zararlı tüketim maddeleri bulunabilmektedir (Uzunlu, 1985: 25)

Batılı ülkelerde, özellikle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, iktisatçılar ve sosyologlar "tüketicinin ekonomik korunması meseleleri" ile yakından ilgilenmeye başlamışlar ve ekonomistlerin çoğu tüketici halkın korunmasında en iyi teşkilatlanma şeklinin kooperatif olduğunu belirtmişlerdir (Uzel, 1971). Dar gelirli tüketicilerin korunması meselesi, bütün ülkelerde halen büyük önem taşımaktadır.

Tüketicinin korunması için ilk aracı, eğitim ile birlikte teşkilatlanmadır. Bu araçlardan olan tüketim kooperatifinden, tüketicilerin içten gelen dayanışma duygularıyla, adil bir fiyat düzeyi kurabilmek, hilesiz bir kalite yaratabilmek ve namuslu bir şekilde kendi mağazalarını kurup, yönetmek üzere iktisadi güçlerini bir araya getirmeleri halinde söz edilebilir.

Yaygın ve etkin bir tüketim kooperatifçiliği hareketi, sadece tüketiciye uygun fiyatlara mal sağlamakla kalmayıp, satılan malların kalitesinin iyileştirilmesine, araçların kâr oranlarını uygun bir düzeye indirmesine de sebep olur (Mülayim, 1979: 71). Ayrıca pek çok tüketim kooperatifi üyelerine çamaşırhane, berber, tatil kolaylıkları, lokanta v.b. hizmetleri de sunar. Amerika'da kooperatifler, petrol kuyularına, tasfiyehanelerine sahip olmuşlar, İsveç'te otomobil sahipleri, tarımcılar ve balıkçılar benzin satın almak üzere kooperatif kurmuşlardır.

Avrupa'da hayat standardının yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde XIX. yüzyılın ortalarında başlayan kooperatifçiliğin bu sonuca ulaşmasındaki rolü, tüketicilerin lehine piyasanın durumunu düzeltmek olmuştur.

Bugün ülkemizde pek çok malın pazarlama kanalının araçları sebebiyle uzadığı, bunun sonucunda tüketicinin pahalıya malı edindiği ve ödediği paranın da önemsiz bir kısmının üreticiye gittiği bilinmektedir. İşte araçların ortadan kaldırılmasında en etkili vasıtalarından birisi olan kooperatifler hem tüketici hem de üretici için daha uygun ortamı yaratabileceklerdir. Hatta bazı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi belirli alanlarda tüketim kooperatifleri üretimde de bulunarak araçları tamamen ortadan kaldıracabilecek memlekette mal bolluğuna ve fiyat birliğine sebep olabileceklerdir.

Tüketim kooperatifleri, uygulanan serbest piyasa ekonomisi içerisinde aktif bir fiyat politikası ile rekabetten faydalanarak, fiyat artışlarını önlemekle kalmayıp, piyasa fiyatının teşekkül etmesini de etkileyebilecek kuruluşlardır. Serbest piyasa ekonomisi politikasına sahip İngiltere'de tüketim kooperatifleri, mal üreten fabrikalar üretilen malları pazarlayan toptancı birlikleri, sigorta kooperatifleri, 800 mağazadan oluşan tüketim kooperatifleri birliğine sahip olup, İngiltere'de yaşayan ailelerin yarısı bu kuruluşlara üyedir (Vargı, 1991)

Kooperatif şemsiyesi altında toplanan tüketiciler, her şeyden önce ekonomik ve sosyal yönden piyasanın olumsuz tutumu karşısında susmayan bir dayanağa sahip olacaktır.

Tüketim kooperatifleri ve üst örgütler kurslar, konferanslar ve seminerler düzenleyerek, çeşitli yayınlar yaparak tüketiciler arasında haberleşme ve dayanışma sağlayabilecek ve kullanılan mal ve hizmetlerin niteliği, kalitesi ve fiyatları hakkında halkı aydınlayabilecektir. Elde edilen kârların risturn olarak tüketiciye geri dönmesi ise zorunlu tasarruf sağlayabilecektir.

4. TÜKETİM KOOPERATİFLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Kooperatifçilik, ekonomik ve sosyal bir doktrindir. Yani özel bir tip teşebbüs kurmak suretiyle, cemiyetin ekonomik yapısını daha adil kılma iradesine dayanan faaliyete verilen isimdir. Bu özel teşebbüs ondan faydalanacak olan üretici ve / veya tüketiciler tarafından kurulacak ve demokratik yönetim ilkesi doğrultusunda, ortaklarına ve topluma hizmet etmek amacıyla çalışacaktır.

4.1. Tüketim Kooperatiflerinin Tanımı

Tüketim kooperatifi, kendi istekleri ile işbirliği ve karşılıklı yardım esasları içerisinde ekonomik güçlerini bir araya getiren kimselerin, temel gıda ve ihtiyaç maddelerini iyi kalitede ve ucuza temin etmek amacıyla kurdukları, değişir sermayeli, değişebilir ortaklı, tüzel kişiliği ve kendine has karakteri olan ortaklıklardır (Özçelik, 1989: 21).

4.2. Tüketim Kooperatiflerinin Amacı

Gelişmiş ülkelerde fertleri sıkı ve her an hayat seviyesini bozan piyasa dalgalanmalarını önlemek ve piyasayı düzenlemek üzere kurulan kooperatifler büyük başarılar elde etmişlerdir

Tüketim kooperatiflerinin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Anonymous, 1985: 3-4).

- a) Üretim merkezlerinden, ilk ellerden ve diğer satıcılardan ucuza satın alacağı tüketim maddelerini ortaklarının istifadesine sunmak,
- b) Diğer kooperatiflerle işbirliği yapmak,
- c) Ortaklarının sigorta ihtiyaçlarına aracı olmak,

d) Ortakların çeşitli ihtiyaçlarından lüzum ve zaruret görülenleri yurt dışından ithal suretiyle temin etmek. Bu amaçla gerekli hallerde tüketim kooperatifleri üst kuruluşları ile işbirliği yapmak ve bu kuruluşlara ortak olmak,

e) Amaçlarına uygun gördüğü her nev'i gayrimenkulları satın almak ve yaptırmak, gerekirse ihtiyaç fazlasını satmak,

f) Konusu ile ilgili işletmeler kurarak, ortaklarının ihtiyaçları için üretim ve faaliyette bulunmak, bu konuda kurulmuş teşebbüslere iştirak etmek,

g) Ortakları ve personeli için yardım fonları kurmak,

h) Kooperatif tarafından temini ve dağıtımı mümkün olmayan zaruri ihtiyaç maddeleri için ortaklarına kredi vermek,

ı) Kooperatif amacının gerçekleşmesi için ucuz kredi bulmak.

Tüketim kooperatifleri, üyelerine, ucuza mal temin etmenin yanında, maliyeti düşürmek, temiz ve standart mal sağlamak, her tür hile usullerini ortadan kaldırmak ve bu sayede piyasada güvenle alınabilecek tüketim maddelerinin yerleşmesine sebep olmayı temel amaç edinmişlerdir.

4.3. Tüketim Kooperatiflerinin Tarihi Gelişimi

Kooperatifçilik hareketi ilk defa Charles Howarth adlı bir işçinin rehberlik etmesiyle Rochdale'de 28 dokuma işçisinin kendi aralarında mütevazı bir tüketim kooperatifi kurmaları ile 21 Aralık 1844 tarihinde İngiltere'de başlamıştır. Daha sonra hızla yayılıp, bugün beş kıtada yarım milyarın üzerinde insanı bünyesinde toplayan, yeryüzünün en büyük sosyo - ekonomik akımı niteliğini kazanmıştır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin hepsinde tüketim kooperatiflerinin, ortak sayısı ve birim kooperatif sayısı bakımından dünya kooperatifçiliği içerisinde büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle Finlandiya, Norveç, İsveç, İzlanda, Danimarka, İngiltere ve Almanya'da tüketim kooperatifçiliği çok gelişmiş olup toplam satışların 1/3 civarındaki bir kısmı bu kooperatiflerce gerçekleştirilmektedir. Dünyada şehirleşme yoğunlaştıkça, tüketim malları piyasaları aksamaya başlamakta, eksik rekabet biçimleri doğmaktadır. Bu duruma tepki olarak tüketim kooperatifçiliği gelişmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde tüketim kooperatifçiliği, Türkiye dahil, henüz amaçlarını tam olarak gerçekleştirecek kadar gelişmiş değildir. Zaten bu memleketlerde, tüketim kooperatiflerinin başarısının temel şartlarından olan, üretimle bütünleşme sağlanamamıştır.

4.3.1. Dünya'daki Tüketim Kooperatiflerinin Tarihçesi

Tüketim kooperatifçiliğinin gelişmiş ülkelerdeki seyri incelendiğinde; yayılma, birleşme ve büyüme dönemi olarak üç safha göze çarpmaktadır.

İlk hareket İngiltere'de karşımıza çıkmaktadır. İlk hareket Robert Owen ile özellikle işçi kesimine yönelik başlamış ve ondan sonra William King'in Union Shop'ları ile 1832 yılına kadar sürmüştür.

Gerçek anlamda ilk tüketim kooperatifi ise 1844 yılında 28 dokuma işçisi tarafından kurulmuştur. Gittikçe güçlenen ve gerekli yasal düzenlemelerin yapıldığı İngiltere'de 1863 yılında Milli Toptan Alım ve Üretim Teşkilatı (C.W.S.) nin kurulmasına karar verilmiştir. C.W.S. Seylan'da çay plantasyonları kuracak seviyede güçlenmiştir.

Toptancı mağaza kooperatifleri ülke genelinde şubeler açmış ve pek çok alanda üretime başlamışlar, fabrikalar kurmuşlardır. Daha sonra üye kooperatiflerin tasarruflarını değerlendirmek amacıyla bankacılık bölümü kurmuşlardır.

II. Dünya Harbi sonrasında, ticari firmalarla rekabet edebilmek için tüketim kooperatifleri 50 bölgede birleştirilmiş, rekabet gücü yüksek olan büyük ölçekli kooperatifler meydana getirilmiştir.

Avrupa'nın en büyük gıda teşkilatı ünvanını kazanmış bulunan Kooperatifler Toptan Alım ve Üretim Teşkilatı bugün İngiliz kooperatiflerinin üretim ve pazarlama işlemlerini yönlendiren kuruluştur. Bu kuruluşa bağlı olan Kooperatifler Bankası (Corop Bank) Kooperatif Sigorta Birliği (CIS) ülkede kendi konularında faaliyet gösteren teşkilatlar içerisinde ön sırada yer almaktadır. Bugün hizmetler kasaba ve köylerdeki küçük kooperatif mağazalarından, içlerinde her türlü malın bulunduğu ve şehir dışında yer alan büyük hipermarketlere kadar yaygınlaşmış olup, satılan mamüllerin % 60'ı kooperatifler tarafından üretilmekte ve 1000 kadar mamülün üzerinde "Coop" amblemi yer almaktadır. Tüm mamüllerin kalite kontrollerinin yapıldığı geniş bir laboratuvar da satılan mamülün kalite ve güvenilirliği test edilmektedir. Tüketim kooperatifleri sayesinde İngiltere'de tüketicinin ekonomik ve sosyal yönden korunması sağlanmış durumdadır.

Almanya'da gerçek anlamda tüketim kooperatifleri Eduard Peiffer tarafından 1964 yılında Stuttgart'da kurulmuştur. Alman Tüketim Kooperatifleri Birliği 1967'de, Alman Tüketim Kooperatifleri Toptancı Mağazası 1894, Alman Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği 1903 yılında kurulmuştur. Merkezin yönettiği fabrikalarda unlu maddeler, meyve, sebze ve balık konserveleri, dondurulmuş maddeler, kahve, kakao, çikolata, alkol, tütün, güzellik ve temizlik maddeleri üretilmektedir. Ortak üretim ve pazarlama politikası takip eden tüketim kooperatifleri tek amblemi (Co-op) adı altında çalışıp, reklam kampanyası yapmaktadırlar. 1973 senesinde 150 milyon DM., sermaye ile kurulan ve Almanya'daki tüm tüketim kooperatiflerinin yatırımlarından, gelişiminden, plan ve projelerinden sorumlu "Coop Zentrale A.G." kurulmuştur. Bölgesel düzeyde büyük kooperatifler teşkil edilmiştir. 1977 yılında Coop Zentrale A.G. büyük bir holding haline dönüştürülmüştür. Bugün tüketim kooperatiflerinin sayısı azaltılırken, güçlü kooperatifler teşkil edilmiş ve Almanya'da tü-

ketim kooperatiflerinin tüketim maddeleri piyasasındaki yerleri % 10 civarına ulaşmıştır. Tüketim kooperatifçiliğinde üye meselesi çok önemli olduğundan Alman'da her şehirde bir tek kooperatifin kurulmasına izin verilmektedir. Böylece üye sayısı onbinleri bulan kooperatifler meydana gelmektedir.

İsveç tüketim kooperatifçiliği hareketinin en fazla gelişme şansı bulunduğu ülkelerden birisidir. Çünkü, İskandinav ülkelerinde, tüketim kooperatifleri üretim ve tüketim faaliyetlerini birlikte yürüterek tüketiciyi korumada etkin bir rol oynamaktadırlar.

İsveç'de tüketim kooperatifçiliği hareketinin gelişmesinde 1899 senesinde kurulan "Kooperativa Förbundet" in (KF) etkisi büyük olmuştur. 1904 yılından itibaren KF hem Merkez Birliği, Hemde Toptancı Mağaza olarak çalışmaya başlamıştır. 853 bin üye ve 63 bin kişi çalışması ile İsveç'te KF grubu, kooperatifler piyasasının % 20'sini elinde tutmaktadır. KF, Danimarka, Finlandiya, ve Norveç'in merkezi kooperatif teşkilatlarıyla birlikte "İskandinav Kooperatif Toptancı Ortağı" ismiyle dünya piyasasında çalışan ve çeşitli ülkelerde merkez ve acenteleri bulunan ortak bir alım teşkilatını da kurmuştur. KF kendi malı olan bazı üretim birimlerini işlettiği gibi, başka firmalarla işbirliği yaparak da mal imal etmektedir. KF nin et, konserve, ekmek, margarin, un, ayakkabı, lastik, elektrik ampulü, makarna, suni yün, süperfosfat, porselen, elbise, hesap makinası v.s. fabrikaları ile gıda maddelerini kontrol laboratuvarları vardır. KF, bu yapısı ile gerçek üretim kooperatiflerine geçişin örneğini ortaya koymaktadır.

10 Adet merkezi hükümet kuruluşunun tüketicisi meseleleriyle uğraştığı İsveç'te (Aydın, 1977: 12-13) toplam akaryakıt tüketiminin % 15'ini satan ve rafineriye sahip olan Akaryakıt Tüketim Kooperatifi de bulunmaktadır.

İsveç'te tüketim kooperatifleri gıda maddeleri perakende satışının % 25'ini elinde bulundurmaktadır.

Tüketim kooperatifçiliği Fransa, A.B.D., Belçika, Hollanda, İtalya, İsviçre, Avusturya, İsrail v.b. ülkelerde de gelişmiş durumdadır.

4.3.2. Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Tarihçesi

Ülkemizde tüketim kooperatifçiliği hareketini üç bölümde ele almak gerekir (Uzel, 1971: 40 - 41).

- a) İkinci Meşrutiyet Devresi ve 1912 teşebbüsü (1912 - 1913),
- b) Mütareke Devresi ve 1922 teşebbüsü (1922 - 1923),
- c) Cumhuriyet Devresi (1924 - 1925'den günümüze kadar).

İlk iki devre dönemin İstanbul için sözkonusu olurken, üçüncüsü Cumhuriyet devrinin Ankarası ile başlamıştır. 1912 ve 1922 girişimleri bir sonuç vermemiş, 1924

- 1925 teşebbüsü ise günümüze kadar devam eden hareketin başlangıcını oluşturmuştur.

Ahmet Cevat Emre'nin verdiği konferanslar ve 1913 yılında yayınladığı "İktisatta İnkılap" isimli ilk kooperatifçilik kitabı, ülkemizde tüketim kooperatifçiliğinin doğmasına öncülük etmiştir.

1913 ve daha sonraki senelerde İstanbul'un birkaç mahallesinde küçük tüketim kooperatiflerinin kurulduğu, ancak savaş devresinde resmi bir dairenin erzak dağıtma görevini üstlendikleri için başarılı oldukları, buhran kalktıktan sonra da himayeden yoksun kaldıkları için başarılı olmadıkları görülmüştür.

Tüketim kooperatifçiliğinde ikinci deneme 1921 yılında yine İstanbul'da yapılmış ve Memurun Erzak Kooperatifi kurulmuştur. Üçüncü uygulama 1925 yılında Ankara Memurlar İstihlak kooperatifinin kurulmasıdır. Bu kooperatifte 1950 yılına kadar başarıyla çalışmıştır. Bunları İstanbul, Denizli, Eskişehir, Burdur ve Antalya'da kurulan tüketim kooperatifleri izlemiştir.

Türkiye'de 1925 - 1942 yılları arasında 12; 1948 yılında 48; 1943 yılında 24 ve 1944 senesinde 5 tüketim kooperatifi kurulmuştur. 1950 - 1960 yılları arasında tüketim kooperatifçiliği durgun bir dönem yaşamıştır.

1969 yılında yürürlüğe giren 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, tüketim kooperatiflerini de kapsamına almış ve gelişmeleri konusunda yeni bir adım atılarak, kooperatif sayılarında süratli bir artış olmuştur.

Bugün ülkemizde faaliyette bulunan 3144 adet tüketim kooperatifi, bunların 486784 kişi ortağı ve 15 adet tüketim kooperatifleri Birliği vardır (Çağlar, 1991: 16). Tüketim kooperatiflerinin çoğu "işyeri kooperatifleri" veya "kapalı kapı sistemi" ile çalışan kooperatifler olmak durumundan kurtulamamışlardır. Türkiye'de halen Devlet Daireleri, Bankalar ve özel sektör iş yerlerinde bulunan kapalı kapı tüketim kooperatifleri, üyelerine çok sınırlı ekonomik menfaat temin ederek faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu durum hareketin gelişmesi, daha geniş bir tüketici kitleye hizmet götürmesi ve piyasada aktif bir rol oynamasını engellemiştir.

Türkiye'de tüketim kooperatiflerinin ülke genelindeki dağılımları da dengesizdir. Tüketim kooperatifleri daha çok Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Adana, Eskişehir, Samsun v.b. büyük illerde yoğunlaşırken, bazı illerimizde hiç tüketim kooperatifi bulunmamaktadır.

Kooperatifçiliğin gelişmiş olduğu ülkelerde tüketim kooperatifleri üst örgütlenmelerini tamamlamış ve bunun avantajlarından yararlanmaktadırlar. Ülkemizde ise 1969 yılında ilgili yasa çıkarılmış olmasına rağmen tüketim kooperatifleri Birlik seviyesine kadar üst teşkilatlanmayı gerçekleştirilebilmişlerdir.

4.4. Türkiye’de Tüketim Kooperatiflerinin Tüketiciyi Korumadaki Rolü ve Karşılaştıkları Sorunlar

Avrupa’da tüketim kooperatifleri, sanayileşmenin ortaya çıkardığı düşük ücretler, kötü kaliteli gıda maddeleri, çevre kirliliği, alkoholizm, işsizlik v.s. olumsuzluklardan etkilenen işçiler ve diğer imtiyazsız sosyal sınıfların içten gelen bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştır (Lous, 1974).

Türkiye’de de yaşanan (sanayileşme ve şehirleşme) sonucunda hızlı bir değişime uğrayan sosyo ekonomik yapı tüketim kooperatifçiliğine olan gereksinimi artırmıştır. Özellikle dar gelirli başta olmak üzere tüm tüketici kitleye hizmet götürebilecek ve serbest rekabet ortamında piyasada düzenleyici rol oynayabilecek, yapılan tüketiciyi koruma çalışmalarına önderlik edebilecek olan tüketim kooperatifleri, ülkemizde aradan geçen yaklaşık 80 yılda fazla bir gelişme gösteremeyerek amaçlarını tam olarak realize edemeyecek duruma gelmişlerdir. Ülkemizdeki tüketim kooperatifleri genellikle malı toptancı tüccarlardan temin etmekte, çok sınırlı sayıdaki malı direkt üreticiden alabilmektedirler. Bu yapı karşısında bir mal, herhangi bir markette müşterinin eline geçinceye kadar geçtiği pazarlama zincirini, tüketim kooperatifi ortağının eline geçinceye kadar da katetmekte, dolayısıyla aracı sayısında genelde bir değişme olmadığından, market ile tüketim kooperatifinin etiketleri arasındaki, eğer varsa, fark, marketin kar marjını fazla tutmasına bağlı kalmaktadır.

Ülkemizde, tüketim kooperatifleri, üretim kooperatifleriyle işbirliğine giderek veya bizzat kendileri üretimde bulunarak üretici - tüketici pazarlama kanalını kuramamışlardır. Bunun en temel sebebi de üst örgütlenmelerini tamamlayamamış olmalarıdır.

Pazarlama kooperatiflerinin de tüketim kooperatifleriyle işbirliği sağladıkları ölçüde kooperatif hizmeti yapacaklarını bilmeleri ve bu düşünceyi uygulamaya geçirmeleri kaçınılmazdır.

Türkiye’de tüketicinin korunması için yasal düzenlemelerin gündemde olduğu, tüketiciyi korumayı amaç edinen teşkilatlanmalara gidildiği ve tüketicinin uygulanan serbest piyasa ekonomisi sebebiyle korunmaya en fazla ihtiyacının olduğu bir ortamda, ne yazık ki bir konudaki en etkin kuruluşlar olan tüketim kooperatiflerine gereken ilginin gösterilmemesini anlamak güçtür.

Ülkemizde tüketim kooperatiflerinin anılan rolünü etkin bir biçimde oynamasını engelleyen, gelişmesini geciktiren sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Halkın bilinçlendirilmemesi.
- b) Lider eksikliği.
- c) Devlet - Kooperatif ilişkilerinin düzensizliği.
- d) Resmi ve özel kuruluşların ters yönlü etkileri
- e) Organizasyon ve üst örgütlenme sorunu.
- f) Kooperatiflerarası işbirliğinin sağlanamaması
- g) Eğitim ve denetim yetersizliği
- h) Kooperatif - sendika ilişkilerinin yetersizliği.

5. SONUÇ

Sanayi inkılabından sonra hızla artan şehirli nüfus ve işçi kitlesi, tarımsal üretimin faaliyet gösteren, büyük bir tüketici topluluğunu meydana çıkarmıştır. Bu insanların ihtiyaçlarını iç ve dış piyasalardan karşılamak durumunda oldukları ve bu süreçte bazı problemlerle karşı karşıya kalabildikleri görülmektedir. Bu sorunlar, en fazla mal ve hizmetlerin kaliteleri ile fiyat dengesizlikleri konusunda göstermektedir. Bunların çözümünde en etkin araçlardan birisi de tüketim kooperatifleridir.

Temelinde arz ve talep dengesizliğinin bulunduğu fiyat hareketleri, özellikle sabit gelirli olan ücretlilerin alım gücünü yıldan yıla azaltmaktadır. Çünkü tüketim mallarının fiyat artışı, ücret ve maaşlardaki artışların önünde gitmekte reel değişim negatif olmaktadır.

İyi kalitede ve uygun fiatta çeşitli tüketim malları sağlayarak ortaklarının gerçek gelirlerini artırmak ve hayat standartlarını yükseltmek amacıyla tüketicilerin tüketim kooperatifleri çatısı altında örgütlenmeleri, tüketicilere, tüketim davranışlarında toplu hareket etmelerinin avantajlarını temin edebilecektir.

İlk defa 1844 yılında İngiltere'de kurulan tüketim kooperatifi, geçen zaman içinde özellikle gelişmiş ülkelerde ve İskandinav memleketlerinde büyük gelişme göstermiş, tüketicinin korunması görevini gerçekleştirmiştir.

Türkiye'de ise 1912 - 1913 yıllarında başlayan tüketim kooperatifçiliği hareketi, günümüzde beklenen noktaya ulaşmamış ve fonksiyonlarının bir çoğunu gerçekleştirememiş durumdadır.

Ülkemizde, özellikle serbest piyasa ekonomisi içerisinde tüketicinin korunmasında önemli yeri olabilecek tüketim kooperatiflerinin beklenen fonksiyonlarını yapabilmeli ve başarılı çalışabilmeleri için alınması gereken tedbirleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) Yaygın ve örgün eğitim yoluyla kooperatifçiliğin faydaları anlatılabilir.
- b) İşçi teşkilatlarının konuya gerçekçi olarak eğilimleri, lider ve teşkilatlanma sorunlarını geniş ölçüde çözümlenerek, harekete hız verebilir.
- c) Kooperatiflerin üst örgütlenmelerini vakit geçirmeden tamamlamaları, gelişmeleri konusunda büyük faydalar sağlar.
- d) Devlet - kooperatif ilişkileri yabancı ülkelerdeki uygulamalardan ve ülkemizde yaşanan tecrübelerden istifade edilerek yeniden düzenlenebilir.
- e) Kooperatiflerin sayısı artması yerine, üye sayısı fazla güçlü kooperatiflerin meydana çıkması için her ilde sınırlı sayıda tüketim kooperatifinin kurulmasına izin verilebilir.
- f) Tüketim kooperatiflerine, özel sektörle rekabet şartlarını bozmayacak şekilde imkanlar sağlanarak yaratılacak rekabet ortamı ile fiyat yükselmeleri kısmen önlenip, kooperatiflerin piyasayı düzenleyici rollerini ifa etmeleri sağlanabilir.

g) Kooperatif hareketin kendi kendini finanse edebilecek yapıya kavuşturulması (kooperatifler tasarruf bankası, kooperatifler sigorta şirketi v.b.) başarıyı olası yapacaktır.

h) Tüketim kooperatiflerinin serbest piyasa ekonomisi şartlarında çok yönlü çalışması, çeşitli büyüklüklerde mağazalara sahip olması, üyelerinin ihtiyaçlarına daha fazla cevap verebilmeleri sonucunu yaratabilir.

ı) Üyelik formalitelerinin basit tutulması, politik ve dini tarafsızlık, kooperatifçilik ilkelerine uygun çalışma yapılması, üye sayısının artırılmasını sağlayabilir.

i) Tüketim kooperatifçiliği hareketinin tamamen demokratik esaslara göre geliştirilmesi, üyelerinin bilinçlendirilmesine ve demokrasi prensiplerine sahip çıkmasına sebep olabilir.

Türkiye'de tüketim kooperatifçiliğinin halka yöneltilmesi ve bu yolda gelişmesine şans tanınması lazımdır. Başarı kazanmak için insanların birbirlerini sevmeleri, saymaları, birbirlerine güvenmeleri ve bu yapı içerisinde her türlü güçlük karşısında korkmadan, usanmadan inanılan amaca doğru yürümleri gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AKSÖZ, İ. (1978) Ekonomi - Mikro Ekonomi, E.Ü. Müh. Mimarlık Akademisi Yay. No. 3, İzmir.
- ANONYMOUS, (1979) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979 - 1983, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yay. No. 1664, Ankara.
- ANONYMOUS, (1985) Tüketim Kooperatifi Anasözleşmesi, Yorum Yayınları, Ankara.
- ANONYMOUS, (1987) Aylık İstatistik Bülteni 1987 II - III, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
- ANONYMOUS, (1990) İktisadi Rapor 1990, TOBB Yayın No. Genel 165, Ar - Ge 73, Ankara.
- ANONYMOUS, (1991) Aylık İstatistik Bülteni 1991 I - II, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enst. Yayını, Ankara.
- AYDIN, M. (1977) Tüketicinin Korunması - İngiliz Modeli, Türkiye Tic. Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara.
- ÇAĞLAR, Z. (1991) Türkiye'de Kooperatif Nev'ileri ve Sayıları, Karınca Sayı: 652, Nisan 1991, S. 15-20.
- GÜNEŞ, T. (1985) Tarımsal Pazarlama ve Standardizasyon, II. Baskı, A.Ü. Ziraat Fak. Teksir No: 123, Ankara.
- LOUIS, R. (1974) "Situation And Problems of Consumer Co - operatives in Developing Countries", Cooperative Information, Number. 17, International Labor Office, Genova.
- MÜLAYİM, Z.G. (1976) "Tüketim Kooperatiflerinin Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasındaki Rolü, VIII. Türk Koop. Kongresi Tebliği, Türk Koop. Kurumu Yay., Ankara, s. VI-5.
- ÖZÇELİK, A. (1989) Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkanları, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yay. No. 73, Ankara.
- UZEL, C. (1971) Tüketicinin Sorunları ve Kooperatifçilik, Şark Matbaası, Ankara.
- UZUNLU, V. (1985) Türkiye'de Tüketim Kooperatifçiliği, TOKB Milli Koop. Eğt. ve Araş. Enst. Yayını, Ankara.
- ÜSTÜNEL, B. (1969) Ekonominin Temelleri Mikro Ekonomi, Bilgi Basımevi, Ankara.
- VARGI, S. (1991) 1988'de İngiltere'deki Tüketim Kooperatifleri, Karınca, Sayı: 654, Haziran 1991, s. 15 - 17.

TARIM ARAZİSİ KIYMET TAKDİRİ KAVRAMLAR, METODLAR, PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

H. Avni CİNEMRE

Tarım arazisine kıymet takdiri konusuna girmeden önce yapılacak izahları değerlendirmeye faydası olması açısından "kıymet takdiri", "kıymet", "fiyat" kavramları üzerinde kısaca duralım.

Kıymet takdiri bir malın (konumuz icabı tarım arazisinin) özelliklerinin sistematik bir biçimde belirlenmesi, sınıflanması ve değerlendirilmesi yoludur (4, s. 4).

Kıymet veya değer, bir malın insan ihtiyaçlarını tatmin edebilme hassasıdır. Subjektif ve objektif olabilir. Bir malın kişi nazarındaki değeri subjektif bir kıymet takdiridir. Objektif kıymet takdiri ise bir malın pazardaki değeridir. Şu halde bir uzmanın bir mala kıymet takdir etmesi bir anlamda subjektiftir zira ortada kendi arzularıyla alıcı ve satıcı olan kimse yoktur. Fakat diğer yandan kıymet takdiri bir malın pazar değerinin tahminine dayanmaktadır. Takdiri yapan kişi, takdirini yaptığı malla şahsen ilgilenmediğine göre kıymet takdiri işlemi daha ziyade objektif bir işlemdir (4, s. 5).

Fiyat, kıymetin para ile ifadesidir. Kıymet takdiri fiyat gibi kesin ve tek olmayıp takdiri yapan uzmana, takdir amacına ve metoduna göre az veya çok değişebilir. Bu açıdan kıymet takdiri yaparken takdir amacının, pazarın ve gidişatının iyice bilinmesi zarureti vardır (5. s. 13, 15).

Bir arazinin kıymet takdiri, o arazinin aktüel, potansiyel ve normal vasıflarına göre değişebilir. 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu, kamulaştırmanın sebep olacağı değer artışları ile ilerisi için düşünülen kullanma şekillerinin dikkate alınmamasını hükme bağlamıştır (Madde 11). Bu sebeple yapılacak kamulaştırmalarda arazinin potansiyel değil, normal vasıflarının dikkate alınma zorunluluğu vardır (6).

KIYMET TAKDİRİ KRİTERLERİ

Tarım arazisine kıymet takdiri satış fiyatına göre ve araziden elde edilen gelirlerin kapitalizasyonu ile olmak üzere başlıca iki yolla yapılmaktadır. Bir üçüncü yol çoklu regresyon analizleridir. Bu yolda satışa konu olan araziler belli özellikleri açısından incelenir, formüle edilir ve herbir özelliğin satış fiyatı üzerine etki dereceleri istatistik ve ekonometrik analizlerle ortaya konur. Geniş çapta sağlıklı veriye ihtiyaç gösteren bu yolun ülkemiz şartlarında uygulanması oldukça güç görülmektedir (3 ve 4).

Satış Fiyatı (Rayıç Bedel) Kriteri

Kıymet takdiri metodlarının nihaî amacının arazi satış bedelinin tahmini olduğunu belirtmiştik. Rayıç bedel kriterinin iki unsuru bulunmaktadır. Bunlar arazinin verimi ve emsal satış değerleridir. Önce arazinin verimliliğini tahmin etmek ve daha sonra bu verimlilikteki bir arazinin (varsa) gerçek satış değeri yardımıyla kıymet takdirine konu olan arazinin rayıç bedelini belirlemek gerekmektedir (4, s. 270). Bir diğer ifade ile aynı nitelikteki araziye belli bir pazarda arz ve talebe göre teşekkül eden rayıç bedellerden yararlanmak suretiyle değer takdir edilmektedir. Böyle bir karşılaştırmada kıymeti takdir edilecek araziye benzer arazilerin satış değerleri ne kadar fazla olursa tahmin yapmak o kadar kolay olacaktır. Bu şekilde oluşturulacak pazar fiyatları serisinde zaman periyodu önem taşımaktadır. Pazarın dinamik, yani satış fiyatlarının değişkenlik gösterdiği takdirde esas alınacak zaman aralığı kısa olmalıdır. Genellikle ülkemizde durum böyledir. Bu sebeple arazi satış fiyatları mümkün ölçüde takdir yapılan zamana yakın değerler olmalıdır (5, s. 18). 2942 Sayılı Kamulaştırma Kanununda belirtildiği gibi kıymeti takdir edilen arazinin verimliliği yanında, kıymetine etki eden diğer unsurlar (yerleşim yerlerine yakınlık, ulaşım durumu, arazi parça sayısı, arazinin şekli, v.s...) da dikkate alınmalı, buna göre verimliliğe emsal arazi satış değerlerine bu özellikler dikkate alınarak ekleme ve çıkarmalar yapılmalıdır.

Bu yolla yapılan kıymet takdiri "sentetik metod" olarak bilinmektedir. Bu yöntem kişisel kanaya, karşılaştırmaya, katsayı esasına ve tipik kıymetlere dayalı olarak yapılabilmektedir (5, s. 39). Bunlardan katsayı esasına dayalı kıymet takdiri önemi itibariyle üçüncü bölümde ele alınacaktır.

Net Gelirlerin Kapitalizasyonu Kriteri

Bu kritere göre bir malın kıymeti, o maldan ilerde elde edileceği varsayılan net gelirlerin takdir yapılan zamana biriktirilmesi ile bulunur. Analitik metod olarak bilinen bu yolla kıymet takdirinin üç unsuru vardır: Birincisi arazi verimliliğinin (rantın)

tayini, ikincisi net gelirlerin kapitalizasyon oranının belirlenmesi, üçüncüsü verimlilik dışında arazi kıymetine etki eden diğer faktörlerin değerlendirilmesi.

Kriter aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{Bugünkü kıymet, } K = \frac{R_1}{1+f} + \frac{R_2}{(1+f)^2} + \frac{R_3}{(1+f)^3} + \dots + \frac{R_n}{(1+f)^n}$$

Araziden elde edilen net gelirler (rant) birbirine eşitse ($R_1 = R_2 = R_3 = R_n$) ve yılı (n) sonsuz olarak alırsak geometrik dizilerin toplanma kuralına göre:

$$K = \frac{R}{1+f} \left(\frac{1}{1 - \frac{1}{1+f}} \right) = \frac{R}{f} \text{ olur (3, s. 182).}$$

Görüldüğü gibi neticede bir araziden sonsuz yılda elde edilecek gelirlerin bugünkü değeri; rantın, belli bir kapitalizasyon oranına (f) bölünmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Şimdi bu formülde yer alan elemanları kısaca inceliyelim **Rant**: Arazi sermayesinin maliyet fiyatı olarak da nitelendirilen rant, gayrisafi hasıladan arazi kirası ve sermayenin faizi hariç diğer bütün masraflar düşüldükten sonra (aile işgücü, idari ücret karşılığı dahil) elde edilen net gelirdir. Toprak sahibinin net gelirini temsil etmesi bakımından rantın tayininde kira bedeli önemli olmaktadır. Normal şartlarda kira bedeli, rantın yerine rahatlıkla kullanılabilen ve bu sayede tahmini güç bazı masrafların (el emeği ücret karşılığı, idari ücret karşılığı v.s. gibi) hesaplanmasına lüzum kalmamaktadır (4, s. 272).

Rantın, bir başka deyişle arazi net gelirinin kıymet takdiri yapılırken tesbit edilmesi kanuni bir gerektir (2942 Sayılı Kanun, Madde 11 f). Ancak 3083 Sayılı Kanun'a göre yapılacak toprak dağıtımında rantın tayini gerekmediği kanaatindeyiz zira rant Kanun'la ve bu Kanun'a göre çıkarılan kararname ile tesbit edilmiş durumdadır (7). 3083 Sayılı Kanun'da hükme bağlanan 1 milyon liralık tarım işletme gelirinin bu Kanun'a göre çıkarılan kararname'de (8) kuru şartlarda 200, sulu şartlarda 60 dekarlık III. sınıf araziden elde edileceği hükme bağlanmıştır. Şuhalde 1984 yılı fiyatlarına göre III. sınıf kuru tarım arazisinde rant yaklaşık 5000 TL/dekar, sulu tarım arazisinde ise yaklaşık 16667 TL/dekardır. Yaklaşık diyoruz zira bu gelirlerin içinde bazı sabit masraflar bulunmaktadır (amortismanlar, sigorta giderleri). Ancak bu masraf kalemleri ihmal edilebilir bir seviyede olduğundan yukarıda belirtilen rakamlar arazi net geliri olarak mütalaa edilebilirler.

1984 yılında 1 milyon TL olarak kabul edilen tarım işletme geliri 1987 fiyatlarına göre 2.432.198 TL.'ye eşittir. Bu duruma göre 1987 yılında tarım arazisi net geli-

ri (rant) kuru tarım şartlarında 12.161 TL/da, sulu tarım şartlarında ise 40.537 TL/da dır.

1987 yılı enflasyon hesabı Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre 1987 yılında enflasyon bir önceki yıla göre % 37.2 olarak tahmin edilmektedir. Bu tahmin yapılırken sadece Ocak, Şubat, Mart aylarının toptan eşya fiyatları indeksi bilinmekte olduğundan yıl sonunda enflasyon oranında değişme beklenmelidir (Tablo 1).

TABLO 1

1987 YILI TOPTAN EŞYA FİYATLARI
İNDEKSİ VE ENFLASYON ORANI TAHMİNİ

Yıllar	TEFİ			2 : 3	2 : 4
	Genel	Mart	İlk 3 ay ortalaması		
1	2	3	4	5	6
1981	3488.4	3256.6	3250.4	1.071	1.073
1982	4369.2	4228.8	4103.0	1.033	1.065
1983	5708.0	5246.3	5114.0	1.088	1.116
1984	8677.5	7571.4	7371.1	1.146	1.177
1985	12144.7	11351.8	10998.5	1.070	1.104
1986	15387.6	15005.7	14700.7	1.025	1.047
1987		19452.0	18687.9		
Ortalama				1.072	1.097

Bu verilere göre 1987 yılı TEFİ 21338.8 ile 20852.5 arasında olacaktır. Bir başka deyişle 1987'de enflasyon oranı bir önceki yıla göre % 38.7 - % 35.5 arasında değişecektir. 1987 yılında ortalama TEFİ 21105.4, enflasyon % 37.2 olacaktır.

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi kıymet takdiri amaca göre değişmektedir. Eğer amaç herhangi bir arazinin satış değerini (kamulaştırma karşılığını) tesbit ise o araziden elde edilecek rantın usulüne göre hesaplanması ve işletme ile ilgili arazinin değerine etki eden diğer bütün nitelik ve unsurların ayrı ayrı kıymetlendirilmesi gerekmektedir.

Kapitalizasyon faizi: Yabancı literatürde "kapitalizasyon faizi" adı altında bir faiz oranı bulunmamakla birlikte yerli literatürde bu terim yaygın biçimde kullanılmaktadır. Kıymet takdiri formülünde de görüldüğü gibi "gelir metodu"nun esası, arazi-

den sonsuz yılda elde edilen gelirlerin bugüne biriktirilmesinden ibarettir. Bu işlem için kullanılan bugüne biriktirme oranı (discount)na yabancı literatürde "kapitalizasyon oranı", bizde ise "kapitalizasyon faizi" adı verilmektedir.

Kapitalizasyon oranı, yıllık gelir ile kıymet arasındaki ilişkiyi gösterir ve faiz ile yakından ilgilidir zira herhangi bir yatırımdan elde edilen yıllık gelir, topraktan elde edilecek yıllık gelire bir alternatiftir. Değerle, yıllık gelir arasında bir ilişki olması bu ikisini kullanarak kapitalizasyon oranını bulmayı ve tekrar aynı formülde yerine koyup değeri çıkarmaya gerekçe teşkil etme bu subjektif kıymetlendirmelere yol açacağından uygun bir metod değildir (4, s. 197). Bunun yerine araziye benzer yatırımlarda uygulanan faiz oranlarını almak gerekir. ABD'de bu amaçla çiftlik ipoteklerinde uygulanan faiz oranları esas alınmakta ve kıymet takdirinde bu faiz kullanılmaktadır. Bunun belli başlı sebepleri şunlardır: (1) çiftlik ipoteklerinde uygulanan faiz oranları yıllar itibariyle oldukça statik bir yapı göstermektedir (50 yılda % 2.0 değişme), (2) oran herkes tarafından bilinmekte ve bütün eyaletlerde birbirinden azda olsa farklı oranlar kullanılabilir (% 4.5-5.5 arasında değişmektedir). Faiz oranlarının bilinmesi ve elde coğrafi bölgelere ve zamana göre değişen veri bulunması başta belirttiğimiz gibi subjektif değer yargularını frenleyen bir unsur olmakta ve sistemin rahatlıkla kullanılmasına imkan tanımaktadır. Bizde ise durum böyle değildir.

Türkiye'de araziye yatırılan sermayenin faizi olarak adlandırılan kapitalizasyon faizine esas olacak veri artık yoktur. Artık diyoruz zira sistem 1978'e kadar nisbeten kullanılabilir idi zira bu yıla kadar Devlet tahvili, tarıma açılan orta ve uzun vadeli kredilere uygulanan faiz oranları, kapitalizasyon oranı yerine kullanılabiliyordu. 1963'de yüzde 6 olan Devlet tahvili faizi, 1978'de % 14'e kadar yükselmişti. Aynı dönemde Ziraat Bankası'nın orta ve uzun vadeli kredilerine uygulanan faiz oranları ise yüzde 7 ile yüzde 10.5 arasında değişmektedir. Oran olarak uygun olan bu değerler de esasında gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Zira bu değerler ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi enflasyonun üzerinde değil, bilakis altında seyretmekte idiler. Nitekim bu 15 yıllık dönemde Devlet tahvili reel faizi 10 yıl negatif olmuş, yani enflasyonun altında kalmıştır (Tablo 2).

Temmuz 1980'e kadar kamu otoritelerince belirlenen faiz oranları bu tarihten itibaren büyük ölçüde serbest bırakılmıştır. Mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılması ile birlikte 1980'de -42.8'e inen Devlet tahvili reel faiz oranları artmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi reel faiz oranı:

$$fr = \left(\frac{1 + \text{nominal faiz oranı}}{1 + \text{enflasyon oranı}} \right) - 1$$

TABLO 2

ENFLASYON VE FAİZ ORANLARI (%)^{a/} 1963-1987

Yıllar	Enflas.	Devlet tahvili		Z. B. Orta-Uzun vadeli kredi	Banka mevduatı	
		Nominal	Reel		Vadesiz	1 yıl vadeli
1963	4.3	6.0	1.6	7.0	3.0	6.0
1964	1.2	6.0	4.7	7.0	3.0	6.0
1965	8.1	6.0	- 1.9	7.0	3.0	6.0
1966	4.8	6.0	1.1	7.0	2.0	5.0
1967	7.6	6.0	- 1.5	7.0	2.0	5.0
1968	3.2	6.0	2.7	7.0	2.0	5.0
1969	7.2	6.0	- 1.1	7.0	2.0	5.0
1970	6.7	9.0	- 0.7	10.5	1.0	6.0
1971	15.9	9.0	- 6.0	10.5	1.0	6.0
1972	18.0	9.0	- 7.6	10.5	1.0	6.0
1973	20.5	9.0	- 9.5	10.5	2.5	4.0
1974	29.9	11.0	- 14.5	10.5	3.0	6.0
1975	10.1	11.0	0.8	10.5	3.0	6.0
1976	15.6	11.0	- 4.0	10.5	3.0	6.0
1977	24.1	11.0	- 10.6	10.5	3.0	6.0
1978	52.6	14.0	- 25.3	10.5	3.0	9.0
1979	63.9	18.0	- 28.0	16.0	3.0	12.0
1980	107.2	20.0	- 42.8	18.0	5.0	12.0
1981	36.8	34.0	- 2.0	20.0	5.0	42.0
1982	25.2	32.0	+ 5.4	18.0	5.0	42.0
1983	30.6	33.0	+ 1.8	25.0	5.0	45.0
1984	52.0	52.0	0.0	25.0	5.0	45.0
1985	40.0	45.0	+ 3.6	28.0	5.0	55.0 ^b
1986	26.7	52.0	+ 20.0	30.0	10.0	48.0 ^b
1987	37.2 ^c	47.0	+ 7.1	22.0	10.0	45.0 ^b

Notlar: a. Faiz oranları yıl sonları itibariyledir

b. 29.5.1985 ten itibaren faizler ihaleyle satış sonucu serbestçe oluşmaya başlamıştır.

c. Araştırmacının tahmini

Kaynak: Türkiye İş Bankası, Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri, Ankara, 1960-1985.

formülü ile hesaplanmaktadır. Bu analize gidilmesinin sebebi kıymet takdirinde kapitalizasyon oranı uygulamasını zorlamak olmuştur. Ancak yine iyi bir sonuç alınamamıştır. Zira 1980'den sonra pozitif düzeye çıkmakla birlikte enflasyondan arı faiz oranı dinamik yapısını korumaktadır (Şekil 1). 1981-1987 döneminde reel faizler -2.0 ile +20.0 arasında değişmiştir. Bu rakamlardan hareketle araziden elde edilen gelirleri sağlıklı bir şekilde kapitalize etmek mümkün görülmemektedir. Zira, (1) yıllar itibariyle nisbeten sabit bir kapitalizasyon oranı bulunmadığından araziden elde edilecek muhtemel gelirleri şimdiki zamana biriktirmek mümkün değildir, (2) bölge- sel farklılıkları yansıtacak faiz oranları mevcut değildir.

Arazi diğer yatırımlara oranla sağlam bir yatırım olduğundan rizikosu düşüktür. Bu kapitalizasyon faizi denen unsurun diğer faizlere oranla düşük olmasının ekonomik sebebini oluşturmaktadır. Toprak tutkusu, toprağın aynı zamanda yaşama muhiti olması ve işgücü garantisi vermesi yanında politik ve sosyal güç kaynağı olması ise diğer sebepleri teşkil etmektedir. Bütün bu sebeplerle kapitalizasyon oranı piyasada cari faiz hadlerinin çok altında bir orandır.

Rayiç Bedel ve Gelirlerin Kapitalizasyonu Metodlarının Mukayesesi

Yukarıda özelliklerini açıklamaya çalıştığımız bu kıymet takdiri metodlarının birbirine avantajlı ve dezavantajlı olduğu durumlar şu şekilde özetlenebilir.

Rayiç bedelin en önemli mahzuru, kıymet takdiri yapılacak bölgede arazi satışı ile ilgili verilerin fazla olmaması veya olanlarının da güvenilir bulunmasıdır. Rayiç bedelin emsal temsil etmesi için arz ve talebin herhangi bir zorlama olmadan serbestçe karşılaşması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu işletmenin özelliklerini yansıtan emsal satışlara ihtiyaç vardır. Arazi pazarı, söz gelimi buğday pazarı gibi standart değildir. Buğday'ın belli özellikleri vardır ve fiyat ona göre teşekkül eder, ancak arazinin özellikleri böyle standart değildir. Onun için elde gerekli mukayeseleri yapabilmek için yeterli miktarda sağlam veri olmalıdır (4, s. 277). Bir diğer husus Kanun'dan kaynaklanmaktadır. 2942 Sayılı Kanun'a göre arazi kıymetinde ilerde olabilecek muhtemel değişiklikler kıymet takdirinde dikkate alınmamalıdır. Bu durumda potansiyel kıymet takdirine esas olacak satış fiyatları bizim için bir kriter olamaz. Bu kanun bir zorunluluktur (2942 sayılı Kanun, Madde 11).

Gelirlerin kapitalizasyonu metodunun başlıca zorluğu kapitalizasyon oranının esas olacak nisbeten statik, herkesçe bilinen, bölgelere göre değişen, geleceği temsil eden ve rayiç bedeli yansıtan bir faiz oranının ülkemiz şartlarında bulunmamasıdır. Bu sadece bizim için değil ABD, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde dahi problem konusu edilmektedir (4, s. 277).

Bir diğ er güç lük rantın tesbitinden kaynaklanmaktadır. Monokültür tarımda nisbeten kolaylıkla tesbit edilebilen rant, ekstansif tarımda güç lüklere yol açmaktadır. Diğ er yandan verim rakamlarında birkaç kiloluk fark, net gelird e önemli farklara yol açabilmektedir. Masrafların tesbitinde de durum böyledir. Ayrıca rantın ilerki yıllarda ne olabileceğ i de bilinmemektedir. Bu güç lüklerden bir kısmı rant yerine kira bedelinin alınması ile önlenabilmektedir. Ancak kiranın serbest piyasa şartlarında oluşması gerekmektedir. Bu durumda toprak sahibinin net geliri olarak kira geliri, rantın yerine kullanılabilir.

SONUÇ

Arazi değ erlerinin oluşmasında sadece ekonomik faktörlerin rol aldığı bir tam rekabet piyasasında rayiç bedel, araziden elde edilecek net gelirlerin kapitalizasyonu ile bulunan değ ere eşit olurdu. Yine net gelirin yıllık değ eri, kira bedeline eşit olacaktır (2, s. 16). Böyle bir pazar sadece "model" olarak mevcut olduğ undan kıymet takdiri alternatifleri arasında değ eri en iyi yansıtacak uygun bir metod seçmek zorundayız.

Rayiç bedel metodu, arazi satışlarının bol olduğ u ve kıymeti takdir edilecek araziye emsal olduğ u yerlerde kullanılabilir. Arazi satışlarının az olduğ u veya emsal teşkil etmediğ i yerlerle, kiracılığ ın yaygın, arazi verimliliğ i dışında kıymete büyük ölçüde etki yapmayan diğ er faktörlerin az olduğ u durumlarda gelir metodu kullanılabilir. Her iki durumda da bir faktör diğ erini kontrol unsuru olarak kullanılabilir. Zira bütün bu açıklamalar da şunu göstermiştir ki hiçbir kriter tek başına yeterli değildir. Bu sebeple gerek Kanun'da ve gerekse talimatlarda arazi net geliri yanında, vergi değ eri, emsal alım-satım bedeli gibi hususların tesbiti de istenmiştir.

Türkiye'de kapitalizasyon oranına emsal teşkil edecek bir faiz oranının mevcut olmaması katsayı esasına dayanan sentetik kıymet takdiri metodunun uygulanmasını gerekli kıldığı kanaatindeyiz. Bu metodla kıymet takdiri $K = CR$ formülüyle bulunmaktadır. Formülde yer alan C katsayısı değ işik coğ rafi bölgeler veya iller için hesaplanarak ilan edilmeli ve kıymet takdirinde rant bu katsayılar ile çarpılmalıdır. Esasında bu metod analitik metodla hemen hemen aynıdır. Söz gelimi rantı 5000 TL/da olan bir arazide kapitalizasyon oranının 0.10 alınması değ erin 50.000 TL/da olduğ unu gösterir. Bunun diğ er bir anlamı rantın 10 katının (10 yıllık rantın) değ er olarak alınmış olmasıdır. Bunun gibi Yüzde 5 oranı da rantın 20 yıllık alınmasına eşdeğ erdir. Yegane fark kavram farklılığ ıdır. Ancak bu durumda ülke çapında katsayıların belirlenerek ilanı gerekmektedir. Mevcut olmayan "kapitalizasyon faizi", esasında bugünkü haliyle Rantı, kıymete bölerek bulunan kapitalizasyon faizi bizim burada belirttiğ imiz katsayıdan hiç de farklı değ il, hafta katsayısının kendisi olma niteliğ i-

ni taşımaktadır. Zira bugün Türkiye’de kapitalizasyon faizi ve esas olabilecek cari bir faiz oranı mevcut değildir. Bu cari faiz oranına en yakın değer Tablo 2’de gösterilen vadeli tasarruf mevduatına uygulanan faiz oranlarıdır. Bunun da kapitalizasyon faizi yerine uygulanmasının ne derece doğru olduğu tartışmaya açıktır.

Kısa zamanda yapılan böyle bir çalışma ile Türkiye’de iller için arazi rantı katsayılarını belirtmek imkansızdır. İngiltere ve İsviçre’de kullanılan bu metod Türkiye’de de kapitalizasyon faizinden çok daha rahat kullanılabilir. Bu konuda bir fikir vermesi açısından DPT’nin yapmış olduğu "Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tesbiti" çalışmasından istifade edilmiştir (1). Bu çalışmada iller arazi değerleri ile doğrudan doğruya ilgili kriterler bakımından sınıflandırılmış ve sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri çıkarılmıştır. Bu faktörlerden başlıcaları: Tarım, haberleşme - ulaşım, nüfus, sağlık, sosyal ve kültürel yapı, mali ve ticari yapı, eğitimle ilgilidir. İller gelişmişlik durumlarına göre sıralandıktan sonra alt ve üst kat sayılar verilmiş, buna göre il öncelik kriterlerine bağlı enterpolasyon yapılmıştır (Tablo 3). Birinci sıradaki İstanbul’a 25, son sıradaki Bingöl’e 10 kat sayı konmuştur. Bir başka deyişle rantın en çok 25 yıl, en az 10 yıllık değerleri esas alınmıştır. Bunun bir sebebi vardır ve tesadüfi değildir. Tablo 4’de de görüldüğü gibi gelirlerin kapitalizasyonunda bir malın gelirin büyük kısmı ilk yıllarda realize edilmektedir. Söz gelimi yüzde 10 "discount" oranında ilk 10 yıl arazinin sonsuz yıldaki toplam değerinin yaklaşık yüzde 61’i realize edilmektedir. 20 yılda ise bu yüzde 85’i bulmaktadır. Yüzde 20 "discount" oranında ilk 10 yılda arazinin yüzde 86 geliri elde edilmekte, 20 yılda bu yüzde 97’ye ulaşmaktadır. Araziden ileride elde edilecek gelirlerin büyük kısmını karşılaması bakımından en az 10 en fazla 25 yıllık gelirler esas alınmıştır. Bir diğer sebeple bu konuda uygulamaların yaygın biçimde yapıldığı ülkelerde kapitalizasyon oranlarının yüzde 4 - 10 arasında değişmesidir. Bu da katsayı olarak 25 ile 10 limitlerini vermektedir.

Şanhurfa’da 1984 yılında yapılan bir çalışmada tesbit edilen arazi satış bedellerinin arazi rantlarına oranladığımızda bulunan katsayı sulu şartlarda 12.2, kuru şartlarda 8.6 ve genelde ise 9.0 dur. Rant katsayıları tablosunda ise bu katsayı Şanhurfa için 12.15 bulunmuştur (Tablo 3). Bu da göstermektedir ki katsayı esasına dayanan metod satış fiyatlarını büyük ölçüde yansıtmaktadır.

TABLO 3

TARIM ARAZİ DEĞERLERİNİN TESBİTİNDE RANT KATSAYILARI - 1987

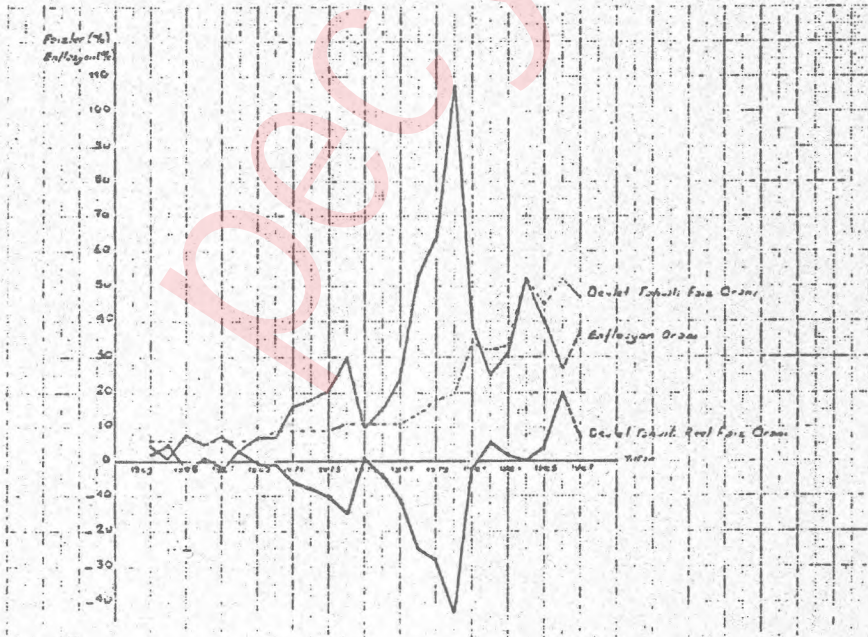
<u>Katsayı</u>	<u>İli</u>	<u>Katsayı</u>	<u>İli</u>
25	İstanbul (25.00)	13	Çanakkale (13.38)
22	Ankara (22.29)		Kırşehir (13.37)
21	İzmir (20.58)		Giresun (13.37)
18	Adana (17.57)		Denizli (13.30)
17	Kocaeli (16.74)		Bolu (13.29)
16	İçel (16.13)		Artvin (13.02)
	Bursa (15.65)		Uşak (12.95)
15	Eskişehir (15.33)		Siirt (12.91)
	Konya (15.28)		Niğde (12.86)
	Kayseri (15.22)		Afyon (12.78)
	Balıkesir (15.12)	12	Çorum (12.58)
	Rize (15.09)		Kars (12.57)
	Zonguldak (15.04)		Çankırı (12.48)
	Hatay (14.88)		Sivas (12.44)
	Sakarya (14.82)		K. Maraş (12.41)
	Gaziantep (14.76)		Diyarbakır (12.38)
14	Aydın (14.49)		Bitlis (12.37)
	Trabzon (14.37)		Bilecik (12.23)
	Antalya (14.28)		Ş. Urfa (12.15)
	Samsun (14.26)		Tokat (12.02)
	Manisa (14.25)		Kastamonu (11.91)
	Isparta (14.23)		Gümüşhane (11.89)
	Tekirdağ (14.21)	11	Van (11.81)
	Edirne (14.09)		Ordu (11.75)
	Kütahya (13.95)		Tunceli (11.44)
	Elazığ (13.89)		Sinop (11.40)
	Amasya (13.80)		Ağrı (11.19)
	Malatya (13.75)		Yozgat (11.00)
	Kırklareli (13.71)		Mardin (10.34)
	Nevşehir (13.63)		Adıyaman (10.79)
	Muğla (13.59)		Muş (10.69)
	Erzurum (13.56)	10	Hakkari (10.13)
	Burdur (13.56)		Bingöl (10.00)
	Erzincan (13.54)		

TABLO 4

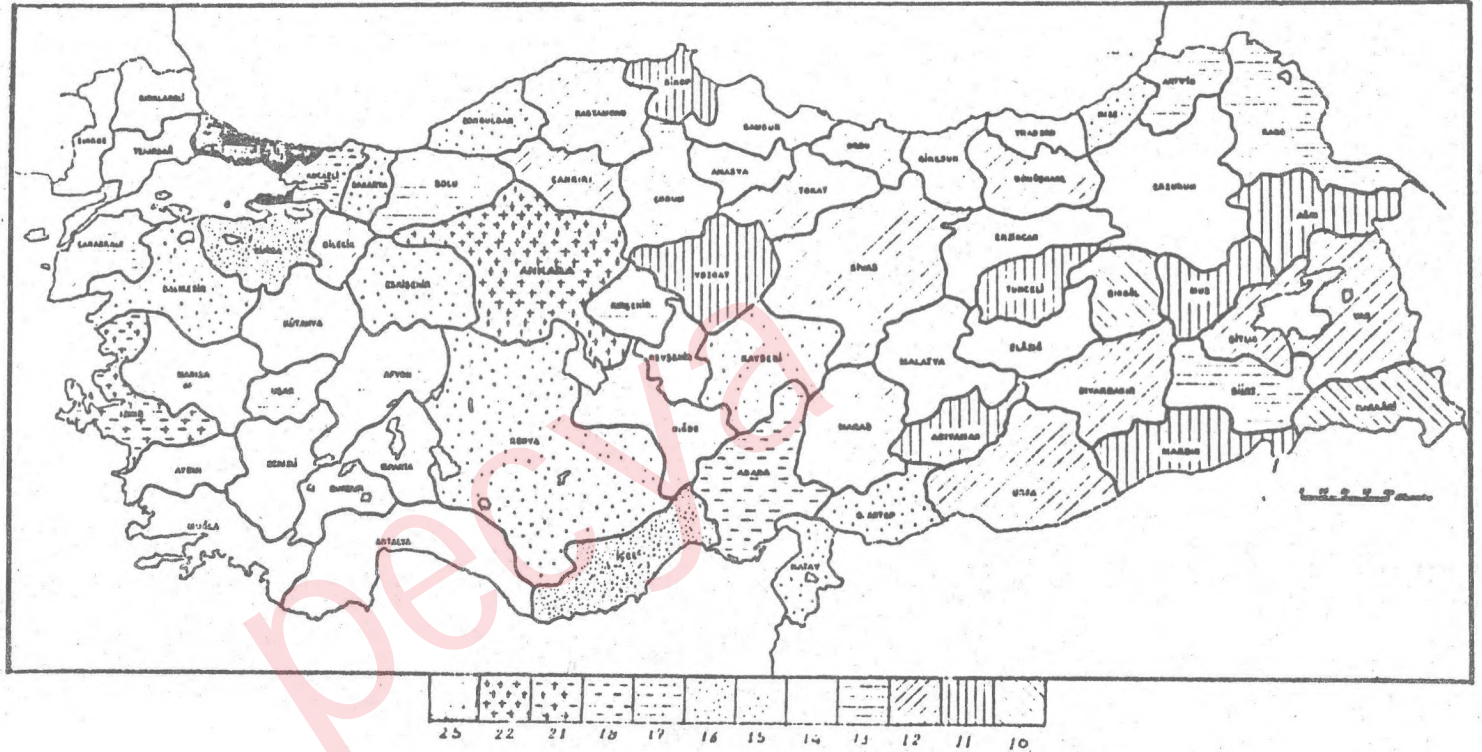
KAPİTALİZASYON ORANLARINA GÖRE ONAR YILLIK DİLİMLERDE REALİZE EDİLEN ARAZİ KIYMETİNİN YÜZDE OLARAK İFADESİ

Yıl	Kapitalizasyon Oranları (Discount rate)				
	0.05	0.10	0.15	0.20	0.25
10	38.61	61.44	75.28	83.85	89.27
20	62.31	85.13	93.89	97.40	98.85
30	76.86	94.27	98.49	99.58	99.87
40	85.79	97.79	99.62	99.94	99.98
50	91.28	99.15	99.90	99.99	99.99

Bir araziden sonsuz yılda elde edilen rant toplamının önemli kısmının ilk yıllarda realize edildiği yukardaki tablodan görülmektedir. Bu yansıma "discount" oranı büyüdükçe artmaktadır. Şöyle ki % 5 faiz oranında arazi değerinin yüzde 39'u ilk 10 yılda elde edilirken, % 10 faiz oranında yüzde 62'si, % 25 faiz oranında da yüzde 89'u elde edilmektedir.

Şekil 1 - Yıllar İtibariyle Faiz Oranları ve Enflasyon, 1963-1987

Şekil 2- İller itibariyle Rant Katsayıları

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. DPT, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tesbiti ve Bu Yörelere Teşvik Tedbirleri, Ankara, 1973.
2. Gittinger İ. Price, Economic Analysis of Agricultural Projects, The Johns Hopkins University Press Baltimore, 1972.
3. Holland, Daniel M., The Assessment of Land Value, The University of Wisconsin Press, Madison 1970.
4. Murray, William G., Farm Appraisal, The Iowa State College Press Ames, Iowa, 1954.
5. Mülayim, Ziya G., Tarımsal Kıymet Takdiri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.
6. Resmî Gazete, 8.11.1983.
7. Resmî Gazete, 30.11.1984.
8. Resmî Gazete, 16.6.1986.
9. Türkiye İş Bankası, Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri, Ankara, 1960-1985

becya

KOOPERATİFLERDE MUHASEBE - MEVZUAT İLİŞKİLERİ VE KONUT YAPI KOOPERATİFLERİNE KONUT TESLİMİNDE GEÇİCİ K.D.V. İSTİSNASI

Yrd. Doç. Dr. Halim ERGEN

1- KOOPERATİFİN TANIMI:

"Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere kooperatif denir." (Koop. Kanunu 1. mad.).

KOOPERATİF TANIMINDA YER ALAN TEMEL ÖZELLİKLER:

- a) Kooperatifler sosyal ve ekonomik amaçlar için oluşturulan kuruluşlardır.
- b) Kooperatiflerde temel amaç, ortaklar arasında karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle ihtiyaçların karşılanması ve ekonomik çıkarların korunmasıdır.
- c) Kooperatiflere gerçek kişiler, kamu tüzel kişileri, Kamu İktisadi Teşebbüsler ve dernekler ortak olabilir. Ticaret şirketleri, kooperatiflere ortak olamaz.
- d) Kooperatiflerin ortak sayısı ve sermayesi sabit değildir. Sonradan giren ya da çıkan ortaklar nedeniyle kooperatiflerde sermayenin arttırılıp, eksiltilmesi için yasal bir formalitenin yerine getirilmesine gerek yoktur. Sermaye miktarının sınırlandırılarak kurulmasına yasa izin vermez (K. K. 2. md.)
- e) Kooperatifler tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.

KOOPERATİFLERİN ALACAKLILARA KARŞI SORUMLULUKLARI:

Ana sözleşmede aksine hüküm olmadıkça kooperatif, alacaklılarına karşı yalnız mal varlığıyla sorumludur (K. K. md. 28.)

Bununla beraber, ana sözleşmede kooperatifin varlıkları borçlarını karşılamadığı takdirde, ortakların da şahsen ve sınırsız olarak sorumlu tutulacaklarına ilişkin hüküm konabilir (K. K. md. 29).

Ana sözleşmeye, kooperatif borçları için her ortağın kendi payından fazla olarak şahsen ve belirli miktara kadar kooperatiften sonra sorumlu olacakları hususunda bir hüküm de konabilir (K. K. md. 30).

YÖNETİM ORGANLARI:

Kooperatiflerin yönetim organları sermaye şirketlerinde olduğu gibi:

- a) Genel Kurul,
- b) Yönetim Kurulu,
- c) Denetçiler den oluşur.

Kooperatif yönetim organları ile ilgili hükümler, Kooperatifler Kanunu'nun 40-68 maddeleri içinde yer almıştır.

KOOPERATİFLERLE İLGİLİ KANUNLAR

Kooperatifler, ticaret şirketlerinden farklı nitelikleri nedeniyle kendilerine özel 1163 sayılı Kooperatifler Kanununa tabidirler. Ancak, kooperatifler "tüzel kişi tacir" olmaları nedeniyle de T.T.K.'nin "Genel Hükümleri"ne uymak zorundadırlar. Kooperatifler Kanunu'nda ayrıca "Bu kanunda aksine açıklama olmayan hususlarda T.T.K. daki Anonim Şirketlere ait hükümler uygulanır" hükmü yer almaktadır (K. K. md. 98).

Yukarıda sözü edilen kanunlar dışında bazı kooperatif ve birliklerin kendi özel kanunları bulunmaktadır. Birkaçını örnek olarak sayabiliriz.

- 1196 sayılı Tütün Tarım Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu,
- 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu,
- 2384 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu.

A- KOOPERATİF TÜRLERİ

Değişik bakımlardan aşağıdaki gibi sınıflandırmaya tabi tutulabilirler:

- Faaliyet Konularına göre:
- Üretim Kooperatifleri,
- Tüketim Kooperatifleri,
- Kredi Kooperatifleri,
- Taşıma Kooperatifleri,
- Yapı Kooperatifleri.

B- ORTAKLARIN SORUMLULUK DURUMLARINA GÖRE

- Sınırlı Sorumlu Kooperatifler,
- Sınırsız Sorumlu Kooperatifler.

C- TABİ OLDUKLARI YASALARA GÖRE

- Kooperatifler Kanununa bağlı kooperatifler,
- Özel Kanunlara bağlı kooperatifler.

KOOPERATİFLERDE ORTAKLIKLA İLGİLİ KURALLAR

Kooperatife ortak olmak isteyen gerçek kişiler, kooperatif anasözleşmesi hükümlerini bütün hak ve ödevleri ile birlikte kabul ettiklerini belirten bir yazı ile kooperatif yönetim kuruluna başvururlar (K. K. md. 8).

Özel İdareler, belediyeler, köyler gibi kamu tüzel kişileri ile cemiyetler ve dernekler, K.İ.T. ve kooperatifler, amaçları bakımından ilgilendikleri kooperatiflerin kuruluşlarına yardımcı olabilirler (K. K. md. 9).

Her ortağın üyelik haklarının, ada yazılı ortaklık senedi ile temsil olunması şarttır (K. K. md. 18).

KOOPERATİFLERDE ORTAKLIK PAYLARI

Kooperatife giren her kişinin en az bir ortaklık payı olması gerekir. Ana sözleşmede, en üst sınırı saptanarak, bir ortak tarafından bu sınır içinde birden fazla pay alınmasına izin verilebilir. Bir ortaklık senedinin değeri 10.000.-TL. dir (K. K. md. 19). Bir ortak 1000 paydan fazla pay senedine, 10.000.000.-TL. dan fazla da üyelik

payına sahip olamaz.

Aynı türünden sermaye konması veya kooperatifin mevcut bir işletmeyi veya ayınları devr alması ana sözleşme ile kabul edilir (K. K. md. 20).

Ortaklar Kooperatifler Kanunu'nun kabul ettiği esaslar dahilinde hak ve görevlerde eşittirler (K. K. md. 23).

Her ortağın kooperatiften çıkma hakkı vardır (K. K. md. 10). Kooperatiften çıkma hakkının kullanılması, ana sözleşme ile en çok 5 yıl için sınırlanabilir (K. K. md. 11).

KOOPERATİFLERİN KURULUŞU

Bir kooperatif en az 7 ortak tarafından imzalanacak bir ana sözleşme ile kurulur. Ana sözleşmedeki imzalar notere onaylatılır.

Kurucular bir dilekçe ile ekinde banka makbuzu ve 7 adet örnek ana sözleşme (bunlardan en az ikisinin noterden tasdikli olması şarttır.) olmak üzere, Ticaret Bakanlığı'na izin için başvururlar. Bakanlığın kuruluşu için vermesi durumunda, kooperatif merkezinin bulunduğu yerin Ticaret Siciline başvurarak, kooperatifin tescil ve ilanı sağlanır.

Sözü edilen banka makbuzu, kuruluş sermayesi olarak kabul edilen miktarın K. K.'nin 4. maddesi uyarınca % 25'ini oluşturan miktarının kurulmak istenen kooperatif namına bir bankaya yatırıldığını gösterir belgedir. Bu para kooperatif kurulmadığı takdirde, kuruculara iade olunur.

Kooperatif, Ticaret Siciline tescil ile tüzel kişilik kazanır. Tescilden önce kooperatif namına işlem yapanlar bunlardan şahsen ve zincirleme olarak sorumludurlar.

KOOPERATİF ANA SÖZLEŞMESİNDE YER ALMASI ZORUNLU HÜKÜMLER:

K. K. 4. md. de yer almıştır.

İSTEĞE BAĞLI HÜKÜMLER DE

K. K. 5. md. de yer almıştır.

KOOPERATİFLERDE MUHASEBE DÜZENİ

1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'na göre kurulan kooperatiflerin muhasebe usulleri ve tutacakları defterler "Kooperatifler ve Birlikleri Muhasebe Yönetmeli-

gi"nde belirtilmiştir. Bu yönetmeliğin 2. maddesine göre kooperatifler ve bunların üst kuruluşları T. T. K.'nun 66. ve V.U.K. 182. maddelerinde belirtilen defterleri tutarlar:

- 1- Yevmiye defteri,
- 2- Defteri Kebir,
- 3- Envanter ve Bilanço defteri,
- 4- Günlük Kasa defteri,
- 5- Karar defteri,
 - a) Genel Kurul Karar defteri,
 - b) Yönetim Kurulu Karar defteri,
- 6- Ortaklar defteri.

DİĞER KANUNİ DEFTERLER

V.U.K., işletmelerin özelliklerine göre, yukarıda sayılanların dışında şu defterlerinde tutulmasını zorunlu tutmuştur. Eğer, kooperatif bir sanayi işletmesi kurmuşsa, bu işletme için "İmalat Defteri" ile "İstihsal Vergisi Defteri" tutacaktır. Taşıma işleyle uğraşan kooperatiflerde "Nakliyat Vergisi Defteri" tutulacaktır.

YARDIMCI DEFTERLER

Kooperatifler ve üst kuruluşları kanuni defterler dışında muhasebe yönetmeliği gereği aşağıda belirtilen yardımcı defterleri de tutacaklardır:

- 1- Stok giriş - çıkış defteri ve kayıtları,
- 2- Sabit varlıklar ve demirbaş defteri,
- 3- Kıymetli evrak defteri,
- 4- Teftiş defteri,
- 5- Gelen - giden evrak kayıt defteri.

BELGELER

Kooperatif işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılacak belgeler de sözü edilen yönetmelikte açıklanmıştır. Bu belgeler;

- 1- Fişler (tahsil fişi, tediye fişi, mahsup fişi),
- 2- Makbuz,
- 3- Çek,
- 4- Faturalar,

- 5- Perakende satış belgeleri,
- 6- Gider pusulası,
- 7- Müstahsil makbuzu,
- 8- Ücret bordrosu,
- 9- Yazar kasa fişi,
- 10- Yolcu bileti.

HESAP PLANI

Kooperatiflerin iyi düşünölmüş bir muhasebe düzenine sahip olmaları halinde etkinlikleri artacaktır. Böyle bir muhasebe düzenine sahip olmak için kooperatifin türüne, konusuna, büyüklüğüne ve ihtiyaç duyulan mali bilgilerin niteliklerine göre hazırlanmış bir hesap planına sahip olunması başta gelen koşuldur.

Kooperatifler Muhasebe Yönetmeliğinin 8. maddesinde bu kuruluşların yararlanabilecekleri bir hesap planı örneğı verilmiştir. Bu hesap planının uygulanması zorunlu değildir. Kooperatifler kendi bünyelerine uygun gördükleri takdirde bu plandan yararlanabilirler veya plana kendi bünyelerine uygun hesaplar dahil edebilirler.

KURULUŞ İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Ortaklardan nakit olarak taahhüt ettikleri ortaklık paylarının en az 1/4'ü, kurucu ortaklar tarafından milli bir bankada açtırılan hesaba, Ticaret Bakanlığı adına bloke ettirilir. Kooperatifin ticaret siciline tescil ve ilânından sonra, ilânın yapıldığı Ticaret Sicili Gazetesi, Ticaret Bakanlığı'na gönderilir. Ticaret Bakanlığı da ilgili banka ve kooperatife yazacağı yazılarla yatırılan paranın serbest bırakılmasını ve tahsilini sağlar.

ÖRNEK

- Yedi üretici bir araya gelerek AYKO Üretim Kooperatifini kurmuşlardır. Ana sözleşmeye göre, kurucular 30.000.-'er liralık pay senedi alacaklardır. Kurucu ortakların beşi taahhütlerini nakden, ikisi de ayın olarak yerine getireceklerdir.

Gerekli yasal işlemler tamamlanmış, nakit olarak taahhüt edilen payların 1/4'ü Ticaret Bakanlığı adına Ziraat Bankası'nda bloke bir hesaba yatırılmıştır.

Ticaret Bakanlığı'ndan gelen izin üzerine Ziraat Bankası'ndaki bloke paralar yine aynı bankada açtırılan bir ticari mevduat hesabına aktarılmıştır.

Beş kurucu ortak nakdi sermaye taahhütlerinin geri kalan kısmını kooperatife ödemişlerdir.

Kurucu ortaklardan biri 40.000.- liralık demirbaşını, diğer bir ortak da 50.000.- liralık arsasını kooperatife devrederek taahhütlerini yerine getirmişlerdir.

İstenilen:

- a) Kuruluş işlemlerini ilgili defterlerde yaparak,
b) Kuruluş bilançosunu düzenleyiniz.

1	SERMAYE TAAHHÜT H. SERMAYE H. - Nakdi Sermaye 150.000.- - Aynî Sermaye 60.000.-	210.000.-	210.000.-
2	BANKALAR H. - Ziraat B. Bloke paralar SERMAYE TAAHHÜT H. 150.000.-TL. x 1/4 Blokaj	37.500.-	37.500.-
3	BANKALAR H. - Ziraat B. Ticari mevduat Hs. BANKALAR H. Blokajın - Ziraat B. çözülmesi Bloke paralar	37.500.-	37.500.-
4	KASA H. SER. TAAH. H. Kurucu ortaklardan beşinin nakdi sermaye taahhütlerinin geri kalan tutarlarını ödemeleri	112.500.-	112.500.-
5	DEMİRBAŞ H. ARSA VE ARAZİLER H. - Ort. A - Ort. B SER. TAAH. H. ORT. C/H. Ayni sermaye taahhüdünde bulunan ortakların, taahhütlerini yerine getirmeleri ve fazlalığın ortakların cari hesaplarına alacak kaydı	40.000.- 50.000.-	60.000.- 30.000.-

SERMAYE TAAHHÜT H.	
210.000.-	37.500.-
	112.500.-
	60.000.-
210.000.-	210.000.-

SERMAYE H.
210.000.-

BANKALAR H.	
Ziraat B.	Bloke Paralar
37.500.-	37.500.-

BANKALAR H.	
Ziraat B.	Tic. Mevd. H.
37.500.-	

KASA H.
112.500.-

DEMİRBAŞ H.
40.000.-

ARSA VE ARAZİLER H.
50.000.-

ORT. C/H.
30.000.-

AYKO Üretim Kooperatifi	 Tarihli Kuruluş Bilânçosu (TL.)	
A.			P.
Kasa	112.500.-	Sermaye	210.000.-
Bankalar	37.500.-	Ort. C/H.	30.000.-
Demirbaş	40.000.-		
Arsa	50.000.-		
	240.000.-		240.000.-

ORTAK GİRİŞLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Örnek: Figen Başar, Sınırlı Sorumlu Bölge Yapı Kooperatifine ortak olmak için başvurmuş ve isteği kabul edilmiştir. Kooperatif ana sözleşmesi uyarınca Figen Başar 500.000.- lira sermaye payını ödeyerek kooperatife ortak olmuştur. Yeni ortak sermaye payının tamamını nakden ve def'aten ödemiştir.

İstenen: Yukarıdaki olayı ilgili defterlere kaydediniz.

KASA H.	500.000.-			
SERMAYE H. - Figen Başar	500.000.-			

nı düzenleyen bazı ilkeler ve bu ilkelerle ilgili emredici hükümler getirmiş, bazı konularda kooperatifleri serbest bırakmıştır. Şimdi konuları belirli bir sıra içinde ele alalım:

1- GELİR-GİDER FARKINDAN İLK AYRILACAK FONLAR

Dağıtılacak gelir-gider farkından ilk önce yedek akçe ile kanun veya ana sözleşme gereğince kurulan diğer fonlara yatırılacak paralar ayrılır. Yedek akçelerin ve özel fonların kullanılış şekil ve koşulları ana sözleşmede gösterilir (K. K. 41. md.).

2- YEDEK AKÇELER

Ana sözleşmede aksine hüküm bulunmadığı takdirde kooperatifte ortaklar arasındaki işlemlerden bir yıllık faaliyet sonunda meydana gelen olumlu gelir - gider farkı kooperatifin yedek akçelerine eklenir (K. K. md. 38/1).

Gelir-gider farkının ortaklar arasında bölüşülmesinin öngörülmesi durumunda, gelir-gider farkının en az % 10'u yedek akçe olarak ayrılmadıkça dağıtım yapılamaz.

Yedek akçelerin ortaklara dağıtılacağına ilişkin ana sözleşmeye konacak hükümler geçerli değildir (K. K. md. 39).

3- TANITMA VE EĞİTİM HİZMETLERİ FONU

Kooperatifçiliğin tanıtılması, eğitimi ve organizasyonlarında yol göstermek, öğütleriyle yönetim ve faaliyetlerine yardımda bulunmak gibi hizmetler için kooperatiflerin yıllık bilançolarına göre meydana gelen olumlu gelir - gider farkının % 1'i Ticaret Bakanlığı emrinde bir fona yatırılır (K. K. md. 94).

4- ORTAK VE PERSONEL İÇİN YARDIM FONLARI

Ana sözleşme ile gerek kooperatifin memur ile işçileri, gerekse ortakları için yardım kuruluşları oluşturmak ve bunları işletmek amacıyla yardım fonları kurulması hüküm altına alınabilir (K. K. md. 40).

5- GELİR-GİDER FARKININ DAĞITIMI

Gelir - gider farkının ortaklara dağıtımı ana sözleşmede öngörülmüş ise, bu da-

ğıtım ortakların kooperatifle yaptıkları işlemlerle oranlı olarak yapılır (K. K. md 38/2).

Olumlu gelir-gider farkından yedekler ve diğer fonların düşülmesinden sonra kalan miktardan ortakların kooperatifle yaptıkları işlemlerle oranlı olarak aldıkları paya "Risturn" denir.

$$\text{Risturn Oranı} = \frac{\text{Dağıtılacak olumlu gelir-gider farkı}}{\text{Ortaklarla yapılan toplam işlem tutarı}}$$

Herbir ortağın kooperatifle yaptığı işlem tutarı, risturn oranı ile çarpılarak her bir ortağa ödenecek risturn miktarı hesaplanır.

Örnek:

Ortaklara dağıtılacak olumlu gelir - gider farkı 4.800.000.-TL. dir. Yıl içinde ortaklarla yapılan işlem tutarı ise 40.000.000.TL. dir.

$$\begin{aligned} \text{Risturn Oranı} &= \frac{4.800.000.-}{40.000.000.-} \\ &= \underline{\underline{0,12}} \end{aligned}$$

Ortaklardan Bay (A)'nın kooperatifle 800.000.-TL. lık bir işlem yaptığını varsayarsak;

$$800.000.-\text{TL.} \times 0,12 = 96.000.-\text{TL. risturn'a hak kazanacağı ortaya çıkar.}$$

SERMAYE PAYLARINA FAİZ

Gelir-gider farkının en az % 50'si ortaklara dağıtıldıktan sonra sermaye paylarına genel kurul kararı ile devlet tahvillerine verilen en yüksek faiz oranını geçmemek üzere faiz ödenebileceği ana sözleşmede hükme bağlanabilir (K. K. md. 38/3).

Yukarıdaki hüküm, kooperatifle işlem yapmayan ortaklarında kârdan pay almalarını ve kooperatiflerin sermayelerinin çoğaltılmasını sağlamak üzere Kooperatifler Kanunu'na konulmuştur.

ORTAK DIŞI İŞLEMLERDEN ELDE EDİLEN GELİR-GİDER FARKI:

Kooperatiflerin ve üst örgütlerinin ortakları dışındaki kişilerle iş yapmasına "ortak dışı işlemler" denir.

Kooperatifler ortak dışı işlemlerden elde ettikleri kârı (olumlu gelir-gider farkını) ortaklara risturn veya sermaye payları oranında dağıtılabileceği ana sözleşmede hükme bağlanabilir (K. K. md. 38/4).

Dağıtılmadığı takdirde;

Bu tutarlar kooperatifin gelişmesine yarayacak işlerde kullanılmak üzere bir fonda toplanır (K. K. md. 38/4).

GELİR-GİDER FARKLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre, 1163 Koop. Kanunu'na ya da özel kanunlarına göre kurulan tüketim, üretim, satış, yapı vb. kooperatiflerin kazançları kurumlar vergisine tabidir (K. K. 1 ve 3.md.'ler). Ayrıca Kurumlar Vergisi üzerinden S. S. D. Fonu için % 5 ve S.Y.D.T. Fonu için % 1, çıraklık eğitimi içinde % 1 kesinti yapılır.

KURUMLAR VERGİSİNDEN MUAF VE İSTİSNA TUTULMUŐ KOOPERATİFLER

a) K. V. K.'nun 7/16 maddesine göre: Ana sözleşmesinde sermaye üzerinden kazanç dağıtılmaması,

b) Yönetim kurulu başkanı ve üyelerine kazanç üzerinden pay verilmemesi,

Yedek akçelerinin ortaklara dağıtılmaması ve özellikle (sadece) ortaklarla iş yapılmasına ilişkin hükümler bulunması koşuluyla kooperatifler kurumlar vergisinden muaftır.

Ancak, ana sözleşmelerde yukarıdaki koşullar bulunmakla beraber bu kayıt ve koşullara uymayan kooperatifler muafiyetten yararlanamaz.

d) Yukarıdaki koşullara uymayan ve dolayısı ile kurumlar vergisine tabi olan kooperatiflerin bazı kazançlarının yine de vergi dışı kalması olanağı sağlanmıştır. Şöyle ki; Kooperatiflerin ortaklarıyla yaptıkları işlemlerden doğan olumlu gelir-gider farkını, dönem sonunda ortaklara kooperatiflerle yaptıkları işlemlerle oranlı olarak, diğer bir deyişle, risturn olarak dağıtıyor, bu tutarlar kurumlar vergisinden istisna tutulmuştur (K.V.K. md 8/2).

e) Tüketim kooperatiflerinde; ortakların kooperatiften satın aldıkları malların değerlerine göre hesaplanan risturnlar, kurumlar vergisinden istisna tutulmuştur.

f) Kredi kooperatiflerinde; ortakların kullandıkları kredilere göre hesaplanan

risturnlar, kurumlar vergisinden istisna tutulmuştur.

g) Ortakların yönetim gideri karşılığı olarak ödedikleri paralardan harcanmaya-
rak iade edilen kısımlar, kurumlar vergisinden istisna tutulmuştur.

Bu risturnların para ve mal olarak ödenmesi istisnanın uygulanmasına engel de-
ğildir. Ortak dışı işlemlerden doğan kazançlara (gelir-gider farkına) istisna hükmü
uygulanmaz. Bunların genel kazançtan ayrılmasında ortaklarla yapılan iş hacminin,
genel iş hacmine oranı temel alınır.

VERGİ DURUMU

Kooperatiflerin ortakları ile yaptıkları işlemler sonucu meydana gelen olumlu
gelir-gider farklarını ortaklarına işlemleri oranında risturn olarak dağıtmaları halin-
de % 20 oranında gelir vergisi kesintisi yapılır (G.V.K. 94/8 ve 105/6 md.ler).

Kurumlar Vergisi Kanunu; her ne şekilde ve ne adla olursa olsun ayrılan yedek
akçeleri, vergiye tabi kurum kazancından indirilemeyecek unsurlar arasında saymış-
tır (K.V.K. md 15/4).

Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, kooperatiflerin yasalara ve ana sözleşmelere
göre gelir-gider fazlasından ayıracakları yedek akçe ve diğer fonlar kurumlar vergisi-
ne tabi olacaktır.

OLUMLU GELİR-GİDER FARKININ DAĞITIMINA İLİŞKİN

ÖRNEK PROBLEM - 1:

TÜTKO Üretim Kooperatifinin 1990 yılı olumlu gelir-gider farkı (kârı)
5.000.000.-TL. dir. Bu gelir-gider fazlasının tümü kooperatifle ortaklar arasındaki iş-
lemlerden sağlanmıştır. Bu nedenle kooperatif kurumlar vergisinden muafır
(K.V.K. md. 7/16).

Bu olumlu gelir-gider farkının Kooperatifler Kanunu ve ana sözleşmeye göre
dağıtımına ilişkin bilgiler şöyledir:

- % 30 Yedek Akçe,
- % 1 Tanıtma ve eğitim hizmetleri için Ticaret Bakanlığı namına,
- % 10 Ortaklar yardım fonu,
- Kalan % 59, ortaklara risturn olarak dağıtılması kararlaştırılmıştır.

İstenen:

- a) Dağıtım hesaplamalarını yaparak,
- b) Gelir-Gider Fazlası Dağıtım Tablosunu düzenleyiniz,
- c) Muhasebe kayıtlarını ilgili defterlerde yapınız.

***** Hatırlatıcı bilgiler:**

- Ortak dışı işlemlerden doğan gelir-gider farkı, kurumlar vergisi istisnasından yararlanamaz. Bu kazançtan kurumlar vergisi düştükten sonra kalan tutar, yatırım ve geliştirme fonuna aktarılır.

- Yedek akçe ve fonlar ortaklarla olan işlemlerden elde edilen olumlu gelir-gider farkından ayrılır. Ortaklara risturnlar da yine bu kazançtan dağıtılır.

- K.V.K. 15/4 maddesine göre vergi matrahının belirlenmesinde; yedekler ve fonlar kurum kazancından indirilemez.

- Ortaklara dağıtılan risturnlar kurumlar vergisinden istisnadır.

ÖRNEK PROBLEM 2: GÜKO Tüketim Kooperatifinin 1990 yılı Olumlu Gelir-Gider Farkı Genel Kurulca onaylanan yıllık bilânçoya göre tespit edilmiştir. Olumlu Gelir-Gider Farkı 12.000.000.TL.dir.

Bu gelir-gider fazlasının 9.000.000.-TL. sının ortaklarla olan işlemlerden, 3.000.000.-TL.sının da ortak dışı işlemlerden sağlandığı saptanmıştır.

Bu gelir-gider fazlasının Kooperatifler Kanunu ve Ana Sözleşmeye göre dağılımına ilişkin bilgiler şöyledir:

- Müspet gelir-gider farkının % 15'i Yedek Akçe olarak ayrılacaktır,

- % 1 Tamtma ve eğitim hizmetleri fonu için Ticaret Bakanlığı emrindeki yardım fonu'na yatırılacaktır,

- Yukarıdaki kesintiler yapıldıktan sonra, genel kurul geri kalan müspet gelir-gider farkının % 5'ini Personel Yardım Fonu olarak ayıracaktır,

- % 3'ünü de özel fon olarak ayıracaktır,

- Yukarıdaki tüm hesaplamalardan sonra kalan kısımdan ortaklara muameleleri oranında risturn olarak dağıtılırken % 15'i sermaye paylarına eklenmesine karar verilmiştir.

İstenilen:

1- Gerekli hesaplamaları yapınız ve Gelir-Gider Farkı Tablosunu düzenleyiniz

ve,

2- İlgili muhasebe kayıtlarını yasal defterlerde yapınız.

1- DAĞITIM HESAPLAMALARI:

- ORTAK DIŞI İŞLEMLERDEN ELDE EDİLEN GELİR - GİDER FAZLASI	3.000.000.-TL.
- Kurumlar Vergisi 1.380.000.- (3.000.000.- x $\frac{46}{100}$)	
- S. S. D. Fonu 69.000.- (1.380.000.- x $\frac{5}{100}$)	
- Sosyal Dayanışma Fonu 13.800.- (1.380.000.- x $\frac{1}{100}$)	
- Çıraklık Eğitim Fonu 13.800.- (1.380.000.- x $\frac{1}{100}$)	
- VERGİ KESİNTİLERİ TOPLAMI	(1.476.600.-TL.)
- KOOPERATİFLER DAYANIŞMA VE YATIRIM FONU	<u>1.523.400.-TL.</u>
- ORTAKLARLA YAPILAN İŞLEMLERDEN ELDE EDİLEN GELİR-GİDER FARKI	9.000.000.-TL.
- YEDEK AKÇE (% 15)	(1.350.000.-TL.)
(900.000.- x $\frac{15}{100}$)	
- KOOP. EĞİTİM VE TANITMA FONU (% 1)	(90.000.-TL.)
(900.000.- x $\frac{1}{100}$)	
KALAN TUTAR	<u>7.560.000.-TL.</u>
- PERSONEL YARDIM FONU (% 5)	(378.000.-TL.)
(7.560.000.- x $\frac{5}{100}$)	
- ÖZEL FON (% 3)	(226.800.-TL.)
(7.560.000.- x $\frac{3}{100}$)	

BRÜT DAĞITILAN RİSTURN	6.955.200.-TL.
- SERMAYE PAYLARINA EKLENEN TUTAR (% 15)	1.043.280.-TL.
(6.955.200.- x $\frac{15}{100}$)	
NET RİSTURN	5.911.920.-TL.

GELİR - GİDER FARKI DAĞITIM TABLOSU (TL.)

UNSURLAR	TUTAR (TL.)
1- YEDEK AKÇE	1.350.000.-
2- EĞİTİM VE TANITMA FONU	90.000.-
3- KOOP. PERSONEL YARDIM FONU	378.000.-
4- ÖZEL FON	226.800.-
5- DAYANIŞMA VE YATIRIM FONU	1.523.400.-
6- SERMAYE PAYLARINA EKLENEN	1.043.280.-
7- KURUMLAR VERGİSİ	1.380.000.-
8- S. S. D. F.	69.000.-
9- SOS. DAY. FONU	13.800.-
10- ÇIRAKLIK EĞİTİM FONU	13.800.-
11- DAĞITILAN RİSTURN	5.911.920.-
TOPLAM	12.000.000.-

2) MUHASEBE KAYITLARI

1990 YILI GELİR-GİD. FARKI H. YEDEK AKÇE H. TİCARET VE SAN. BAK. H. - Eğitim ve Tanıt. Fonu		12.000.000.-	1.350.000.- 90.000.-	1990 YILI GELİR-GİDER FARKI H. 12.000.000.- (12.000.000.-)
FONLAR H. - Personel Yardım Fonu 378.000.- - Özel Fon 226.800.- - Dayan. Yatırım Fonu 1.523.400.-			2.128.200.-	YEDEK AKÇE 1.350.000.-
MUHT. ALACAKLILAR H. - VERGİ DAİRESİ - Kur. Verg. 1.380.000.- - S.S.D.F. 69.000.- - S.D.Y.F. 13.800.- - Ç.E.F. 13.800.-			1.476.600.-	TİC. VE SAN. BAK. H. 90.000.-
DAĞITILAN RİSTURN H.			6.955.200.-	FONLAR H. 2.128.200.-
1990 yılı Olumlu gelir-gider farkının dağıtımına ilişkin tahakkuk maddesidir.				MUHT. ALACAK H. 1.476.600.-
DAĞITILAN RİSTURN H. ORT. C/H.		6.955.200.-	6.955.200.-	DAĞIT. RİSTURN H. 6.955.200.- 6.955.200.-
ORT. C/H.		1.043.280.-	1.043.280.-	ORT. C/H. 1.043.280.- 6.955.200.-
SERMAYE H.			1.043.280.-	SERMAYE H. 1.043.280.-
Risturnlar ödendikçe;				
ORT. C/H. - Bay		XXX		
KASA H. Veya; BANKALAR H.			XXX	

OLUMSUZ GELİR-GİDER FARKININ KARŞILANMASI

Bir yıllık faaliyet dönemi sonunda "olumsuz gelir-gider farkı" gerçekleştiğinde bu durumun meydana getirdiği öz sermaye azalışı yedek akçelerden ve bunların yeterli gelmemesi halinde ek ödemelerle sermaye paylarından karşılanır (K. K. md. 38/5).

Bu durumda, meydana gelen bir zararın karşılanmasında izlenen sıra şöyle olacaktır.

- 1- Yedek akçelerle karşılama,
- 2- Ek ödemelerle karşılama,
- 3- Ortakların sermaye paylarıyla karşılama.

ÖRNEK:

Taşıyıcılar Kooperatifinin 1990 faaliyet yılı 800.000.-TL. olumsuz gelir-gider farkı (zarar) ile sonuçlanmıştır.

1990 yılı dönem sonu bilançosunda yer alan yedek akçeler 400.000.-TL. dir.

Ana sözleşmeye göre ortaklar bilanço açıklarının 250.000.- lirasını ödemekle yükümlüdürler.

Olumsuz gelir-gider farkının 150.000.- TL.'si da ortakların sermaye paylarıyla karşılanacaktır.

İstenilen: Söz konusu zararın karşılanmasıyla ilgili muhasebe kayıtlarını yapınız.

<p>KASA H. / 250.000.-</p> <p>ORT. C/H. 250.000.-</p> <p>Ana sözleşme gereği olumsuz gelir-gider farkı için ortaklara ödenen</p> <p>ORT. C/H. 250.000.-</p> <p>YEDEK AKÇELER H. 400.000.-</p> <p>SERMAYE H. 150.000.-</p> <p>1990 YILI ZARAR H. 800.000.-</p> <p>1990 yılı zararının karşılanması</p>		<p>KASA H. 250.000.-</p> <p>YEDEK AKÇE H. 400.000.- 400.000.-</p> <p>1990 YILI K-Z.H. (800.000.-) 800.000.-</p>	<p>ORT. C/H. 250.000.- 250.000.-</p> <p>SERMAYE H. 150.000.-</p>
---	--	---	--

KONUT TESLİMLERİNDE KDV İSTİSNASI

Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17-4/1 maddesinde yer alan, net alanı 150 m²'ye kadar konutların teslimi ile konut yapı kooperatiflerine yapılan inşaat taahhüt işlerinin Katma Değer Vergisinden istisna edilmesiyle ilgili hüküm 3393 sayılı Kanunla kaldırılarak Katma Değer Vergisi Kanunu'na geçici 8. madde olarak aynen ilave edilmiş ve istisna hükmünün uygulama süresi 31.12.1992 tarihine kadar uzatılmıştır.

Söz konusu istisnanın uygulanmasıyla ilgili esaslar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (*).

1- İstisna 31.12.1992 tarihine kadar uygulanabilecektir. Yani devamlı değil geçici bir istisna uygulaması söz konusudur.

2- Konutların net alanı 150 m² yi geçmeyecektir. Net alanı 150 m² den fazla olan konutların tesliminde bu istisna uygulanmayacak ve 150 m²'lik net alanın hesabında, müstakil olarak kullanılacak her bir bina, kat ve bağımsız bölüm ayrı ayrı dikkate alınacaktır.

Net alan, brüt alandan (dıştan dışa yüzölçüm) farklı bir kavram olup konutun faydalı alanını, başka bir ifadeyle konut içerisinde duvarlar arasında kalan temiz alanı gösterir.

3- Plan ve proje uyarınca konut dışındaki amaçlar için kullanılacak bölümleri de kapsayan inşaatlarda istisna sadece konut olarak kullanılan bölümlere uygulanacaktır.

4- İstisna kapsamına konut teslimleri girdiğinden konutun yapımı nedeniyle ortaya çıkan alış ve giderler vergiye tabi bulunmaktadır. Ancak söz konusu alış ve giderler dolayısıyla yüklenen vergilerin, indirim konusu yapılması veya mükellefe iadesi söz konusu değildir.

Zira Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 30/a maddesinde, vergiden istisna edilmiş bulunan malların teslimi ve hizmet ifası ile ilgili alış vesikalarında gösterilen veya bu mal ve hizmetlerin maliyetleri içinde yer alan Katma Değer Vergisinin indirim konusu yapılamayacağı hükme bağlanmıştır. Bu durumda, yüklenen vergiler gider veya maliyet unsuru olarak dikkate alınacaktır.

5- Konut yapı kooperatiflerine yapılan inşaat taahhüt işlerinin Katma Değer Vergisinden istisna edilebilmesi için;

a- Kooperatifin konut yapı kooperatifi olması ve işin konut yapı kooperatifine yapılması gerekir. Dolayısıyla işyeri yapı kooperatiflerine yapılan inşaat ve taahhüt işleri vergiye tabi olacaktır.

(*) ÇELİK G., MALİYE VE SİGORTA YORUMLARI, SAYI- 34, Sayfa 29-32.

b- Yapılan işin inşaat işi olması ve taahhüde dayanması gerekir. Bu durumda mühendislik, müşavirlik ve kontrol hizmetleri gibi hizmetler inşaat - taahhüt işi olarak değerlendirilemeyeceği için Katma Değer Vergisine tabi olacaktır. Yine, plân - proje çizimi, parselasyon ve nakliye işleri de tek başlarına veya bir arada hizmet işi sayıldığından bu işlerde de istisna uygulanmayacaktır.

Kooperatiflere yapılan inşaat taahhüt işlerinde istisna uygulamasında, kooperatife taahhüt edilen inşaat işleri için müteahhitlerce düzenlenen hakediş miktarlarına Katma Değer Vergisiyle ilgili olarak herhangi bir ilave yapılmayacak, dolayısıyla kooperatifler tarafından müteahhitlere Katma Değer Vergisiyle ilgili bir ödeme sözü konusu olmayacaktır.

Bu konuda, müteahhidin kooperatifin işlemlerini başından sonuna kadar tamamen yapması ile her işin ayrı bir müteahhide yaptırılması konusunda bir ayrıma gitmek gerekir.

Zira bir müteahhit tarafından konut yapı kooperatiflerine hafriyat işinden başlayıp, binaların yapım işlerinin tamamının anahtar teslimi olarak taahhüt edilmesi halinde, müteahhitler tarafından yapılan hizmetlerin tamamı istisna kapsamına girmekte ve Katma Değer Vergisiyle ilgili olarak hakedişlere herhangi bir ilave yapılmamaktadır.

Kooperatifler tarafından müteahhit ve taşaronlara inşaatın tamamı verilmeyip kısım kısım iş yaptırılması, örneğin hafriyat işinin bir müteahhide, kaba inşaatın diğer bir müteahhide, boya badana işleri ile kapı pencere gibi işlerin başka bir müteahhide verilmesi halinde hangi işlerin inşaat işi olduğunu ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

Bu tür uygulamalarda hafriyat işi tek başına inşaat işi sayılmayacak, ancak yapılmak istenen inşaat işinin gerçekleştirilebilmesi için zorunlu olan diğer inşaat imalatının tamamı ile veya bir kısmı ile birlikte ihale edildiği takdirde hafriyat da inşaat işi sayılacaktır.

Yol, su, kanalizasyon gibi alt yapı işleri, duvar örülmesi, sıva, boya, badana yapılması, cam takılması, her türlü doğrama işleri, parke döşenmesi, mutfak dolap ve tezgâhları yapılması ve çevre düzenleme işlerinin tek başına veya bir kaçının bir arada müteahhitlere ve taşaronlara yaptırılması halinde bu işler inşaat işi sayılacaktır.

Bu işler ile elektrik tesisatı, sıhhi tesisat, kalorifer, karo ve fayans işleri, kooperatife ait arazi dahilinde kalan ara yolların yapılması, betonlanması ve saha tanzim faaliyetleri de inşaat taahhüt işi kapsamına girdiğinden bu işler de istisna kapsamına girecektir.

Yukarıda belirtildiği gibi plan ve proje çizimi, parselasyon ve nakliye işleri tek başlarına veya bir arada hizmet işi sayıldığından bu işlerde istisna uygulanmayacaktır.

Konut yapı kooperatiflerinin faaliyetlerinin tamamının istisna edilen işlemlerden oluşması yani vergiye tabi işlemlerinin bulunması halinde bu kooperatifler 31.12.1992 tarihine kadar yaptıkları işlemler nedeniyle Katma Değer Vergisi mükellefiyeti tesis ettirmeyecekler, dolayısıyla boş da olsa beyanname vermeyeceklerdir. Kooperatif faaliyetlerinin bir kısmının istisna kapsamına girmesi, bazı faaliyetlerin

ise istisnadan yararlanamaması durumunda boş ta olsa her ay beyanname verileceği açıktır.

Arsa karşılığı daire satışlarında istisna uygulaması

Bilindiği üzere arsa karşılığı yaptırılan daire ve işyerleriyle ilgili işlemlerde arsa sahibi müteahhide arsa teslim ederken müteahhit tarafından arsa sahibine, inşaat işi şeklinde hizmet ifası söz konusu olmaktadır.

Arsanın bir iktisadi işletmeye dahil olması ve arsa sahibinin arsa alım satımını mutad ve sürekli bir faaliyet olarak sürdürmesi halinde daire veya işyeri karşılığında müteahhide yapılan arsa teslimi vergiye tabi olacaktır.

Arsa tesliminin, arsa sahibinin gerçek usulde mükellefiyetini gerektirmeyecek şekilde arızı bir faaliyet olarak ortaya çıkması halinde bu teslimde vergi söz konusu olmayacaktır.

Müteahhit tarafından arsa karşılığında arsa sahibine yapılan inşaat işi hizmet ifası kapsamında vergiye tabi olup, yapılan hizmetin bedeli, arsa sahibine verilen daire veya işyerlerinin toplam değerinden bu daire veya işyerlerine isabet eden arsalar a ait değer düşüldükten sonra kalan miktar olacaktır.

Dairelerin arsa sahibine bırakılması teslim değil, inşaat işi niteliğinde bir hizmet olduğundan istisnadan yararlanmayacak, yani arsa sahibine bırakılan daireler 150 m²'nin altında bile olsa vergiye tabi olacaktır.

Müteahhitler tarafından yüklenen vergilerden arsa sahibine bırakılan dairelere isabet eden kısım indirim konusu yapılabilecek, müteahhitlerin kendilerine kalan ve 150 m²'nin altında olan dairelerin 31.12.1992 tarihine kadar üçüncü şahıslara teslim edilmesi istisna kapsamına girecektir. Dolayısıyla yüklenen vergilerden bu dairelere isabet eden kısım indirim konusu yapılamayacak, gelir ve kurumlar vergisi uygulamalarında gider veya maliyet unsuru olarak dikkate alınabilecektir.

Kısmi Vergi İndirimi

Katma Değer Vergisiyle ilgili istisnanın uygulanması sırasında söz konusu olan kısmi vergi indirimine de değinmek gerekir. Kısmi vergi indirimiyle ilgili esaslar 26 nolu Katma Değer Vergisi Genel Tebliği ile açıklanmış bulunmaktadır.

Bu konudaki açıklamalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

1- Ticari amaçlı inşaatlarda, kısmi istisna kapsamına giren işlemlerle vergiye tabi işlemlerin bir arada yapılması, örneğin kısmi istisna kapsamına giren konutlar yanında, işyeri gibi vergiye tabi bağımsız bölümlerin de bulunması halinde kısmi vergi indirimi, bağımsız birimlerin toplam net alan içindeki payları dikkate alınarak hesaplanacaktır.

Buna göre, bu tür inşaat yapan mükellefler bina projelerine göre istisna kapsamına giren ve girmeyen bölümlerin toplam net alanlarını tespit ederek bu miktarları binanın toplam net alanı ile oranlayacaklar ve bu oranlar mükellefçe herhangi bir dönemde yüklenilen vergi ile çarpılarak indirim konusu yapılacak ve maliyete eklenecek vergiler bulunacaktır.

Örneğin her biri 100 m² lik 36 daire ile her biri 50 m² lik 8 işyeri inşa eden bir mükellefte, binanın toplam net alanı 4.000 m², mükellefin 1987 Aralık döneminde bu inşaatla ilgili olarak vergili alış ve gider nedeniyle yüklendiği katma değer vergisi miktarı 2.000.000.- lira ise bu mükellefin Aralık 1987 dönemi kısmi vergi indirimi hesabı şöyle olacaktır:

Binanın net alanı	4.000 m ²
İstisna kapsamındaki dairelerin top. net alanı	3.600 m ²
İstisna kapsamındaki dairelerin alan olarak oranı	3.600/4.000 : % 90
İşyerlerinin toplam net alanı	400 m ²
İşyerlerinin toplam alana oranı	400/4.000 : % 10
Yüklenilen vergi	2.000.000.-TL.
İndirilecek vergi 2.000.000.-TL. x % 10	200.000.-TL.
Maliyete eklen. vergi 2.000.000.b-TL. x % 90	1.800.000.-TL.

Mükellefin aynı dönemde işyerlerinden birisini KDV dahil olarak 28.000.000 lira raya sattığını varsayarsak ödenecek vergi hesabı şöyle olacaktır.

Satış bedeli	28.000.000.-TL.
Hesaplanan KDV	3.000.000.-TL.
İndirilecek vergi	200.000.-TL.
Beyan edilecek ve ödenecek KDV.	2.800.000.-TL.

Bu işlemler daha sonraki dönemlerde devam edecektir. Örneğin Şubat 1988 döneminde aynı işle ilgili olarak yüklenilen katma değer vergisinin 3.000.000.-TL. olduğunu varsayarsak bu miktardan;

- İşyerlerine isabet eden indirilecek vergi
3.000.000 x % 10 = 300.000.-TL.

- Dairelere isabet eden ve maliyete eklenecek vergi
3.000.000 x % 90 = 2.700.000.-TL.
olacaktır.

Bu dönemde dairelerden birisi 30.000.000.-TL. ya satıldığında, 150 metrekareye kadar olan daireler vergiden istisna edildiği için hesaplanan katma değer vergisi bulunmayacak, dolayısıyla işyerlerine isabet eden 300.000.-TL. indirilecek vergi, sonraki dönemlere devrolunan katma değer vergisi olarak yer alacaktır.

Sonuç olarak konut yapımını teşvik amacıyla getirilen ve başlangıçta 31.12.1988 tarihine kadar uygulanması öngörülürken sonradan uygulama süresi 31.12.1992 tarihine kadar uzatılan istisnanın, uygulamada çok sayıda mükellef ve vatandaşı ilgilendirdiği, bu haliyle de Katma Değer Vergisi Kanunu'nda yer alan istisnalardan en yaygın uygulama alanı olanlardan birisi olduğu söylenebilir.

becya

TÜRKİYE'DE FINDIK ÜRETİMİ, ÜRETİMİ ETKİLEYEN BAZI EKONOMİK FAKTÖRLER VE ÜRETİM POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Harun TANRIVERMİŞ

GİRİŞ

Dünya tarım ekonomisinde ülkeler farklı ürünlerle karakterize edildikleri gibi, ülke içindeki bölgelerde farklı farklı ürünlerde ihtisaslaşmışlardır. Örneğin, ülkemizde, fındık ve çay Karadeniz Bölgesinin sembolü haline gelmiştir.

Türkiye tarım ekonomisi açısından önem taşıyan fındık, geleneksel tarım ürünleri ihracatı içinde daima ilk üç sırayı almış ve önemli bir döviz kaynağı olmuştur. Çok eski yıllardan beri Karadeniz Bölgesi'nde tarımı yapılan fındık, yaklaşık 220 bin aile işletmesinin uğraştığı bir faaliyet olup sözkonusu bölgede Türkiye fındık üretiminin ağırlık merkezi haline gelmiştir. Tarıma elverişli arazinin oldukça sınırlı olduğu Karadeniz Bölgesi'nde Miras Hukuku'nunda etkisiyle fındık üreten tarım işletmeleri sürekli parçalanmış, orta ve özellikle küçük aile işletmeleri ağırlıklı yapıyı oluşturmuştur. Son yıllarda uygulanan tarım politikasının da etkisiyle üretim alanı sürekli artış göstererek 460.000 ha.a yaklaşmış olan fındığın, üretim ve işleme alanlarında yaklaşık 5 milyon kişiye istihdam imkanı doğmuştur. Üretim, iklim ve diğer faktörlerin etkisiyle büyük dalgalanmalar göstermekle beraber üretim 1990 yılında 430.000 tona ulaşmış olup, bunun % 80'i başta AT ülkeleri, Rusya, ABD vb. ülkelere ihraç edilmektedir.

2. MATERYAL VE METOD

Bu çalışmanın verilerini çeşitli kuruluşlar tarafından derlenen istatistikler oluşturmaktadır. Araştırmada 1979 - 1990 yılları arasında 12 yıllık periyod esas alınmakla beraber ihracat ve bitkisel üretim değeri verileri için veri bulunamamasından dolayı 10 yıllık periyod esas alınmıştır.

Üretim (Y) etkileyen faktörler (X) $Y = b_0 + b_1X_1$ şeklinde ifade edilen doğru-

sal kalıpla incelenmiş ve fiyat esnekliğide $np = b_1 \cdot \bar{X} / \bar{Y}$ formülü ile hesaplanmıştır. Üretim ne oranda verim artışı ve ne oranda alan artışından kaynaklandığı "Taylor Fonksiyonu" ile ortaya konulmuştur. Buna göre üretimdeki toplam değişme; $d\bar{U} = AdU + dAdU + UdA$, üretimin, verimdeki değişmeden ileri gelen değişim miktarı; $Vd + 1/2 (dUdA)$, üretimin dikim alanındaki değişmeden ileri gelen değişim miktarı ise $AdV + 1/2 (dUdA)$ şeklinde hesaplanmıştır. Bu formüllerde d: değişiklik, V: verim, A: dikim alanı ve \bar{U} : üretimi ifade etmektedir (Güneş, 1969/ 29 -30).

3. TÜRKİYE TARIM EKONOMİSİNDE FINDIĞIN YERİ VE ÖNEMİ

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biriside döviz kaynaklarının sınırlı olmasıdır. Bu ülkeler için ihracat başlıca döviz kaynağıdır. Türkiye'de fındık tarımsal kökenli ihraç ürünlerinin en önemlilerindendir. 1989 yılında tarım ürünleri toplam ihracat içinde % 18.29 pay almıştır. Aynı yıl tarım ürünleri ihracat değerinin % 12.5'ini fındık oluşturmuştur. Ancak fındık ihracatının toplam ihracat içindeki payı giderek azalmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Fındığın Toplam İhracat, Tarımsal ve Bitkisel Ürün İhracatındaki Payı (1.000.000 \$)

Yıllar	Toplam İhracat (1)	Tarım Ür. İhrac. (2)	Bit.Ür. İhrac.(3)	Fındık İhrac.(4)	4/1 (%)	4/2 (%)	4/3 (%)
1979	2261	1344	1236	353	15.6	26.3	28.6
1980	2910	1672	1533	395	13.6	23.6	25.8
1981	4703	2219	1923	302	6.4	13.6	15.7
1982	5746	2141	1700	241	4.2	11.2	14.2
1983	5730	1881	1484	246	4.3	13.0	16.6
1984	7134	1749	1382	305	4.3	17.4	22.0
1985	7958	1720	1442	255	3.2	14.8	17.7
1986	7457	1886	1547	378	5.1	20.0	24.4
1987	10190	1853	1484	391	3.8	21.9	26.3
1988	11662	2341	1989	352	3.0	15.0	17.7
1989	11627	2127	1785	266	2.3	12.5	14.9

KAYNAK: Anonymous, İktisadi Rapor (1983 - 1990), TOBB, Ankara, (Muhtelif sayfa- lar).

Ülkemizin ekonomik gelişmesiyle birlikte toplam ihracat içindeki tarım ürünleri ihracatının payının azalması doğal bir olgudur. Toplam ihracat içinde fındığın 1980'deki payı % 13.6 iken, 1989'da % 2.3'e kadar düşmüştür. Ancak fındık tarımsal ürün ihracatı içinde % 12.5 ve bitkisel ürün ihracatı içinde % 14.9 paylarla önemi korumaktadır.

Fındık üretimi, arazinin kıt olduğu Karadeniz Bölgesi'nde marjinal tarım alanlarının kullanılması açısından önemli olması nedeniyle yöre çiftçisinin başlıca gelir kaynağıdır. Fındığın tarım sektörü içindeki yeri bitkisel üretim değeri içindeki payı ile de belirtilebilir.

Tablo 2: Fındık Üretim Değeri ve Bitkisel Üretim Değerinin Değişimi (1000.-TL).

Yıllar	Bitkisel Üretim Değeri (1)	Fındık Üretim Değeri (2)	Fındığın payı (2/1) (%)
1979	487953678	143186625	2.9
1980	871353497	27306845	3.1
1981	1287113308	46126339	3.6
1982	1693907671	32800055	1.9
1983	2160141266	69095385	3.2
1984	3753486208	67081470	1.8
1985	6005100974	88791222	1.5
1986	7946177074	190487884	2.4
1987	11067813614	298234492	2.7
1988	18840483260	663399747	3.5

KAYNAK: Anonymous. Türkiye Bitkisel Üretim Değeri (1979 - 88). T.C. Z.B. Yayın No: 22 - 32, Ankara. (Muhtelif sayfalar).

Fındık, bitkisel üretim değeri içinde ortalama % 2.9 pay almaktadır. Tarım ürünleri ihracatı içinde önemli pay alan fındığın yurt içi tüketimi yetersizdir. İkame mallarının çok olması (özellikle badem ve bazı sert kabuklu meyveler), kişi başına tüketimin çok az olması, mevcut sanayinin, üretimin tamamını işleyecek kapasite ve teknolojiye sahip olmaması, mamül ve yarı mamül sayısının artırılmaması, fiyatı yüksek ve nisbeten lüks bir tüketim malı olması yurt içi fındık tüketimini sınırlamıştır.

Tablo 3: Türkiye Fındık Üretimi ve Tüketimi.

Yıllar	Üretim (1000 Ton)	İhracat (1000 Ton)	Yurtiçi Tüketim (1000 Ton)	Kişi Başına Tüketim (Kg/kişi)	Tüketimin Üretime Oranı (%)
1979	300	287.2	31	0.70	106
1980	250	198.2	33	0.70	92
1981	402	197.6	40	0.86	59
1982	214	225.8	60	1.28	133
1983	405	229.6	60	1.26	72
1984	280	276.9	60	1.22	120
1985	184	214.0	60	1.20	149
1986	301	230.8	60	1.18	96
1987	271	217.9	60	1.10	102
1988	400	215.3	40	0.72	64
1989	456	202.8	40	0.72	53

KAYNAK: Anonymous. Fındık Ekonomik Raporu, T.C. San. ve Tic. Bak. 1990, Ankara, S. 20 - 23, Engin Çetiner, Türkiye'de Fındık Üretimi, Türkiye Fındık Politikasının Esasları Semineri. 1988, Ankara. S. 68.

Türkiye'de fındık üretim - tüketiminin dengesiz olduğu görülmektedir. Bazı yıllarda üretim yurtiçi ve dış talebin üzerinde olmuş ve üretim fazlasının depolanarak ertesi yıl dünya pazarlarına sunulmuştur. 1988 ve 1989 yıllarında üretimin ancak % 64 ve % 53'ü tüketilebilmiştir. Bu durum stokların üstüne yenilerinin eklendiğini ve giderek stok miktarının artış gösterdiğini ifade etmektedir.

4. TÜRKİYE FINDIK DİKİM ALANI, ÜRETİM VE VERİMDEKİ GELİŞMELER

Fındık, sahip olduğu iklim ve toprak koşulları bakımından Karadeniz Bölgesine adapte olmuş ve çok eğimli arazilerde bile ekonomik faaliyet haline gelmiştir. Türkiye'de fındık tarımı yapılan bölgeler 3 gruba ayrılmaktadır (Anonymous, 1990). Bunlar:

a) I. Standart Bölge: Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerini,

b) II. Standart Bölge: Samsun, Sinop, Kastamonu, Bolu, Zonguldak, Sakarya ve Kocaeli illerini,

c) Çerezlik Bölge: Başta İstanbul ve Bursa olmak üzere 35 ili kapsar.

Üretim bölgeleri 3 gruba ayrılmakla birlikte Ordu, Giresun, Trabzon ve Akçakoca yöreleri dikim alanının önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu yörelerde fındık üreticilerin en önemli geçim kaynağı durumundadır. 1979 - 90 dönemi incelendiğinde dikim alanı ve verimin sürekli artış gösterdiği, üretimin ise yıllara göre dalgalanmakla beraber önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Söz konusu dönemde üretim % 43.33, dikim alanı % 19.79 ve verim ise % 19.20 oranında artış göstermiştir. (Tablo-4).

Tablo 4: Türkiye Fındık Dikim Alanı, Üretim ve Verimi

Yıllar	Dikim Alanı 1000 Ha	İndeks	Üretim (1000 Ton)	İndeks	Verim (Kg/Da)	İndeks.
1979	384	100.00	300	100.00	78	100.00
1980	385	100.26	250	83.33	65	83.33
1981	388	101.04	402	134.16	103	132.05
1982	395	102.86	214	71.33	54	69.23
1983	400	104.16	405	135.00	105	134.61
1984	405	105.46	280	93.33	69	88.46
1985	405	105.46	184	63.33	45	57.69
1986	410	106.77	301	100.33	73	93.53
1987	410	106.77	271	90.33	66	84.61
1988	420	109.37	400	133.33	95	121.79
1989	460	119.79	456	152.33	99	126.92
1990	460	119.79	430	143.33	93	119.20

Kaynak: Anonymous. Fındık Ekonomik Raporu. T.C. San. ve Tic. Bak. 1990, Ankara, s. 12 - 13.

Son yıllarda verimin ve üretimin artışının başlıca sebepleri; dikim alanının artarak gittikçe taban arazilere kayması, girdi kullanımının ve dolayısıyla entansitenin artması, tekniğe uygun bahçe tesisi ve pazar ekonomisi ilişkilerinin gelişmiş olduğu tek bir üründe yoğun bir şekilde ihtisaslaşmış işletmelere yönelimdir. İncelenen dönemde üretim artışının; alan artışının ve verim artışının çok üstünde olması, üretimi diğer bazı değişkenlerin de (girdi ve ürün fiyatları, teknik ve teknoloji kullanımı vb.) önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Dünya fındık piyasasında etkili olan başlıca ülkeler; Türkiye, İtalya, İspanya, ABD ve Yunanistan'dır. Bu ülkelerin 1990 yılı üretimleri 558000 ton/kabuklu fındık olarak gerçekleşmiş olup, bundan Türkiye'nin payı % 73.13 olmuştur.

Tablo 5: Dünya'da Başlıca Fındık Üreten Ülkelerin Üretimleri (1000 Ton/Kabuklu).

Ülkeler	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Türkiye	300.0	250.0	402.0	214.0	405.0	280.0	184.0
İtalya	70.0	105.0	90.0	100.0	120.0	55.0	130.0
İspanya	30.0	22.0	18.0	14.0	26.0	12.0	32.0
ABD	11.8	14.0	13.0	17.0	7.4	11.8	22.3
					Yıllık Ortalama Üretim	%	
1986	1987	1988	1989	1990			
301.0	271.0	400.0	456.0	430.0	324.42	70.49	
35.0	90.0	150.0	120.0	100.0	97.08	21.09	
18.0	30.0	30.0	30.0	30.0	24.33	5.28	
13.6	20.0	12.0	15.0	15.0	14.44	3.14	

KAYNAK : Anonymous. Fındık Ekonomik Raporu. T.C. San. ve Tic. Bak. 1990, Ankara, s. 8 - 9. Sabit Sabır, Türkiye'de Fındık Pazarlaması, Türkiye Fındık Politikasının Esasları Semineri 1988. Ankara, s. 104.

Sözkonusu dönemde başlıca üretici ülkelerden olan Türkiye ortalama üretimden % 70 oranında pay almıştır. Bu durum ülkemizin dünya fındık piyasasında oldukça etkili konuma sahip olduğunu göstermektedir. Alınabilecek önlemlerle Türkiye dünya fındık piyasasına yön verebilecektir.

5. ÜRETİM ARTIŞINI ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLER

Üretim artışını etkileyen faktörler çeşitlidir. Burada bakım işleri, iklim ve toprak koşulları, faktör piyasasından ziyade dikim alanı, destekleme alım fiyatları, verim ve dikim alanı artışının üretim üzerine tesiri ve üretim politikası incelenecektir.

5.1. Dikim Alanının Üretim Üzerine Tesiri: Fındık çok yıllık bir bitki olduğundan üretim alanının artışı uzun vadeli bir yatırımdır. Tablo -1'deki verilere dayanılarak yapılan korelasyon analizinde, dikim alanı ile üretim arasındaki ilişki $(r) = 0.59$ olarak bulunmuş ve iki değişken arasında % 5 önem seviyesinde önemli, pozitif yön-

de ve doğrusala yakın bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Dikim alanı bağımsız değişken (X), üretim miktarı (Y) bağımlı değişken alınarak kurulan regresyon modeli ise;

$$Y = -3.8712 + 1.7506 \times (0.7569) \quad R^2 = 0.3485 \quad F = 5.349 \text{ olarak bulunmuştur.} \\ (0.23029) \quad (0.00056)$$

Bu durumda % 5 önem seviyesinde yapılan t- testinde parametreler ve aynı önem seviyesinde R^2 istatistiki açıdan önemli bulunmuştur. Buna göre üretim miktarında meydana gelen değişikliklerin % 34.85 dikim alanından kaynaklandığını veya dikim alanı ile açıklanabileceği söylenebilir. Dikim alanı dışındaki faktörler üretimi % 65.15 nisbetinde etkilemiştir. Diğer faktörler sabit kalmak şartıyla dikim alanında meydana gelen 1 Ha. artışın üretimi 1.7506 ton artırdığı söylenebilir.

5.2. Destekleme Alım Fiyatlarının Üretim Üzerine Etkisi: Tarım ürünleri ihracatı içinde önemli bir yere sahip olan fındık, uzun yıllar destekleme alımına konu olmuş ve 1964 yılından itibaren FİSKOBİRLİK'e devlet adına destekleme alımı yapma görevi verilmiştir. Fındık çok yıllık bir bitki olup, ortalama 5-6 yıl tesis döneminden sonra üretim sözkonusu olduğundan, içinde bulunulan yılın üretimi sadece bir evvelki yılın fiyatının değil daha önceki yıllarda izlenen politikaların da tesiri altındadır. Destekleme fiyatının tesbitinde; üreticinin refah düzeyinin yani üretici gelirinin artırılması, döviz gelirlerinin artırılması, iç ve dış piyasada fiyatların belli bir düzeyin altına düşmesinin önlenmesi vb. amaçlar güdülmektedir. Bu amaçla 1987 yılına kadar devletçe, daha sonra FİSKOBİRLİK tarafından saptanan taban fiyatla pazara yapı itibariyle farklı tipteki kuruluşlar alıcı olarak girerek, ürünü üreticiden tüketiciye ulaştırma hizmetini yerine getirmektedirler.

Destekleme alım fiyatının üretim üzerine tesiri;

$Y = 279.2013 + 0.0416 \times (85.92) \quad R^2 = 0.3670 \quad F = 5.7973$ denkleminle belirlenmiştir. Modelin parametreleri % 90 güvenirlikle istatistiki açıdan önemli bulunmuş olup, üretimdeki değişikliğin % 36.70'lik kısmı fiyat değişimiyle açıklanabilir veya fiyat değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca fiyat ile üretim arasındaki ilişki $(r) = 0.6058$ olarak bulunmuştur. Buda % 5 önem seviyesinde istatistiki açıdan önemlidir. Arzın fiyat esnekliği ise: $np = b_1 \cdot \frac{\bar{X}}{\bar{V}} = 0.0416 \cdot \frac{1000.833}{324.45833} = 0.128'$ dir. Bu durumda fiyat esnekliği gayri elastiktir. ($ea = 0.128 < 1$ olduğundan). Bunun sebebi ise fındığın çok yıllık bir bitki olması ve yıllık fiyat değişmelerine zamanında cevap veremeyişidir. Kısaca fiyatlardaki 1 birimlik artış arzı 0.128 birim artırmakta ya da fiyatlardaki % 100'lük artışın arzı % 12.8 oranında artırdığı söylenebilir.

Tablo 6: Fındık Üretimi ve Destekleme Alım Fiyatları

Yıllar	Üretim (1000 Ton)Y	Destekleme Alım Fiyatları (TL./kg)X	İndeks	Bir Önceki Yıla Göre Artışı
1979	300	50	100.00	100.00
1980	250	110	220.00	220.00
1981	402	125	250.00	113.63
1982	214	150	300.00	120.00
1983	405	175	350.00	116.66
1984	280	275	550.00	157.14
1985	184	675	1350.00	245.45
1986	301	700	1400.00	103.70
1987	271	1200	2400.00	171.93
1988	400	2000	4000.00	166.67
1989	456	3050	6100.00	152.50
1990	430	3500	7000.00	114.75

KAYNAK: Anonymous. Fındık Ekonomik Raporu, T.C. San. ve Tic. Bak. 1990, Ankara, S. 51.

5.3. Verim ve Üretim Alanı Artışının, Üretim Miktarına Etkisi: Toplam üretim artışının ne oranda verim artışı ve ne oranda dikim alanı genişlemesinden kaynaklandığı Taylor Fonksiyonu ile ortaya konulabilir. Buna göre ele alınan dönem 4 yıllık devreler halinde incelendiğinde; ilk iki devrede üretimde bir azalma meydana gelirken, verimde artış söz konusudur. Üçüncü devrede ise üretim % 1.5720 oranında artmış olup, bunun % 1.1745 alan genişlemesinden ve % 0.3975 verim artışından kaynaklanmıştır.

Tablo 7: Dört Yıllık Devreler İtibariyle Alan ve Verim Değişimlerinin Fındık Üretimi Üzerine Tesirleri.

Devreler	Üretimdeki Değişim Miktarı (%)	Üretimdeki Değişimde Dikim Alanının Payı	Üretimdeki Değişim Verimin Payı
1979 - 1982	-0.8622	-0.9348	0.07260
1983 - 1986	-1.2070	-1.2960	0.0890
1987 - 1990	1.5720	1.1745	0.3975

5.4. Fındık Üretim Politikası ve FİSKOBİRLİK: Ülkemizde sahip olduğu ekolojik bakımından Karadeniz Bölgesi'ne adapte olan fındık, uzun yıllardan beri geleneksel tarım ürünleri ihracatı içinde önemini korumuş ve önemli bir döviz kaynağı olmuştur. Nisbeten küçük aile işletmelerinin hakim olduğu fındık tarımı, önemli ölçüde emek yoğun bir yapıdadır. 1964 yılından 1988 yılına kadar FİSKOBİRLİK devlet adına destekleme alımı yapmakla görevlendirilmiştir. FİSKOBİRLİK 1988 yılına kadar devletin her ürün dönemi başlangıcında % 50 randımanlı 1 kg. kabuklu fındık için saptadığı fiyatla piyasaya girmekte, ortak olan ve olmayan üreticilerden alımlarda bulunmaktaydı. 1988 - 1990 yıllarında fındık taban fiyatları Para ve Kredi Kurulu tarafından değil, FİSKOBİRLİK tarafından belirlenmiştir. Ancak 1991 yılında fındık tekrar destekleme kapsamına alınarak devletçe taban fiyat saptanmıştır.

Fındık, çerez olarak kullanılmasının yanında önemli bir sanayi hammaddesidir. Bunun için ürünün işletmelerde kullanımı çok düşük düzeydedir. Yani fındık pazar için üretilen bir ürün olup, Türkiye ortalaması olarak pazarlama oranı % 97.1'dir (DEMİRCİ - REHBER, 1980). FİSKOBİRLİK önemli alıcı bir kuruluş olup, 1988 yılında üretilen fındığın % 67.5'ini almış yarı ve tam mamüle haline getirerek önemli ölçüde katma değer sağlamıştır. Bu durum Karadeniz sahil şeridinde yer alan 55 kooperatif ve 170.000 ortağın oluşturduğu FİSKOBİRLİK'in piyasada diğer kuruluşlardan daha etkin olduğunu göstermektedir (Anonymous, 1990). Destekleme alım fiyatlarının nisbeten yüksek tutulması fındık üretiminin artış göstermesine ve önemli ölçüde stokların doğmasına sebep olmuştur. 1990 yılına devreden kabuklu stok fındık miktarı 103.000 tona ulaşmıştır (Anonymous, 1990).

6. FINDIK ÜRETİMİNİN DÜZENLENMESİ İÇİN ALINABİLECEK TEDBİRLER

İzlenen üretim politikası ve özellikle bazı dönemlerde tesbit edilen destekleme alım fiyatlarının çok yüksek olması, dikim alanlarının ölçsüz genişlemesine sebep olmuştur. Yöredeki diğer ürünlere karşılık, fındık lehine sağlanan fiyat parite üstünlüğü, fındığın taban arazilere kaymasına (Terme, Çarşamba Ovaları vb.) ve üretimin mevcut ve potansiyel talebin çok üstünde olmasına sebep olmuştur. Dikim alanlarının Terme, Çarşamba ovaları gibi 1. sınıf arazilere yönelmesi ve entansitenin artmasıyla birlikte Türkiye 1990 yılında 430 bin ton üretimiyle dünya fındık tüketimini tek başına fazlasıyla karşılar duruma gelmiştir. Hatta 1989 yılında Türkiye'nin üretimi dünya tüketiminin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumda, her yıl üretimin önemli bir kısmı depolanmaktadır. Bu da maliyetleri yükselterek ekonomiye enflasyonist baskı yapmaktadır. Bu itibarla mevcut iç ve dış talep dikkate alınarak üretimin planlanması daha akılcıdır. Çünkü elde edilen ürünün tamamının pazarlanabilmesi halinde bu tür korumacılığın ekonomiye enflasyonist baskı yapacağı düşünülemez. Kısaca alınabilecek önlemler şöyle sıralanabilir:

a- Fındık üretimi yasalarla mutlaka düzenlenmelidir. Bunun için 1983 tarih ve "1844 sayılı Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Yasası" en kısa zamanda uygulamaya konularak, başka ürünlerin yetişmesine elverişli Terme, Çarşamba ovalarıyla, kalite düşüklüğüne sebep olan belli rakımın (takriben 750 m) üzerindeki olanlar üretim alanı dışına çıkarılmalıdır.

b- Yalnız fındık üreten işletmelerle tarla tarımı ve fındık tarımının iç içe girdiği işletmeler ayırt edilmelidir. Fındık işletmeleri dışındaki işletmelere uygun bir üretim paterni belirlenmelidir. Yani bölgenin iklim, toprak ve pazar koşullarına göre optimal ürün deseni belirlenmelidir.

c- Fındığın ihracat ve işleme imkanları gözönüne alırsa üretim alanlarının sınıflandırılması akla gelen ilk yoldur. Bu durumda özellik kıyı şeridinde verimli araziler başka ürünlere tahsis edilmelidir. Çünkü fırsat maliyeti (= Faydadan Kayıp) bu arazilerde çok yüksektir. Fındık tarımı denizden uzak olan marjinal arazilere kaydırılırsa, düşük faydadan kayıp nedeniyle üretim masraflarını düşürmek mümkündür. Fındık üretiminde kullanılan girdilerin marjinal verimlilikleri bakımından kıyı ve iç bölgeler arasında istatistiki bakımdan önemli bir farkın olmaması bu yargıyı geçerli kılmaktadır (DEMİRCİ - REHBER, 1980). Çünkü özellikle kıyı bölgelerinde soya, pirinç, mısır, tütün, yağ bitkileri ve hatta şeker pancarı, meyve ve sebze tarımının yapılması mümkündür. Bu şekilde monokültür bir yapıdan polikültür yapıya geçiş sağlanarak işletmelerde nakit akımlarında düzenlenmiş olur.

d- Bölgede tarıma uygun arazinin fiziki ve ekonomik koşullarına, mevcut ve potansiyel iç ve dış talebe göre optimal ürün deseninin sağlanmasında belli ürünlere fiyat üstünlüğü sağlanmalıdır. Fiyat mekanizması yoluyla belli alanların başka ürünlere tahsisi sağlanmalıdır. Kısaca üretilen ürünün tüketime sunulması, mevcut stokların eritilmesi ve depolama ile ortaya çıkan masrafların ortadan kaldırılması için iç ve dış talep dikkate alınarak üretim planlaması yapılmalıdır. Bütün bunlar bölgesel düzeyde yapılacak projelerle düzeltilebilir.

e- Fındık üretimimiz sürekli artarken ihracatımızda artış seyri çok yavaştır. Bu durum hedef pazarın yeterince genişletilmemesi, dış pazarlardaki stok birikiminin yanında özellikle Avrupa pazarlarında fındığın bademle ikame edilmesinden kaynaklanmaktadır (Anonymous 1983). Yani Türkiye'nin esas problemi, üretime paralel yurtiçi ve dışı talebin artırılmaması, yeterli tanıtım ve reklamın yapılamaması, yeterli ürün araştırma - geliştirme faaliyetinin yapılmaması ve dolayısıyla fındığın mamül sayısının artırılmamasıdır. Kısaca fındıktan sağlanan katma değer artırılması için mamül ürün ihracatı teşvik edilmeli ve fonlar ihracatı teşvik edici düzeyde olmalıdır.

f- Fındık tüketiminin artırılabilmesi, gerekli tanıtımın yapılabilmesi ve pazarın isteğine göre üretim yapılabilmesi için fındık pazarlama organizasyonları mutlaka pazarlama araştırmaları yapmalıdırlar. Mevcut üretim fındık alanlarının orta ve uzun

vadeli planlar dahilinde ıslahı yapılmalıdır. Bu amaçla yapılacak yatırımlar teşvik edilmelidir.

g- FİSKOBİRLİK ve diğer pazarlama kuruluşlarının uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılabilmesi için kaliteli ve düşük maliyetli ürünlerle piyasaya girmeleri şarttır. Bunun için kaliteli ürüne daha yüksek teşvikler verilmelidir.

h- En önemli pazarlama organizasyonu olan FİSKOBİRLİK kooperatifçilik ilkelerine uygun ve pazarlama sistemi içinde rasyonel çalışan bir kurum haline gelmelidir.

Kısaca fındık tarımında "Saha Tahdit Politikası" uygulanmalıdır. Üretim faktörlerinden toprağa müdahale edilerek, üretim iç ve dış mevcut ve potansiyel talebe göre düzenlenmelidir. Bu uygulama ekonomik gerçekler ve günün şartlarına göre yapılmalıdır. Çünkü fındık, Karadeniz Bölgesi için ekonomik, sosyal ve hatta politik öneme sahip bir üründür.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Fındık üretiminin planlanmasının gerekli olduğu anlaşılıp 1983 tarih ve 1844 Sayılı yasa çıkarılmasına rağmen uygulanamamıştır. Çünkü bu yasa doğrudan ve dolaylı olarak 5 milyon kişiyi ilgilendirmekte olup, ekonomik, sosyal ve politik niteliğe sahiptir.

Türkiye'nin AT ülkeleri ve Sovyetler Birliği gibi fındık alıcı ülkelere olan ihracatını araştırabilmesi için mutlaka bu ülkelerin istedikleri standart ürün hazırlanmalıdır. Bunun için çeşit standardizasyonuna gidilmelidir. Üretim - tüketim dengesinin iyi kurulması için yeni tüketim yolları ve ihracat imkanları aranmalıdır. Ürün araştırma - geliştirme faaliyetlerinin yanı sıra iyi bir pazarlama ağı oluşturulmalı, satışı geliştirme (promosyon) ve reklama yer verilmeli, tüketici davranışlarını ortaya koyabilecek pazarlama araştırması yapılmalı ve mevcut fındık işleme sanayisinin kapasitesi artırılarak modern işleme tekniğine kavuşturulmalıdır.

Ekonomik ömrünü tamamlamış ve üretimde kalite düşüklüğüne sebep olan alanların yenilenmesi, yeni bahçe tesislerinde çeşit karmaşıklığının asgariye indirilerek bir örneğin sağlanması ve sağlıklı fidan temini için düşük faizli tarımsal kredilerle üretici desteklenmelidir. Kısaca "Mor Altın Piyasası" olarak da adlandırılan fındık piyasasında etkili olabilmek için yukarıda sayılan ekonomik ve teknik tedbirlerin alınması gereklidir. Bu durumda, üretim fazlalıklarından doğan darboğazlar aşılacak, alıcı kuruluşlarda satışlarını geliştirerek depolama maliyetlerinden kurtulacaklar ve nisbeten ürün maliyetini düşürebileceklerdir. Üreticinin refah seviyesinin yükseltilebilmesi için üreticinin ürünün pazarlama sistemi içinde ticaretiyle de uğraşması gereklidir. Buda piyasada etkili bir kooperatif kuruluş olan FİSKOBİRLİK çatısı altında üreticinin örgütlenmesi ile olabilir.

LİTERATÜR

1. Anonymous, Türkiye Bitkisel Üretim Değeri, T.C. Ziraat Bankası. Yayın No: 22 - 32, (1979 - 1988). Ankara.
2. Anonymous, İktisadi Rapor, TOBB Yayın No: 165 (1983 - 1990), Ankara.
3. Anonymous, Fındık Ekonomik Raporu, T.C. San. ve Tic. Bak., 1990, Ankara.
4. Çetiner, Engin. "Türkiye'de Fındık Üretimi". Türkiye Fındık Politikasının Esasları Semineri, İAV - KFMİB, İstanbul, 1988. s. 65 - 86.
5. Demirci, R., Rehber, E., "Doğu Karadeniz Bölgesi Fındık Üretimimin Ekonomik Analizi". A.Ü.Z.F. Yıllığı. Cilt: 30, Fasikül 1-2, Ankara, 1980.
6. Güneş, Turan, Avrupa Ekonomik Topluluğu - Türkiye Tarımı ve Hububat Hayvan Ekonomisi, A.Ü.Z.F. Yayınları: 424. 1969, Ankara.
7. Pirinçiođlu, N. ve Ark., Dünya Fındık Piyasası, Türkiye'nin Yeri ve Önemi. MPM Yayın No: 357, Ankara, 1987.
8. Sabır, Sabit., "Türkiye'de Fındık Pazarlaması" Türkiye Fındık Politikasının Esasları Semineri, İAV - KFMİB, İstanbul, 1988. s. 103 - 116

ORTA DOĞU'DA BİTMİYEN KAVGA: PETROL

Şenol DURGUN

Petrol, bir enerji kaynağı olarak ilk kez Birinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmaya başlamıştır. Savaş sonrasında, sanayileşen ülkelerde enerji ihtiyacının hızla artması, diğer enerji kaynaklarına göre bazı özelliklere sahip bulunan petrolün git-tikçe daha geniş ölçüde tüketilmesine neden olmuş ve petrol üretiminin hızlı bir şekilde artmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1960'lardan sonra petrol ve doğalgaz birlikte ele alındığında; bu iki enerji kaynağının 1960'lardan itibaren dünya enerji tüketiminin yarısından fazlasını meydana getirdiği görülmektedir. Her ne kadar son 30 yıldan beri enerji kaynaklarının petrole bağımlılığını azaltmak için önemli çabalar içinde bulunulsa da, yine de diğer enerji kaynaklarına oranla, en büyük paya sahip enerji kaynağı olma durumunu koruyacağına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Dünya petrol üretimine bakıldığında ise, bölgeler arasında eşit bir dağılımın olmadığı görülecektir. Diğer bir deyişle, dünyada üretim düzeyi itibarıyla önde gelen bölgeler, tüketim açısından bakıldığında, en az payı almakta ya da tüketmekte, en fazla petrol tüketilen bölgelerde en az üretimde bulunan bölgeler olmaktadır. Bölgeler arasındaki bu dengesizlik, yeni petrol rezervlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşmış olması, petrol bölgelerini daha değerli kılmakta ve bölgeler üzerinde oynanan oyunları her geçen gün artırmaktadır. Çünkü dünyadaki bilinen petrol rezervlerinin çok büyük bir kısmı tüketimden en fazla pay alan ülkelerin bulunduğu bölgelerin dışında toplanmıştır.

Orta Doğu'da petrol bakımından zengin olan ama tüketim açısından fakir olan bölgelerin başında gelmektedir. Hal böyle olunca Orta Doğu üzerinde oynanan oyunlar, dönen dolaplar, özellikle petrolün önemini anlaşılmamasından, buraların zengin petrol rezervlerine sahip olduğu bilinmesinden sonra hızla çoğalmıştır. Bu oyunlarda baş aktörler olarak büyük petrol şirketlerini görmekteyiz. Zira bu şirketler büyük devletlerin Orta Doğu politikasını biçimleyen ve ona göre stratejiler oluşturan başlıca aktörler olmuşlardır ve -eskisi kadar olmasa da- olmaktadır. Petrol üreticisi ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde, dünya petrol üretimini tam anlamıyla denetimi altına alan bu şirketler, aynı zamanda dünya pazarlarını da ellerinde bulundurmak suretiyle, dünya petrol politikasına uzun bir süre yön vermişlerdir. Diğer taraftan bu şirketler, aralarında yaptıkları çeşitli anlaşmalarla, dünya petrolü üzerinde-

ki denetimlerini tam bir "kartel" güvencesi altına almışlardır. Bu durum, üretici ülkelerin, sahip olduğu zenginliğin bilincine vararak, petrol varlıklarını daha iyi değerlendirmek ve petrol yataklarını işleten yabancı şirketlerle olan ilişkilerini yeni esaslara bağlamak üzere girişimde bulunmalarına dek devam etmiştir. Bu girişimlerle birlikte dünya petrolü - günümüze dek uzanan yeni bir gelişim dönemine girmiştir.

BÜYÜK DEVLETLERİN BÖLGE POLİTİKASINI OLUŞTURAN BAŞ AKTÖRLER

Uluslararası alanda faaliyet gösteren petrol şirketleri yedi kızkardeşler (Seven Sisters) ve bağımsızlar olarak iki ayrı grupta toplanmaktadır. Aynı zamanda bunlar bağımlılar ve bağımsızlar olarak da adlandırılmaktadırlar. Yedi kızkardeşler (Seven Sisters) veya bağımlılar grubu, dünyada ve Orta Doğu'da devletlerin politikalarını çizen ve hatta haritaların oluşumunu sağlayan grup olarak da bilinmektedir. Bağımsızlar grubu ise, bunlar kadar olmasada etkili olan diğer grubun adıdır. Bunların başlıcaları: Compagnie Francaise des Petrole, Continental, Marathon ve Occidental'dır (1). Bunlar, bağımlılar grubu gibi aralarında anlaşma olan grup olmadığı için "bağımsızlar" diye de çağrılmaktadır. Oysa bağımlılar grubu veya yedi kızkardeşler, birbirlerini kollayan ve dünya petrol piyasasının üretimini, tüketimini ellerinde tutan ve aralarında kartel oluşturmuş gruptur. Bu şirketler geçmişte ve günümüzdeki adıyla; Standa'd Oil of New Jersey (Exxon), Socony - Mobil (Mobil), Standard Oil of California (Socal), Texas Oil Company (Texaco), Gulf Oil Company (Gulf), Royal Dutch / Shell (Shell) ve Anglo Persian (Iranian) Oil Company (British Petroleum - BP) dir (2).

Yedi kızkardeşler, üretici ülkelerin kendi petrolleri ile ilgili kararlarda inisiyatif sahibi olmaya başladığı yıllara kadar, dünya petrol alanlarını ve uluslararası piyasayı kendi denetimleri altında tutmuş ve gerektiğinde çıkar birliği içinde hareket etmiş ve etmekte olan gruptur. Özellikle Orta Doğu'da bu şirketler 1970'lerin başına kadar petrolle ilgili her türlü faaliyeti hemen hemen kendi kontrollerinde bulunduyordu. Her ne kadar bu zamana kadar Orta Doğu ülkelerinde petrolle ilgili yapılan üretim ve satıştan alınan pay devamlı yükselmekteyse de (petrol çıkarılan ülkeler lehine), 1970'lerden sonra petrol gelirlerindeki payın çoğu bölge ülkelerinin lehine olacak şekilde düzenlenmeye başlamıştı. Özellikle üretici ülkelerin OPEC'i kurmaları ve onu izleyen yıllarda denetimin kısmen bu ülkelerin lehine geçtiği görülsede, yine de büyük petrol şirketleri etkinliğini sürdürmüşler ve sürdürmektedirlerde.

BÜYÜK PETROL ŞİRKETLERİNİN DOĞUŞU

Uluslararası petrol piyasasında iki grubun varlığından söz ettik: Bağımlılar ve Bağımsızlar diye. Bağımsızların etkisi pek fazla olmamasına karşın, Bağımlılar (yedi

kızkardeşler) grubunun etkisi, Orta Doğu bölgesindeki ülkelerin coğrafi sınırları ve siyasi oluşumunda oldukça fazla etkisi olmuştur. Bu grubu oluşturan şirketlerin 5 (beş)'i Amerikan, diğer ikisi ise İngiliz olmaktadır.

Pazar için petrol üretimi ilk kez ABD'de başlamış olduğu için, ABD; Orta Doğu pazarlarında gerek teknik, gerekse bilgi açısından petrol üretimine daha avantajlı durumda başlamış oldu (3). Çünkü dünyada ilk uluslararası büyük petrol şirketinin kuruluşu Amerika'da olmuş ve Standard Oil böyle bir piyasa ortamında kurulmuştur. Nitekim, kurulduğu yıllarda şirket büyük bir güç haline gelmiştir.

O sıralar dünyada tüketilen petrole baktığımızda, bunun % 80'inin ABD'de üretildiği görülmektedir. Üretilen bu petrolü çoğunlukla Standard Oil Şirketi çıkarıyordu. Şirketin kurucusu ABD'nin önde gelen zenginlerinden John D. Rockefeller'di. Dünyada tüketilen petrolün çoğunun ABD'de üretilmesiyle, ABD'deki iç piyasaya hakim olmak, dış piyasadaki petrol denetimini de elinde bulundurmak demekti. Bu bakımdan Standard Oil Şirketi, hem ABD'de hem de dünyada büyük bir güç haline gelmişti. Ne varki bu durum o zamanki kamuoyunun gözünden kaçmayarak, kısa sürede Standard Oil'in Amerika'da oluşan gücüne tepki ve aleyhte kamuoyu ile, Anti-Tröst yasasının gündeme gelmesine yol açtı. 1890 yılında Senatör Sherman tarafından (Sherman Anti-Tröst Kanunu olarakta bilinen) Anti-Tröst Kanunu yürürlüğe konuluyordu. Bu kanun Standard Oil Şirketi'ne büyük darbe vuruyordu. Böylece ABD'de devlet içinde bir güç haline gelen Standard Oil, Sherman Anti-Tröst Kanunu ile parçalanıyor ve şirketin parçalanmasıyla çok sayıda şirket ortaya çıkıyordu. Fakat buna rağmen, bunların üç tanesi, uluslararası alanda boy gösteren yedi büyük petrol şirketinin içinde yer alabilmişlerdi. Bunlar; Standard Oil of New Jersey (Exxon), Socony - Mobil (Mobil) ve Standard Oil of California (Socal) dır (4). Diğer iki Amerikan petrol şirketi Standard Oil içinde yer almayan, fakat Standard Oil'le birlikte Amerika'da büyüme imkanı bulmuş Texaco ve Gulf şirketleridir. Bu iki şirketin Amerika'da ortaya çıkışı, daha ziyade Texas petrolünün keşfi ile olmuştur (5). Yedi Kızkardeşler içinde yer alan fakat Amerikan orjinli olmayan diğer iki büyük şirket ise B. P. (British Petroleum) ve Royal Dutch / Shell'dir. Bunlardan B. P. temeli, ilk kez William Knox D'Arcy tarafından İran petrolünün bulunması ile atılıyor. Şirketin ilk adı Anglo - Persian Oil Company ve en sonunda da bugünkü adı olan British Petroleum'a dönüşüyor. Royal Dutch / SHELL ise 1907'de Hollanda'nın Royal Dutch Petroleum Company ile İngiltere'nin SHELL Transport and Trading Company birleşmesinden doğmuştur (6). Bu şirket, daha ziyade, Uzak Doğu ve Rus petroleri üzerinde büyüme imkanı bulmuş büyük petrol şirketlerinden birisidir. Bununla beraber uluslararası petrol piyasasında büyük şirketlerin egemenliğinin oluşumu Orta Doğu petroleriyle başlar.

ORTA DOĞU'NUN PETROLÜN GELİŞMESİNDEKİ YERİ

Orta Doğu bölgesi ve özellikle bölgede yer alan Suudi Arabistan, İran, Kuveyt ve Irak petrol alanları, uluslararası petrol piyasasının tarihsel gelişimi boyunca bü-

yük petrol şirketlerinin gözünde en önemli petrol alanları olmuştur. Orta Doğu bölgesinin bu önemi bölgenin, dünya petrol ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilecek zenginlikte petrol yataklarına sahip olmasından ve dolayısıyla bu alanlar üzerinde sağlanacak bir denetimin tüm piyasa egemenliği anlamına geleceği gerçeğinden kaynaklanmıştır. Gerçekten de Orta Doğu daima, dünyadaki başlıca tüketim alanlarına petrol sağlayan en önemli üretim bölgesi olmuştur. Orta Doğu'nun bu özelliği bölgeyi, bir petrol alanı olarak önem kazanmaya başladığı ilk zamanlardan beri uluslararası petrol piyasasını egemenlikleri altına alma mücadelesi veren büyük petrol şirketlerinin gözünde vazgeçilmez alan durumuna getirmiş ve bölgedeki petrol üretimi giderek bu şirketlerin denetimi altına girmiştir.

Orta Doğu'daki petrolün önemini ilk kavrayanlar, hükümetler ya da petrol şirketlerinden çok, özel şahıslar olmuştur. Nitekim bu alanlarda petrol imtiyazı elde etmek amacıyla ilk girişimlerde bulunanlardan biri William Knox D'Arcy, diğeri ise K. S. Gülbenkian'dır. -William Know D'Arcy, daha öncede belirttiğimiz gibi, British Petroleum (BP) adını alan Anglo - Persian (Iranian) Oil Company'nin de kurucusudur. - Genel olarak bölgedeki petrol aramalarını ve imtiyazlarını ilk kez Avrupalılar başlattı diyebiliriz. Çünkü Avrupalılar bölgenin petrol yönünden önemini daha önceden fark ederek, bölgeye özel ilgi duymaktaydılar. Nitekim Amerikalıların bölgeye gelişleri, bölgedeki petrolle ilgili faaliyetleri, 1920'lerde başlar. Amerikalılar bölgeye gelmeden önce, Irak petrolleri ile ilgili kurulan Turkish Petroleum Company (daha sonra Irak Petroleum Company olan) baktığımızda, ortaklarının ikisinin İngiliz petrol şirketi (Anglo Persian Oil Company ve Royal Dutch / SHELL), biri Deutsche Bank ve diğeri de Gülbenkian olduğu görülür (7). Yani Amerikalıların varlığını şirket ortakları arasında görmüyoruz. Savaş sonrası yapılan yeni düzenlemelerde Exxon ve Mobil'in bu şirkete ortak olduğu, daha sonra ise Gulf (Kuveyt petrol bölgesine), Standart Oil of California (Socal) ve Texaco'nun da bu bölgelerden pay aldığını görüyoruz. Halbuki savaş öncesi durumda bölgede Amerika yoktur.

Orta Doğu petrolünde üretici ülkelerin egemenliğin gerçekleşmesi, 1970'lere kadar mümkün olmamıştır. 1970'lere kadar, yedi büyük petrol şirketi Orta Doğu petrollerinin denetimini ellerinde bulunduruyorlardı. Bu etkin denetim, sözkonusu şirketlerin, Irak, İran, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi önemli petrol alanlarında ortak olarak kurdukları bölgesel şirketlere, bu şirketlerin faaliyetlerini yönlendiren; üretimi ve pazarları kontrol edici bir dizi kartel anlaşmalarından kaynaklanıyordu. Bu bölgesel şirketlerden en önemlisi halen daha etkili faaliyette bulunan ARAMCO'dur. -ARAMCO 1936 tarihinde Texas Company ile Standard Oil of California ortaklığında kurulmuş büyük bir bölgesel şirkettir- (8). ARAMCO ile Amerikan petrol şirketleri Suudi Arabistan'da daha rahat petrol arama ve çıkartma imkanına kavuşmuşlardır. Zira bu tip bölgesel şirketlerle, büyük petrol şirketleri bölge halklarının indinde fazla tepki toplamadan faaliyetlerini daha rahat sürdürebilmekteler. Yani bu tip bölgesel şirketler, büyük şirketlerin çalışmasını kamufle etmektedirler. Fakat, kamufleje rağmen bu durum üretici ülkeler aleyhine daha fazla da devam edemezdi. Üretici ülkeler aleyhine olan petrol arama ve çıkarma faaliyetleri ile ilgili Latin Amerika ve İran'daki başarısız millileştirme teşebbüsleri Arap ve petrol üreticisi

ülkelerdeki kamuoyunu, büyük petrol şirketlerinin aleyhine bilinçleştirecekti. Nitekim bir müddet sonra, büyük petrol şirketleri aleyhine oluşan kamuoyu petrol üretici ülkelerin örgütlenmesini ve tüketici ülkelere karşı ortak tavır almasını gündeme getirmiştir.

O.P.E.C. VE O.A.P.E.C.'İN KURULUŞU VE ETKİSİ

O.P.E.C.'in kuruluşunda başlıca rolü oynayan ülke Venezuela olmuştur. Çünkü Venezuela büyük petrol şirketlerinin fiyatları düşürmeleri, petrolün üretim - dağıtım ve satış üzerindeki denetiminden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmekteydi. 10 Eylül 1960'da Bağdat'ta yapılan bir toplantıyla beş devlet (Venezuela, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak) petrol ihraç edenler örgütünü (Organization of Petroleum Exporting Countries - O.P.E.C.) kurdular (9). İlk dönemler, büyük petrol şirketleri OPEC'i muhatap olarak dikkate almamışlardı. Yani 1970'lere gelinceye kadar, OPEC'in kendisini büyük petrol şirketlerine kabul ettirmesinde pek bir varlık gösterdiği söylenemez. O.P.E.C.'in amacı olan fiyatlara ilişkin karar sürecinde geri kalmamak, 1970'lere gelinceye dek etkili olmasada, 1970'lerde etkisini hissettirmeye başlar. Bu dönemde OPEC'in varlığını hissettirmesinin sebebi iktisadi olmaktan çok siyasiydi. Siyasi yönden OPEC, şimdiye kadar bir ülkenin diğerine karşı oynayabileceği oyunu oynamış ve uluslararası şirketler karşısına gelişmekte olan ülkeler grubunun gücünü dikmiştir. OPEC, aynı zamanda bu ülkelere, çözmek zorunda kaldıkları bir problem karşısında işbirliği yapmanın ne derece önemli olduğunu da göstermiştir (10). Böylece Petrol üreticisi ülkeler için, ilk önce fiyat ve daha sonrada üretimin denetimi üzerindeki kontrolü sağlamak başlıca amaçları olmuştur. Bunu yaparken de geçmişte düşülen (yapılan) bir takım hataların tekrarlanmamasına özen gösteriliyordu. Zira, önlere İran tecrübesi vardı. İran'da Dr. Musaddık zamanında yapılan millileştirme faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Elbette bu başarısızlıkta büyük şirketlerin aralarında oluşturdukları "kartel"inde etkisi büyüktü. Nitekim millileştirme programının açıklanmasıyla, İngilizler teknisyenlerini de alarak -İran petrol piyasasından çekilerek-, İran'a her türlü mal ve teçhizat gönderilmesini yasaklamışlardı (11). Aynı zamanda İran'dan petrol alımını da durdurarak, İran'ın petrol satışlarına güçlükler çıkartmışlardı. Bu durum petrol üreticisi ülkeler için önemli bir tecrübeydi. Bunun için petrolün kontrolünün ele geçirilmesinde şartların oluşturulmasına önem veriyorlardı. Nitekim, şartlar oluşmaya ve örgütün ağırlığının uluslararası alanda hissedilmeye başlanmasından sonra OPEC sadece dünya çapında petrol ürünleri fiyatlarını yükseltmekle kalmamış, aynı zamanda kuvvetler dengesini sağlayan unsurun petrol şirketlerinden ziyade petrol kaynaklarına sahip olan ülkeler olduğunu da açıkça göstermiştir (12). Bu başarı OPEC üyesi ülkelere yaptıkları işin semeresini vermiş ve 1973 yılından beri de kartel şeklinde çalışarak hem afişe fiyatlarda yeni yükselmeler sağlamışlar ve hem de üretici ülkelerin üretime katılmalarının gerekli olduğunu petrol şirketlerine önemsetmişlerdir. Böylece uluslararası petrol şirketleri, OPEC'i, petrol iktidarının yeni merkezi olarak açıkça tanımak zorunda

kalmışlardır.

Bu arada petrolün giderek önem kazanmasıyla birlikte, OPEC içerisinde çoğunluğa sahip olan Arap ülkelerinin gidişatında değişikliklere neden olmuştu. Birinci Dünya Savaşından sonra emperyalist ülkelerce sorunlu bırakılan bölge petrolün öneminin anlaşılmasından sonra; petrol; siyasi, ekonomik ve hatta askeri bir silah olarak kullanılmaya başlandı. Nitekim petrolün öneminin anlaşılması gelişmiş ülkeler karşısında kendilerini güçlü kılabilmek ve onlar karşısında güçlü olabilmek için ötedenberi Arap ülkelerinde varlığı tartışılan Arap Ligi'nde (Arap Birliğinin) ortaya çıkmasına - varlık kazanmasına - neden olmuş oldu. Zaten Arap Liginin kurulması etrafındaki tartışmalarda, Arap Petrolünü "Lig" in kanatları altına sokmaktı. Fakat bu durum ligin kurulmasıyla birden gerçekleşebilecek bir şey değildi. Bunun için belli bir sürenin geçmesi, birliğin zaruri olduğunun -şartlar gereği- belli olması gerekiyordu. Nitekim 1967'deki Arap - İsrail savaşı "birliğin" zaruretini acil bir şekilde ortaya koymuştu. Bu savaşla birlikte Arap ülkeleri, ellerindeki imkanları -özellikle petrolü- Arap ulusları ve halklarına karşı düşmanca duygular besleyen ve İsrail'e yardım eden ülkelere karşı daha etkin bir şekilde kullanma gayretleri içine girmişlerdi. Bu durum petrol üreticisi ülkeler için önemli bir aşamayıydı. Çünkü, petrolün önemi o ana kadar bu derece anlaşılır olmamıştı.

Petrolün yaptırım aracı olarak kullanılması bölge ülkeleri için önemli bir olaydı. Orta Doğu'da bölge devletleri arasındaki büyük güçlerle ve bölge devletleri arasındaki, petrol üreten ve üretmeyen ülkeler arasındaki ilişkileri etkilemiş ve hatta değiştirmişti. Nitekim 6 günlük 1967 Arap - İsrail savaşından sonra Arap ülkeleri petrol bakanları OPEC'den ayrı sadece Arap ülkelerini kapsayan petrol ihraç eden Arap ülkeleri örgütünün kurulması hususunda görüş birliğine vararak 1968'in Ocak'ında Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın önderliğinde O.A.P.E.C. (Organisation of Arab Petroleum Exporting Countries) kurmuşlardı (13).

Dikkat edilirse O.A.P.E.C'i kuranlar sadece 6 gün savaşına katılan ülkeler değildi. Savaşa katılmayan ülkelerin böyle bir teşebbüste bulunmalarının nedeni yaşanan Arap bozgunu ile Arap halklarının kırılan gururunu tamir etmek ve kendilerinin -savaşa katılmayan ülkelerin- Arap halkları gözündeki durumunu düzeltmekti. Bunun için, petrolü ve petrol gelirlerini kendi pozisyonlarını güçlendirmek için kullanmaya çalıştılar. Bu O.A.P.E.C'in kurulmasında görünmeyen amaçtı. Bir de O.A.P.E.C'in kurulmasında görünen amaç vardı ki, o da; bütün Arap petrol üreten ülkeleri biraraya getirmek, Arap Liginin (birliğini) temin etmek ve ortak hareket ederek tüketici ülkelerin -özellikle gelişmiş ülkelerin Arap ülkelerine karşı olan- politikasını etkilemekti.

Nitekim bu tip örgütlenmeler, biraraya gelme faaliyetleri kısa zamanda etkisini göstererek, 1970 yılında dünya'da ilk kez bir petrol krizinin yaşanmasına neden oldu. Bunun altında yatan nedenlerde, daha öncede kısmen işaret ettiğimiz gibi; global fiyat artışları, Arap milliyetçiliğindeki yükseliş ve Arap - İsrail çekişmesiydi. Bu durum, dünyada bütün gözlerin tekrar Orta Doğu'ya çevrilmesine sebep oluyordu. Bölge, tekrar bir takım çekişmelerin, entrikaların merkezi haline gelmişti. Bu çekişmeler ve entrikalar, kısa zamanda etkisini göstererek 1973'de Arap - İsrail savaşının

çıkmasına neden olmuştu. Her ne kadar bu savaş sadece petrol kavgası olmasa da savaşın etkenleri arasında petrolün varlığının inkar edilmez bir payı olduğu muhakkaktı. Nitekim, petrolün bölge ülkeleri ve dünya pazarları için ne derece önemli bir madde olduğunu 1973 Arap - İsrail savaşında Arap ülkelerinin, kendilerine karşı düşmanca tutum belirleyen ve İsrail'i destekleyen ülkelere karşı petrol ambargosu uygulamaya başladığından anlayabiliriz. O zaman bu ambargonun uygulamasında O.A.P.E.C. başrolü oynamıştı. Gerçi ambargonun uygulanabilmesi ve etkili olabilmesinde zamanın konjoktörünün de önemli bir payı vardı. Çünkü, O.A.P.E.C.'in petrol üretimini kısması ve belirli ülkelere ambargo uygulaması, dünya petrol talebinin arttığı bir döneme rastlıyordu. Üstelik bu talebin karşılanabilmesi için üretimin artırılabilceği tek yerde, Orta Doğu idi. Bu da ambargonun etkili olmasında önemli bir etkendi.

1973 Arap - İsrail savaşından -petrol ambargosu tümüyle ortadan kalktıktan sonra, uluslararası alanda petrol bunalımı, fiyatların yüksekliği sorununa indirgeniyordu. Fiyatların aşırı derecede yüksek oluşu, petrol krizini sona erdirmiyordu, bilakis devam ettiriyordu. Bu durum, aynı zamanda, petrolün tükenebilir bir madde olduğunu da gündeme getiriyordu. Bu yüzden petrol ithal eden ülkeler, krizin etkisini hafifletmek ve petrol ihraç eden ülkelerin elindeki bu gücü kırabilmek için 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı'nı (International Energy Agency-I.E.A.) kuruyorlardı (14). Bu ajans aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 üye ülke tarafından kurulmuştu. Amaç üye ülkelerin petrole olan bağımlılığını azaltmak, alternatif enerji kaynakları yaratmak, enerji kullanımında verimliliği sağlamak ve üye ülkeler arasındaki işbirliğini arttırmaktı. Enerji Ajansı'nın kurulması petrol ithal eden ülkeler için önemli bir adımdı. Ancak örgütün belirlenen amaçlarına ulaşabilmesi için zaman gerekiyordu. Zira alınan tedbirler, belirlenen hedefler ancak uzun vadede gerçekleştirilecekti. Bu arada İran'daki devrim ikinci krizin ortaya çıkmasına neden oluyordu. 1979 - 80 yılları arasında yaşanan krizde İran İslam Devrimiyle, İran'da bulunan çok uluslu petrol şirketleri (BP, SHELL ve diğer şirketler grubu), bu ülkelerdeki faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardı. Bu da dünya petrol arzının düşmesine ve satışların azalmasına neden olmuştu. Sıkışan piyasanın çok hızlı petrol talebi doğurması krizi kaçınılmaz kılmıştı. Aynı şekilde 1974'den sonra petrol piyasasının parçalanır olması, yani bir kaç büyük firma yerine, küçük küçük firmaların piyasada boy atması da krizi doğurması açısından önemli bir etkendi. Zira krize karşı tedbir almak veya krizi önleyebilmek için firmaların ortak hareket etmesi güçleşmişti.

1979 petrol krizinden sonra da dünya hızla üçüncü bir petrol krizine sürükleniyordu. Ancak bu seferki kriz üretici ülkelerin lehine olan bir petrol krizi değil, tam tersine tüketici ülkelerin lehine olan krizdi. 1985 yılı ile 1986 yıllarında hızlanan petrol fiyatlarındaki düşüşlerle, üretici ülkelerin petrol gelirlerinde önemli azalmalar başlamıştı. Bunda Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) oynadığı rol büyüktü. Ajansın aldığı tedbirlerin sonuçlarını vermesi, üye ülkelerin petrol kaynaklarını geliştirilmesi, petrolden diğer enerji kaynaklarına yönelinmesi, üretici ülkelerin satışlarında önemli azalmalar meydana getirmişti. Bu durum -yani petrol satışlarındaki ve gelirlerindeki azalış- körfez krizinin çıkışına kadar da devam etmiştir.

SONUÇ

Birinci dünya savaşından sonra petrolün öneminin anlaşılması, onu bir mücadele kaynağı haline getirmişti. Özellikle Orta Doğu'nun petrol rezervleri bakımından geniş bir potansiyele sahip olması ve üretim maliyetlerinin düşük olması, emperyalist devletlerin iştahını devamlı kabartmıştır. Bu bakımdan bölge, emperyalist devletler arasında devamlı çekişmelere neden olmuş ve kontrol altına almak istediği bir alan olmuştur. Çünkü bölge, zengin ham maddelere sahiptir. Bu bakımdan bunların ele geçirilmesi dünyanın -bir nevi- kontrolünün ele geçirilmesi demektir.

Bölge ülkeleri üzerinde oynanan oyunlar, petrolün bulunduğu ilk zamanlar, fakir bölge halkı ve yönetimleri tarafından bilinen bir şey değildi. Bölge halkının petrolün önemini anlaması, ancak İran'daki millileştirme hareketini başlatan Dr. Musadık hükümetiyle beraber olmuştur. Her ne kadar bu hükümet emperyalist güçler tarafından -bir takım oyunlarla- işbaşından uzaklaştırılmışsa da, başlatmış olduğu millileştirme hareketi bölge halklarının ellerinde bulunan imkanların daha iyi farkına varmasını sağlamıştı. Nitekim bundan sonra, büyük petrol şirketlerinin bölgede petrol çıkarımı, direk kendileri tarafından (en azından bölgenin büyük bir kısmında) değil, oluşturdukları konsorsiyum tarafından yapılmıştır. Bu şekilde hareket etmek zorunda kalmalarının nedeni, bölge halkının gözünde bu şirketlere karşı oluşmuş olan antipatiyi hafifletmek aynı zamanda da, çıkarlarının, değişik bir biçimde de olsa, sürmesini sağlamaktı. Bunda kısmen de olsa başarılı olmuşlardır da. Ta ki O.P.E.C. ve O.A.P.E.C.'in kurulmasına kadar. O.P.E.C. ve O.A.P.E.C.'in kurulması bunların durumunu değiştirmişti. O.P.E.C. ve O.A.P.E.C.'in kurulması bölge ülkeleri açısından yararlı olurken, büyük petrol şirketleri açısından önemli zararlara neden olmuştur. Her ne kadar O.P.E.C.'in kurulduğu ilk yıllarda büyük petrol şirketleri, O.P.E.C.'i pek dikkate almasalar da, daha sonra muhatap olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylece, o ana kadar var olan büyük petrol şirketleri arasındaki kartel, O.P.E.C. teşkilatıyla beraber üretici ülkeler arasında da sağlanmış oldu.

O.A.P.E.C.'in kurulmasıyla ise, petrol üreten Arap ülkeleri uluslararası alanda daha organize bir hale gelmiş ve petrol, bu ülkeler için, hem ekonomik hem de siyasi bir unsur haline gelmişti. Yani O.A.P.E.C. petrolün silah olmasını ve silah olarak kullanılmasını, varlığıyla, sağlamış oldu. Nitekim, petrolün önemli bir madde olduğunun anlaşılmasından sonra, ilk kez dünyada -1970'lerde- bir petrol krizinin yaşanmasına neden olmuştu. Bu tarihlerde petrol fiyatları hiç görülmemiş ölçüde artış göstermişti. Aynı şekilde, bu ülkeler, Arap halkları ve ülkelerine düşmanca emeller besleyen, tavır alan ve İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ambargosu başlatarak, petrolün ne denli önemli bir siyasi araç olduğunu da göstermiş oldu. Bunun böyle olması, yani petrolün üretici ülkelerin kontrolüne geçmesi, büyük güçleri önemli oranda rahatsız etmişti. Nitekim bu ülkelerde petrole olan bağımlılığını azaltmak için bir takım arayışlar içerisine girmişlerdi. Aralarında Türkiye'nin bulunduğu 16 ülke, 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı'nı (IEA) kurarak üye ülkelerin petrole olan bağımlılığını azaltmak ve alternatif enerji kaynakları yaratmayı amaçlıyorlardı.

Bu arada bölge de önemli bir siyasal hareketlilik yaşıyordu. 1979 yılında 2000 yıllık İran Monarşisinin yıkılması, yerine İslam Cumhuriyetinin kurulması, büyük petrol üreticisi şirketlere (özellikle BP, SHELL ve buradaki petrolleri çıkaran diğer gruba) önemli darbeler vurmuştu. Devrimle dünya petrol arzı azalmıştı. Bu da ikinci petrol krizini getirmişti. İlk krizde olduğu gibi fiyatlar anormal olacak şekilde yükselmişti. Ancak petrol ithal eden ülkelerin kurduğu ve onun kanalıyla (IEA) aldığı tedbirlerde etkisini, bu arada, göstermeye başlamıştı bile. 1980'den sonra - özellikle 1985-86 yıllarında- dünya, yeni bir petrol krizi daha yaşamaya başlamıştı. Yalnız bu seferki kriz, ilk ikisiyle benzer nitelikte olan kriz gibi değildi. Bu kriz petrol ithal eden ülkelerin lehine, ihraç eden ülkelerin aleyhine olan bir krizdi. Bu kriz içerisinde petrol fiyatları varil başına 38-40 Dolar'dan 18-20 Dolar'a kadar düşmüştü. Bunda Uluslararası Enerji Ajansı'nın aldığı tedbirlerin etkisi büyüktür. Elbette bu durum üretici ülkelere -petrol gelirlerinin azalması gibi-, önemli bir darbe vurmuştu. Birinci Dünya savaşından beri emperyalist devletlerce sorunlu bırakılan bu bölgede, refahın, gelir seviyesinin artmasıyla, geçici bir süre rafa kaldırılan sorunların, refahın düşmesiyle birlikte tekrar ortaya çıkacağı beklenen bir şeydi. Nitekim Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt üzerindeki tarihsel haklarını gerekçe göstererek Kuveyt'i işgal etmişti. Oysa bu görünürdeki gerekçe idi. İşgalden önceki duruma baktığımızda görülecektir ki; Irak Devlet Başkanının ilk rahatsızlığı, İran-İrak savaşında Kuveyt'in Irak petrolünü çaldığı, çaldığı bu petrolden haksız yere milyarlarca dolar kazanç elde ettiği şeklindeydi. Yani Irak'ın Kuveyt'le rahatsızlığın temelinde, tarihsel haklardan ziyade petrol sorunu yatmaktadır. Bu yüzden Irak, kendi haklarının İran'la savaş durumundayken Kuveyt tarafından haksız yere gaspedildiğini, bunun için gaspedilen bu hakların yerine getirilmesi için Irak'ın Kuveyt'e savaş döneminden kalan -Kuveyt'in savaş boyunca yaptığı mali yardımların- borçlarının silinmesini istiyordu. Diğer yandan da Irak'ın, diğer bir rahatsızlığı da -özellikle Kuveyt ve Südi Arabistan'ın- belirlenen kota üzerinde petrol üretiminde bulunarak varil başına petrol fiyatlarının düşmesine neden olarak, Irak'ın milyarlarca dolar zarara uğraması şeklindeydi.

Görüldüğü gibi, Kuveyt'in işgalindeki "tarihsel bağlar" işgale meşruiyet kazandırmak için ortaya sürülen gerekçe idi. Esas gerekçe değildi. Esas gerekçe petrol rezervlerini ve gelirlerini kontrol etmektir. Buna gösterge olarak, Irak'ın işgal öncesi verdiği beyanatlara; işgal sonrası, işgale duyulan, dünya ölçeğindeki tepkiden anlayabiliriz. Nitekim, işgalle birlikte dünyanın büyük güçlerinin ayağa kalkması ve Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması için verilen uğraşa dikkat edilirse, olay biraz daha berraklaşmaktadır.

Buna göre; daha öncede vurgulamış olduğumuz gibi, bölge her zaman büyük güçlerin (emperyalistlerin) iştahını kabartmıştır. Bu bakımdan bölge haritasındaki küçük bir değişiklik büyük güçlerin kendi menfaatleri açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu yüzden ABD öncülüğünde BM'den, tarihinde hiç olmadığı kadar çabuklukla, Irak'ın Kuveyt'ten çıkartılması için, tam 12 karar çıkartılmıştır. Bu kararlardaki muradın sadece "uluslararası hukuk kurallarının gereğinin yerine getirilmesini" düşünmek, meseleyi daha iyi anlayabilmek için herhalde yeterli olmaz. Bir

buçuk yüzyıldır İngiltere, Fransa, İtalya; yarım yüzyıldır ABD ve SSCB'nin Orta Doğu'da bulunması "uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasını temin etmek" olmasa gerekir. Eğer öyle olsaydı yıllarca İsrail işgali altında bulunan Filistin halkının dramı şimdiye kadar çoktan sona erdirilirdi. Bunun için bu ülkelerin Orta Doğu'da bulunmaları ile Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin esasta hiçbir farkı yoktur. Her ikisinde, bize göre aynı amaçları taşımaktadır. Biri Arap İmparatorluğu peşinde koşarken diğeri de gittikçe kontrolü elden çıkan petrol kuyularını denetim altına almak çabası içerisinde. Bu yüzden Irak'ın Kuveyt'i ilhakı bu güçlerin bölgeyi kontrollerine geçirmesi için bulunmaz bir fırsattı da. Zira bölge ülkelerinde petrol fiyatlarının arttırılması için kamuoyu oluşmaya başlamıştı bile. Bu bakımdan bu güçler bölgeye müdahale ederek bir yandan petrol kuyularını daha bir denetim altına alırken, bir yandan da İran'daki devrimin yayılmasını engellemekte kullandıkları ve kendilerinin beslediği, yarattığı, kendileri ve bölge için tehlike olmaya başlayan bir diktatöre de son vermiş oluyorlardı.

DİPNOTLAR

- (1) Fevzi Alptuğ: Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye, Bursa Akademi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 22
- (2) Ibid. s. 20
- (3) Şükrü Gürel: Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1979, s. 36
- (4) Alptuğ, Op. cit, s. 27
- (5) Daniel Durand: Milletlerarası Petrol Politikası, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 37
- (6) Ibid, s. 36
- (7) Alptuğ, Op. cit, s. 49
- (8) Peter Odell: Petrol Kavgası Çev. Ahsen Batur, Çığır Yayınları, İstanbul, 1979, s. 105
- (9) Gürel, Op. cit, s. 106
- (10) Odell, Op. cit, s. 124
- (11) Nail Gürel: "Namlumun Ucundaki Tatlı Bela Petrol", Milliyet, 15 Ekim 1990 s. 13
- (12) Odell, Op. cit, s. 125
- (13) Gürel, Op. cit, s. 123
- (14) Alptuğ, Op. cit, s. 205

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

- Başkan :** Hüsnu POYRAZ
T.C. Bonn Büyükelçiliği Tarım Müşaviri
- Başkan Yardımcısı :** Dr. Şenol ERDOĞAN
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Muhasip Üye :** Turan TEKELİ
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Başmühendisi
- Üye :** Doç.Dr. Kadir ARICI
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :** Doç.Dr. Burhan AYKAÇ
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :** İrfan BAYIR
Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** Halil BİLİCİ
Türkiye Ziraat Mühendisleri Birliği Vakfı Genel Müdürü
- Üye :** Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ
G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Dekanı
- Üye :** Erol DOK
Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı
- Üye :** Prof.Dr. Celâl ER
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürü
- Üye :** Ünal GÖKALP
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Doç.Dr. Ahmet ÖZÇELİK
T.C. Ziraat Bankası Gen. Müd. Proje ve Değerlendirme Müdürü
- Üye :** Kâmil ÖZDEMİR
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Kaplan YILDIZ
Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** Niyazi YÜKSEL
T.C. Ziraat Bankası Hamamönü Şubesi Müdürü
- Üye :** TKB Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürü

DENETLEME KURULU

- Başkan :** Nail TAN
Kültür Bakanlığı Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı
- Üye :** Yalçın DOĞAN
T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şubesi Müdürü
- Üye :** Dr. Mustafa DOYUK
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma ve İstatistik Dairesi Başkanı

HAYSİYET DİVANI

- Başkan :** Celâl UZEL
Yüksek Mühendis, KOOP-KUR Eski Genel Müdürü
- Üye :** Ayhan İNAL
Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. Dış Pazarlama Eski Müdürü
- Üye :** Dr. Yusuf EKİNCİ
Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMUNUN YAYINLARI

KDV DAHİL FİYATI
(1992 YILI İÇİN)

1-	Tarımsal Kalkınmada Kooperatifçilik - VI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliği ve Tartışmaları - (2 Cilt)	3.500
2-	1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler)	3.500
3-	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30)	2.250
4-	Co-operatives In Developing Countries And Turkish Experience (Yayın No.32)	3.500
5-	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34)	3.500
6-	Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 36)	3.500
7-	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38)	2.250
8-	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40)	3.500
9-	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41)	2.250
10-	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler- (Yayın No. 42)	3.000
11-	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43)	3.500
12-	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler - (Yayın No. 44)	3.500
13-	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45)	2.250
14-	The Co-operative Movement In Turkey And Its Expected Development (Yayın No. 46)	3.500
15-	Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47)	2.250
16-	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48)	7.000
17-	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Millî Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49)	7.000
18-	Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50)	2.250
19-	Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52)	7.000
20-	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53)	3.500
21-	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55)	7.000
22-	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler-(Yayın No. 57)	8.500
23-	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 59)	8.500
24-	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60)	8.500
25-	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61)	7.000
26-	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63)	8.500
27-	"Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri-Seminer-Tebliğleri- (Yayın No. 64)	7.000
28-	"Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65)	3.500
29-	"Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri - Semineri Tebliğleri - (Yayın No. 66).....	7.000
30-	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler- (Yayın No. 67).....	11.000
31-	XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 68)	11.000
32-	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma - (Yayın No. 70)	8.500
33-	Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71)	8.500
34-	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72)	8.500
35-	Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları-Araştırma- (Yayın No. 73)	12.500
36-	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve ülke Ekonomisindeki Yeni-Seminer Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı).....	12.500
37-	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu - Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 74)	8.500
38-	"Kooperatifler ve Özelleştirme" Seminer Tebliğleri- (Yayın No. 75)	7.500
39-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler- (Yayın No. 76)	17.500
40-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-İngilizce/Almanca Tebliğler-(Yayın No.77)	17.500
41-	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Yayın No. 78)	20.000

<u>DERGİLER</u>	<u>KARINCA</u>	<u>KARINCA KARDEŞ</u>	<u>KOOPERATEFÇİLİK</u>	<u>COOPERATION IN TÜRKİYE</u>
Adet (TL)	7500	Karınca'nın Eki	7.500	30.000
Adet (\$)	2		3	6
Adet (DM)	3		3	10
Yıllık (TL)	90.000 (12 sayı ve Karınca Kardeş)		30.000 (4 sayı)	60.000 (2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Cad. No. 38/A

06420 Kızılay/Ankara

Tel : (4) 131 61 25 - 131 61 26

Faks : (4) 134 06 46

Yayın bedeli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304/4 - ANKARA

Not: PTT ile kitap yayını isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri (Beher kitap için PTT gideri: 1000 TL)